

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSLER IŞIĞINDA İLETİŞİM VE KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Fatma GÜNEŞ

Çorum - 2024

HADİSLER İŞİĞİNDA İLETİŞİM VE KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

Fatma GÜNEŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Muammer CENGİL

Çorum 2024

Fatma GÜNEŞ tarafından hazırlanan “Hadisler Işığında İletişim ve Kişiler Arası İlişkiler” adlı tez çalışması .../.../..... tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN

.....

Başkan

Prof. Dr. Muammer CENGİL

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile’ın Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Fatma GÜNEŞ

HADİSLER IŞIĞINDA İLETİŞİM VE KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

Fatma GÜNEŞ

ORCID: 0009-0006-4082-8613

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

2024

ÖZET

İletişim, insanlar arasında bilgi, duygu ve düşünce alışverişini sağlayan temel bir süreçtir. Bu süreç; sözlü, sözsüz, yazılı, görsel ve örgütsel iletişim olarak farklı yöntemlerle gerçekleştirilir. Bu çalışmanın amacı, hadisler ışığında Hz. Muhammed'in kişiler arası ilişkilerinde benimsediği iletişim yaklaşımını incelemek, bu yaklaşımın etkili sosyal ilişkilere ve iletişim engellerinin çözümüne örneklik teşkil etmesidir. Çalışmanın varsayımı, Hz. Muhammed'in iletişim yöntemlerinin evrensel olduğu ve günümüzdeki iletişim sorunlarına çözüm sunabileceği yönündedir. Çalışmanın kapsamını, Hz. Muhammed'in iletişim tarzı ve bu iletişim tarzının toplum üzerindeki etkilerine dair yapılan incelemeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda tezin birinci bölümünde iletişim kavramının tanımı ve kavramsal çerçevesi çizilerek; iletişimin şekli ve iletişimi meydana getiren unsurlar; ikinci bölümde ise, Hz. Muhammed'in iletişimsel özellikleri ve kişiler arası ilişkilerinde öne çıkan hususlar ele alınmıştır.

Çalışmada, hadisler temel alınarak, nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesi, örnek olay yöntemi ve doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmanın veri toplama sürecinde öncelikle Kütüb-i Sitte'yi oluşturan temel hadis kitapları (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce) detaylı şekilde taranmıştır. Bu tarama sonucunda iletişim ve kişiler arası ilişkilere ışık tutan hadisler belirlenmiştir. Hz. Muhammed'in belirli iletişim durumlarına odaklanan ve farklı sosyal bağlamları yansıtan hadislerin incelenmesi amacıyla örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Kitap, ansiklopedi, makale, tez ve internet kaynaklarından yararlanırken doküman analizi kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Hz. Muhammed'in iletişim yaklaşımlarının modern iletişim teorileriyle örtüşen çok boyutlu bir karakter taşıdığı sonucuna varılmıştır. Öncelikle, Hz. Peygamber'in iletişim yaklaşımı, tek yönlü bir bilgi aktarımından ziyade, alıcı ve verici arasında karşılıklı anlam

inşasına dayalı bir süreç olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'in, kişiler arası ilişkilerde iletişimi başlatma, sürdürme ve iletişim engellerini çözme konusunda başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Din Psikolojisi, İletişim, Kişiler Arası İlişkiler, Hz. Muhammed, Hadis

Bilim Kodu: 0009-0006-4082-8613

COMMUNICATION AND INTERPERSONAL RELATIONS IN THE LIGHT OF HADITHS

Fatma GÜNEŞ

ORCID: 0009-0006-4082-8613

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science of Philosophy Thesis

2024

ABSTRACT

Communication is a fundamental process that enables the exchange of information, emotions and thoughts between people. This process is carried out through different methods such as verbal, nonverbal, written, visual and organizational communication. In this study, the communication methods of the Prophet Muhammad are discussed. Research has shown that Prophet Muhammad used intensive communication in a multi-faceted manner and effectively used verbal and non-verbal communication methods throughout his life.

The purpose of this study is to examine the communication methods adopted by the Prophet Muhammad in his interpersonal relationships in the light of the hadiths and to exemplify the effective social relationships and solutions to communication problems. The assumption of the study is that the communication methods of the Prophet Muhammad are universal and can provide solutions to today's communication problems. The scope of the study consists of the examination of the communication style of the Prophet Muhammad and the effects of this communication style on society. In this context, in the first part of the thesis, the definition and conceptual framework of the concept of communication are drawn; the form of communication and the elements that constitute communication are discussed; and in the second part, the communicative characteristics of the Prophet Muhammad and the prominent issues in his interpersonal relationships are discussed.

In the study, literature review, case study method and document analysis were used as qualitative research methods based on hadiths. In the data collection process of the study, firstly the basic hadith books that constitute Kutub-i Sitta (Bukhari, Muslim, Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i and Ibn Majah) were reviewed in detail. As a result of this review, the hadiths that shed light on communication and interpersonal relationships were classified. The case study method was also used to examine the hadiths that focus on specific communication

situations of the Prophet Muhammad and reflect different social contexts. Document analysis was used while using books, encyclopedias, articles, theses and internet sources. In this study, it was concluded that the communication approaches of the Prophet Muhammad had a multidimensional character that overlapped with modern communication theories. First of all, the Prophet Muhammad approach to communication seems to be a process based on mutual construction of meaning between the receiver and the sender, rather than a one-way transfer of information. While determining communication strategies, he displayed sensitivity in the context of social structure, cultural codes and social system dynamics.

He also used feedback methods to increase the effectiveness of the communication process. In this context, it is seen that the communication principles of Prophet Muhammad are largely compatible with the interactional, context-sensitive and participatory communication principles emphasized in today's communication studies.

Key Terms: Psychology of Religion, Communication, Interpersonal Relations, Prophet Muhammad, Hadiths,

Science Code: 0009-0006-4082-8613

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesi, araştırılması ve yazımı s¼recinde sahip olduğu geniş bilgi ve deneyimiyle bana her zaman destek olan, rehberlik yapan ve kolayca iletişim kurabildiğim değerli danışmanım Prof. Dr. Muammer CENGİL'e sonsuz saygılarımı ve teőekk¼rlerimi sunarım.

¼niversite hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen, g¼venen ve akademik hayatıma atılmamı sağlayan, motive eden, yorulduğumda ve pes ettiğimde dahi beni bırakmayan başta kıymetli ablam Meliha Soysal, kardeşlerim Tuba ve Rukiye G¼neř'e sevgi ve teőekk¼rlerimi iletirim.

Tanıştığımız g¼nden beridir bilgisi ve fikirleriyle bana yol g¼steren, kaynak araştırmamda bana k¼t¼phanesini ve evini aarak maddi ve manevi yardımlarını eksik etmeyen, rahatlıkla konuşabildiğim değerli arkadaşım ve manevi ablam Nesrin Olcay'a teőekk¼r¼ boru bilirim.

ualışmamın yazıya aktarılması, uevirisinde yardımlarını esirgemeyen ve enerjisiyle bana destek veren, vefalı oğrencim Ayřeg¼l BODUR'a ne kadar teőekk¼r etsem azdır.

Fatma G¼NEŐ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

İLETİŞİM VE KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

1.1. İletişimin Sözlük ve Kavramsal Tanımı.....	4
1.1.1.Sözlük tanımı.....	4
1.1.2. Kavramsal tanımı.....	5
1.1.3. İletişimin önemi ve amacı.....	11
1.1.4. İletişimin öğeleri.....	12
1.1.5. İletişimin özellikleri.....	16
1.1.6. İletişim türleri.....	21
1.1.7. İletişimin önündeki engeller/ İletişimsizlik.....	25
1.2. Kişiler Arası İlişkiler ve İletişim.....	30
1.2.1. Kişiler arası ilişkilerde iletişimin özellikleri	39
1.2.2. Kişiler arası ilişkilerde iletişimin türleri.....	43
1.2.3. Kişiler arası ilişkilerde iletişimi etkileyen faktörler	49

2. BÖLÜM

HADİSLER IŞIĞINDA İLETİŞİM ve KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

2.1. Etkili İletişim İlkeleri Bağlamında Hz. Muhammed'in İletişim Yaklaşımı.....	57
2.1.1. Fiziksel görünümü.....	58

2.1.2. Kişilik özellikleri	59
2.1.3. İletişim becerisi.....	61
2.1.4. Bilgi yetkinliği	63
2.1.5. Dürüstlüğü.....	64
2.1.6. Güvenilirliği.....	65
2.1.7. Empati yeteneği.....	67
2.2. Hz. Muhammed'in Kişiler Arası İlişkileri ve İletişimi	68
2.2.1. Aile içi ilişkiler ve iletişim	69
2.2.2. Akrabalar arası ilişkiler ve iletişim	92
2.2.3. Komşular arası ilişkiler ve iletişim.....	95
2.2.4. Diğer insanlarla ilişkiler ve iletişim	97
2.2.5 Ticari ilişkiler ve iletişim	100
SONUÇ VE ÖNERİLER	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR

B	Bin, İbn
C	Cilt
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
ÇEV	Çeviri
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ED	Editör
HZ	Hazreti
MD	Madde
MÜ	Marmara Üniversitesi
NŞR	Neşreden
RA	Radıyallahu anh
SAV	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
THK	Tahkik
VB	Ve benzerleri
VD	Ve diğerleri

GİRİŞ

İnsan, yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır ve başkalarıyla iletişim kurmadan yaşaması mümkün görünmemektedir. İletişim, bireyler arasında bilgi, duygu ve düşünce alışverişini sağlayan temel bir süreçtir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde işlemesi için bir kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynak, iletmek istediği haber veya görüşü belli bir kanal aracılığıyla hedefe ulaştırmakta, hedef ise aldığı mesaja cevap vererek geri bildirimde bulunmaktadır. Bu karşılıklı iletim ve etkileşim sürecinde mesajın doğru ulaşmasını engelleyebilecek içsel veya dışsal faktörler gürültü olarak adlandırılmaktadır. Gürültü, mesajın doğru anlaşılmasını zorlaştırarak etkili iletişimi sekteye uğratmaktadır. İletişim süreci kişiler arası ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. İnsanlar iletişim aracılığıyla diğer kişiler, topluluklar ve çevreleriyle etkileşimde bulunmaktadır. Yaşamın dokusunu oluşturan bu ilişkiler, iletişimin can damarlarından kabul edilmektedir.

Kişiler arası iletişim, belli bir yakınlık içinde yüz yüze gerçekleşen, kaynağını ve hedefini bireylerin oluşturduğu bir iletişim türüdür. Bu iletişim, çeşitli beklentiler, roller ve kurallar çerçevesinde şekillenen çift yönlü bir anlam yaratma süreci olarak kabul edilmektedir. Bu anlam yaratma süreci bilgi, yetenek ve çaba gerektiren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bireyler, bu karmaşık ilişkiler sayesinde sosyalleşmekte, toplum içinde kendine bir yer edinmekte ve yaşamlarını anlamlandırmaktadır. Kişiler arası ilişkilerde iletişim daha çok yüz yüze gerçekleşmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim, doğrudan etkileşimden ziyade çeşitli araçlar aracılığıyla sağlanmaya başlamıştır. Günümüzde insanlar, kitle iletişim araçları sayesinde dünyanın farklı noktalarındaki insanlarla istedikleri zaman ve saatte iletişim kurabilmektedir. Sosyal medya platformları ise bu süreci hızlandırarak bireyler arasındaki etkileşimi arttırmaktadır. Ancak bu platformlarda birçok bilgi, düşünce ve görüş doğruluğu sorgulanmaksızın paylaşılmaktadır. Bu durum, bilginin kaynağını önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda iletişim ve kişiler arası ilişkiler üzerine yapılan çalışmalarda Allah Resulü'nün iletişim ilkelerinin belirlenerek günümüz şartlarında yeniden değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Kişiler arası iletişimde bir kaynağın başarılı olması; güvenilirliği, iletişim becerisi, sevgi ve saygı görmesi, fiziksel görünümü, davranışları, empati yeteneği ve eğitim seviyesi gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Hz. Muhammed, bireylerin ihtiyaç duyduğu temel davranışları sergileyen bir örnek olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusunu hadislerde iletişim ve kişiler arası ilişkilerin ele alınış biçimi oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, iletişim kavramının tanımı ve kavramsal çerçevesi çizilmekte; iletişimin ne olduğu, nasıl gerçekleştiği ve hangi unsurlardan oluştuğu üzerinde durulmaktadır. Ancak, iletişim kavramının semantik tahliline girilmemiştir. Ardından iletişim türlerine değinilmiştir. Ancak çalışma konumuzu iletişim türlerinden kişiler arası iletişim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kişiler arası ilişkilerle sınırlandırılmıştır. Devamında kişiler arası iletişimin özellikleri,

türleri ve bu iletişimi etkileyen faktörler incelenmektedir. İletişim ve kişiler arası ilişkiler, insanı merkeze alan kavramlar olduğundan psikoloji, sosyoloji, tarih, iletişim ve dilbilimi gibi pek çok disiplinin çalışma alanına girmektedir. Her disiplin bu kavramları kendi alanına uygun şekilde ele almaktadır. Bu bölümde, iletişim bilimleri, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlerin verilerinden yararlanılarak, iletişim ve kişiler arası ilişkilerin karmaşık yapısı analiz edilmiştir. İletişim, özellikle psikolojik bir kavram olarak insan ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

İkinci bölümde, hadisler kaynak alınarak Hz. Muhammed'in iletişimsel özellikleri ve kişiler arası ilişkilerinde öne çıkan hususlar ele alınmaktadır. İletişim geniş bir kavram olup birçok farklı ilişki türünü içermektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında Hz. Muhammed'in aile içindeki, akrabalarıyla, komşularıyla, diğer insanlarla ve ticari ilişkilerindeki iletişiminin nasıl olduğu incelenmiştir. Bu bölümde Hz. Muhammed'in iletişiminde öne çıkan nezaket, sabır, hoşgörü, adalet ve merhamet gibi temel ilkeler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca onun, farklı kültürlerden ve inançlardan insanlarla kurduğu iletişim örnekleri, günümüzde kişiler arası iletişimde yaşanan sorunlara ışık tutacak şekilde analiz edilmektedir.

Hz Muhammed'in peygamberlik görevi gereği tüm canlılarla (insan, melek, cin) kurduğu ilişkilerin geniş bir yelpazede olması, hadislerin seçimini zorlaştırmıştır. Bu nedenle, çalışma kapsamında sadece kişiler arası ilişkiler ve iletişime yönelik hadislerle sınırlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in iletişimsel yönü, hadislerin yanı sıra Kur'an-ı Kerim'den de yararlanılarak incelenmiştir. Ayetler, hadislerle bütünlük oluşturacak biçimde ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in kişiler arası ilişkileri de aile fertleri, akrabaları, komşuları ve ticari ilişkileri ile sınırlandırılmıştır.

Hz. Muhammed'in iletişimi ve kişiler arası ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesi, doküman analizi ve örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Literatür incelemesi, akademik araştırmaların temelini oluşturur ve konuya ilişkin yapılmış bilimsel çalışmaları inceleyerek var olan bilgi birikimini sistematik biçimde ortaya konulmasını sağlar.¹ Literatür incelemesi sürecinde Kütüb-i Sitte olarak bilinen Sahih-i Buhârî ve Müslim, Sünen-ı Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetler incelenerek iletişim ve kişiler arası ilişkilere yönelik hadisler tespit edilmiştir. Gerekli görülen yerlerde Nesâî'nin İşretü'n-Nisâ', es-Sünenü'l-Kübra, Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned adlı eserlerine de başvurulmuştur. Bunun yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Hadislerle İslam eseri, TDV İslam Ansiklopedisi ve Hz. Muhammed'in hayatına dair çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca iletişim alanındaki temel kaynaklardan Ünsal Oskay'ın İletişimin ABC'si, Merih Zillioğlu'nun İletişim Nedir?, Erol Mutlu'nun İletişim Sözlüğü ve Aysel Aziz'in

¹ Nurdan Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), s. 68.

İletişime Giriş adlı eserleri gibi pek çok eser kullanılmıştır. Kişiler arası iletişim bağlamında ise Joseph A. DeVito, Peter Hartley, Demet Gürüz – Ayşen Temel Eğinli ve Rüçhan Gökdağ'ın Kişiler Arası İletişim adlı kitaplarından faydalanılmıştır.

Doküman analizi yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi, anlamlandırılması ve araştırma sorularına yönelik gerekli verilerin elde edilmesini sağlayan veri toplama yöntemidir.² Çalışmada Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları ve takrirlerinden hareketle iletişim ilkelerine ulaşmada tümevarım yöntemi, iletişim ve kişiler arası ilişkilerdeki ilkeleri hadislerle karşılaştırırken analogi; kitap, ansiklopedi, makale, tez ve internet kaynaklarından yararlanırken doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır.

Örnek olay yöntemi, teorik bilgilerin gerçek hayatla ilişkilendirilmesini sağlayan bir yöntem olarak belirtilmektedir. Bu yöntem sosyal bilimlerde karmaşık insan davranışları ve olayları anlaşılmasında kullanılan etkili bir nitel araştırma yöntemidir.³ Muhammed'in iletişim ve kişiler arası ilişkilerinde hadislerin daha somut ve anlaşılabilir olması için kullanılmıştır. Hz. Peygamberin, hadislerinin günlük hayattaki yansımaları bu yöntemle açıklanmıştır.

Bu tezin amacı, her yönüyle örnek bir insan olan, Kur'an-ı Kerim'de "üsve-i hasene" (güzel örnek) olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in (s.a.v) iletişim yöntemlerini incelemektir. Hz. Peygamber, yalnızca kendi toplumuna değil, tüm insanlığa rehberlik eden bir liderdir. Onun, iletişim yöntemlerini öğrenmek, bu yöntemleri ilke haline getirerek hayatımıza uygulamak, hem kişiler arası hem de toplumsal ilişkilerimizi güçlendirecek; toplumun mutluluğunu ve huzurunu artırması amaçlanmaktadır.

² Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 11.

³ Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 144.

1. BÖLÜM

İLETİŞİM VE KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

1.1. İletişimin Sözlük ve Kavramsal Tanımı

Bu bölümde iletişimin sözlük ve kavramsal tanımı, amacı, öğeleri ve özellikleri gibi iletişikle ilgili kavramlar açıklandıktan sonra kişiler arası ilişkilerin tanımı, özellikleri ve türlerine değinilmiş ve böylece tezin altyapısı oluşturulmak istenmiştir.

1.1.1. Sözlük tanımı

İletişim kelimesinin kökeninin Eski Türkçede “élt-” veya “élét-” kökünden geldiği kabul edilmektedir. Bu kök, başlangıçta bir şeyi fiziksel olarak taşımak veya bir yerden başka bir yere götürmek anlamını taşımaktaydı.⁴ Zaman içinde bu fiil, anlam genişlemesine uğrayarak daha soyut bir kavram haline almıştır. Fiil, önce “-iş” yapım eki alarak “iletişmek” biçimine dönüşmüş, ardından “-ım” ekiyle türeyerek “iletişim” sözcüğüne evrilmiştir.⁵ Türkçede ise bu kelime, haberleşme, bilgi aktarımı, bildirme gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

İletişim kelimesi, Latince “communis” kökünden türetilmiştir. “Communis”, Latince “ortak, paylaşılan, benzerlerin oluşturduğu topluluk” anlamına gelmekte ve bu kök, “communicare” fiilini oluşturmuştur. “Communicare”, ise “paylaşmak, ortak kılmak, bir şeyi başkalarıyla birlikte yapmak” gibi anlamlar taşımaktadır.⁶ Bu fiil, zaman içinde Fransızca “communication”⁷ ve İngilizce “communication”⁸ şeklinde evrilmiştir. Her iki dilde de kelime, “bilgi, düşünce veya duyguların aktarımı ve paylaşımı” anlamını korumuştur. 15. yüzyıldan itibaren “communication” kelimesi, bir bilgiyi toplulukla paylaşma veya yayma anlamında kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılda ise iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve iletişim araçlarının (gazete, radyo, televizyon, internet gibi) toplumsal hayatta merkezi bir rol üstlenmesiyle birlikte, bu kavram insan bilimleri ve sosyal bilimler alanında temel bir kavram haline gelmiştir.⁹

⁴ Alim Kaya (ed.), “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, *İnsan İlişkileri ve İletişim* (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 4.

⁵ Alim Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 4; Aysel Aziz, *İletişime Giriş* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016), 27.

⁶ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2011), 5.

⁷ Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2014), 22.

⁸ Ünsal Oskay, *İletişimin ABC'si* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014), 23.

⁹ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1997), 34.

Türk Dil Kurumu'na göre, iletişim “duygu, düşünce ya da bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması; bir yerden, kişiden, makineden diğerine, herhangi bir ortam aracılığıyla bilgi aktarımı”¹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise, “bir bilginin çeşitli yollarla başkalarına aktarılması, haberleşme, iletişim” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹ Bu tanımlar, iletişimin hem fiziksel hem de soyut boyutlarını kapsamaktadır.

Arapça 'da iletişim kavramı, “İ'lâm” kelimesiyle karşılanmaktadır. İ'lam, sözlükte “bildirmek, öğretmek, anlatmak, ilan etmek¹² ve işaret koymak” anlamlarına gelmektedir.¹³ Çağdaş Arapça'da ise her tür “haber, düşünce ve bilgi aktarımı” için kullanılmaktadır. Ayrıca Arapçada “muhabere (haberleşme), münâkale (nakletme), mükâleme (karşılıklı konuşma) ve irtibat (bağlantı)” gibi kelimeler de iletişim kavramını ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁴ Yaklaşık 30-40 yıl öncesine kadar Türkçede kökü Arapça olan “haberleşme” sözcüğü kullanılmaktaydı. Ancak bu kelimenin anlamının daralması ve bazı bilgi ve tutumları dışta bırakması nedeniyle daha geniş bir içeriğe sahip olan “iletişim” sözcüğü tercih edilmiştir.¹⁵

Günümüzde iletişim, yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda kültürel, sosyal, teknolojik ve psikolojik boyutlarıyla da ele alınan disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Bu kavram, tarihsel süreçte hem dilbilimsel hem de toplumsal dönüşümlerle zenginleşerek günümüzdeki anlamını kazanmıştır.

1.1.2. Kavramsal tanımı

İletişim, tarih boyunca farklı disiplinler tarafından çeşitli açılardan ele alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Tüm canlı varlıkların ortak özelliği olan iletişim, insan topluluklarının sosyal, kültürel ve psikolojik yapılarının temelini oluşturmaktadır. Ancak, kapsamlı ve çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle tek bir tanımla sınırlandırılması oldukça zordur. İletişimle ilgili yapılan tanımlar, genellikle iletişimin yapısı, unsurları, amacı, işlevi, metotları ve araçları gibi farklı yönler odaklanmaktadır. Bu nedenle, disiplinler arasında iletişimin tanımına ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.¹⁶ Bazı yaklaşımlar, iletişimin temelini “dil” olarak görürken bazıları “iyi dinleyiciler”¹⁷ bazıları da “kültürün insan topluluklarına dağıtımı”¹⁸

¹⁰ Güncel Türkçe Sözlük, “İletişim”, Erişim tarihi: 18. 01.2025.

¹¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtıluğatı, 2006), 2/384.

¹² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), “İ” md., 725.

¹³ Ahmet Akgündüz, “İ'lâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/72.

¹⁴ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 4-5.

¹⁵ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 28.

¹⁶ Michael A. Hogg – Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, çev. İbrahim Yıldız – Aydın Gelmez (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2014), 576.

¹⁷ Peter Hartley, *Kişilerarası İletişim*, çev. Ülkü Doğanay vd. (Ankara: İmge Kitabevi, 2014), 34.

¹⁸ Aylin Görgün Baran, *İletişim Sosyolojisi* (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1997), 13.

olarak tanımlamaktadır. Örneğin, Cari E. Larson ve E.X. Dance, 1972 yılında yaptıkları çalışmada iletişimle ilgili yüz yirmiden fazla farklı tanımlı olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹ Benzer şekilde Ünsal Oskay, iletişimle ilgili yazılı kaynakları inceleyerek 4.560 farklı tanıma ulaşmıştır.²⁰ Bu durum, iletişimin ne kadar geniş ve çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir. İletişim tanımları genel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, iletişimi bir eylem ve etkileşim biçimi olarak ele alırken; ikinci grup ise iletişimi anlam üretimi ve değişimi olarak tanımlamaktadır.²¹

İletişim tanımları, farklı modellerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu modeller, iletişim sürecinin nasıl işlediğini açıklamaya çalışmaktadır. İlk iletişim modelleri, iletişimi tek yönlü bir süreç olarak ele almıştır. Örneğin, Berelson ve Steiner'in oluşturduğu çizgisel iletişim modeli, iletişimi "kaynak, mesaj, kanal ve hedef" şeklinde dört temel unsur üzerinden açıklamıştır. Bu modele göre iletişim; bilgi, duygu, fikir ve becerilerin sembol kullanılarak iletildiği tek yönlü bir süreçtir.²² Benzer şekilde, Harold Lasswell'in çizgisel modeli, iletişimi "kim, neyi, hangi kanalla, kime, hangi etkiyle?" soruları üzerinden tanımlamıştır.²³ Bu model özellikle propaganda ve kitle iletişimi çalışmalarında etkili olmuştur. Ancak, gürültü ve geri bildirim dikkate alınmadığı için de eleştirilmiştir.²⁴

Claude Shannon ve Warren Weaver, Lasswell'in çizgisel modeline gürültü kavramını ekleyerek iletişim sürecini daha detaylı bir şekilde açıklamışlardır. Onlara göre, iletişim düz bir çizgide devam etse de çevreden gelen gürültülerin de hesaba katılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, iletişim sürecindeki teknik engelleri vurgulaması açısından önemlidir.²⁵ Shannon ve Weaver iletişimi, bir zihnin başka bir zihni etkileme süreci olarak tanımlamaktadır.²⁶

İletişimin çift yönlü ve dairesel bir süreç olduğunu savunan modeller de bulunmaktadır. C.E. Osgood ve Wilbur Schramm'ın dairesel iletişim modeli, iletişimi kaynak ve hedef arasında sürekli bir döngü olarak ele almıştır. Bu modele göre, kaynak iletiyi hedefe göndermekte, hedef de mesajı açımlayıp yeni bir mesaj olarak kaynağa geri göndermektedir. Mesaj, kaynak ve hedef arasında dolaşarak daire çizmektedir. Bu süreç, iletişimin kitle iletişiminden kişiler arası iletişime doğru kaymasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.²⁷

¹⁹ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü* (Ankara: Bilim Sanat Yayınları/Ark, 1998), 168.

²⁰ Merih Zılhoğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2014), 22.

²¹ Süleyman Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2011), 14.

²² Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 28.

²³ Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2005), 12.

²⁴ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler", 28; Nazife Güngör, *İletişime Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 38-39.

²⁵ Aysel Aziz, *İletişime Giriş* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2013), 73.

²⁶ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 6.

²⁷ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler", 29.

Dairesel iletişim modeline tepki olarak Frank Dance, sarmal iletişim modelini ortaya atmıştır. Dance'ye göre iletişim, dairesel bir şekilde başladığı yere dönmez;²⁸ "ileriye yönelik ve dinamik bir süreçtir." Bu model, iletişimin zamana ve mekâna göre değiştiğini ve belirsizliği azaltan bir köprü görevi gördüğünü vurgulamaktadır.²⁹

Everett Rogers ve D. Lawrence Kincaid'in geliştirdiği etkileşimli iletişim modeli ise, iletişimi karşılıklı bir süreç olarak ele almıştır. Bu modele göre iletişim, "katılımcıların bilgi yarattığı ve bu bilgiyi birbirleriyle paylaştıkları etkileşimli bir süreçtir". Bu sürecin amacı, karşılıklı bir ortak anlama ulaşmaktır.³⁰

İletişim, sadece bilgi ve anlam alışverişi olarak değil, aynı zamanda sosyal, ilişkisel ve kültürel bir süreç olarak da ele alınmaktadır. ³¹ Transactional (tamamlayıcı) model iletişimi "sosyal, ilişkisel ve kültürel bağlar kullanılarak gerçekleştirilen süreç olarak" tanımlanmaktadır. Bu model, iletişimin hem gönderici hem de alıcı tarafından eş zamanlı olarak şekillendirildiğini savunmaktadır.³² Dean Barnlund, bu modelin önemli temsilcilerinden biridir. Barnlund'a göre iletişim, "insanın, çevresini yönlendirecek ve değişen ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyaranları tanıma, anlam bulma ve düzenleme çabası gösterdiği yaratıcı bir eylemdir."³³ Bu modelin başka savunucularından biri de George Gerbner'dir. Gerbner iletişimi, "mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilen toplumsal etkileşim" olarak tanımlamaktadır.³⁴

İletişimle ilgili ilk tohumları atan, bir bilim olmasında etkili olan ve iletişimi sosyolojik bir boyutta ele alanların başında Chicago okulu gelmektedir.³⁵ Bu okulun temsilcilerinden Charles H. Cooley iletişimi, "insan ilişkilerinin içerisinde var olduğu ve geliştiği bir mekanizma" olarak tanımlamıştır. Bu mekanizmalar ise, beyindeki tüm semboller ile bu sembollerin çevrede iletilmesi ve zaman içinde korunma yolları olarak açıklanmıştır.³⁶

John W. Riley ve Mathilda White Riley mevcut iletişim modellerin iletişim sürecini açıklamada eksik kaldıklarını savunmuşlardır. Bu eksikliğin nedeni olarak, sosyal sistemin göz ardı edilmesini göstermişlerdir.³⁷ Riley ve Riley, iletişime sosyolojik bir yaklaşım getirmiş ve iletişimi "toplumsal ve kurumsal bir faaliyet olarak" görmüşlerdir. İletişim sürecine psikolojik

²⁸ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler", 30.

²⁹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 29.

³⁰ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 168.

³¹ Rüçhan Gökdag, *Kişilerarası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri* (Ankara: Sınırsız Basım Yayın, 2016), 53; Aysel Aziz, *İletişime Giriş* (2013), 75.

³² Rüçhan Gökdag, *Kişilerarası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 54.

³³ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 168.

³⁴ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 28.

³⁵ Nazife Güngör, *İletişime Giriş*, 19.

³⁶ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2011), 22; Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 6.

³⁷ Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*, 21.

ve birey dışı faktörleri de eklemekle toplumsal grupların önemine dikkat çekmişlerdir. Bu gruplar; arkadaş, aile, akraba gibi birincil gruplardan resmi ilişkilerde bulunduğumuz kurum ve kuruluşlar gibi ikincil gruplara kadar çeşitlenmektedir. Bu gruplar, taşıdığı norm ve değer yargılarıyla düşünce, gelenek ve göreneklerimizimizi biçimlendirmektedir.³⁸

Bu tanımlar çerçevesinde Berelson ve Steiner'un başı çektiği bir grup iletişimciler "gönderici, mesaj, kanal ve alıcı" şeklindeki çizgisel modeli önde tutarken; Rogers ve Kincaid'in önderlik ettiği diğer grup da, "karşılıklılık, ortak algılama ve paylaşma" şeklindeki etkileşimli modeli ön plana çıkarmışlardır.³⁹ İletişim kelimesinde karşılıklı yapma eylemi bulunmaktadır. Eğer bir konuşma karşılıklı yapılmıyorsa orada iletişimden söz etmek mümkün olmamaktadır.⁴⁰

Teknolojik gelişmeler, iletişim biçimlerini ve araçlarını kökten değiştirmiştir. İletişimin teknolojik boyutuna odaklanan Marshall McLuhan, "araç mesajdır" sözüyle iletişim teknolojilerinin içeriğinin kendisinden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Teknolojinin insan hayatı üzerindeki derin etkisini ortaya koyan McLuhan'a göre, teknolojik araçlar sadece birer ürün değil, aynı zamanda üreten kültürün etkisini ve gücünü yansıtan sembolik mesajlardır.⁴¹ Bu bakış açısına göre, aracın içeriği önemli hale gelmektedir. Çünkü aracın taşıdığı içerik, o aracın nasıl bir mesaja dönüşeceğini belirlemektedir. McLuhan'a göre medya araçları insanın seçim yapma hakkını ve yeteneğini elinden almaktadır. Televizyon, araba gibi teknolojik aletler sadece birer ürün olmamaktadır. Üreten kültürün etkisi ve gücü olmaktadır. Teknolojiyi geliştirenler kültürlerini sembolik bir mesaja dönüştürerek bütün insanlara ihraç etmektedirler. Teknolojiyi bilinçsiz kullanmak "duvarları olmayan bir hapisanede" olmaya benzetilmiştir.⁴²

McLuhan'a göre, teknolojik araçların içeriği sadece bir aşamayı ifade etmektedir. Her yeni araç, bir önceki teknolojik gelişmeyi takip eden bir araç olmuştur. Örneğin, televizyonun içeriği sinema, sinemanın içeriği ise roman gibi yazılı metinler, yazılı metinlerin içeriği de söz ve sözlü anlatımlardan oluşmaktadır.⁴³

Kevin Hogan iletişimi, "onu söyleme şeklimiz" olarak ifade eder ve iletişimin dinlemeye ve konuşmaya dayandığını vurgulamaktadır. Ona göre iletişim, karşılıklı olarak hislerimizi, düşüncelerimizi ve deneyimlerimizi başkalarına açma eylemidir. Bu tanım, iletişimin sadece

³⁸ Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2006), 55-56.

³⁹ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 168-169; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 13.

⁴⁰ İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 107.

⁴¹ İsmail Doğan, *İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1998), 47.

⁴² İsmail Doğan, *İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler*, 49-50.

⁴³ İsmail Doğan, *İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler*, 47.

bilgi aktarımı değil aynı zamanda duygusal ve sosyal bir etkileşim olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴

Merih Zıllıoğlu da iletişimi; “bilgilerin, düşüncelerin ve duyguların ortak simgelerle aktarılması” olarak tanımlamaktadır. Bu alışveriş, aynı zaman ve mekanda gerçekleşebileceği gibi farklı zaman ve mekanlarda da yapılabilir. ⁴⁵ Hayrani Altıntaş da benzer bir tanım yaparak, iletişimi “bir bilgiyi bir başkasına aktarma ve karşılıklı konuşma oluşturma süreci” olarak ifade etmektedir. ⁴⁶ Bu tanımlar tanımın hem sözlü hem de sözsüz yollarla gerçekleşebileceğini ve farklı bağlamlarda şekillenebileceğini göstermektedir.

Ünsal Oskay; iletişimin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir boyuta sahip olduğunu ve kültürel bağlamlarla iç içe geçtiğini vurgulayan bir tanımlama yapmıştır. Bu tanım, şu şekildedir:

*"Birbirlerine ortamlarındaki nesnelere, olaylar ve olgularla ilgili değişimleri bildiren, bunlarla ilişkin bilgilerini paylaşan; aynı olgular, nesnelere ve sorunlar karşısında benzer yaşam deneyimlerinden kaynaklanan benzer duyguları birbirine ifade eden insanların oluşturduğu topluluk ya da toplum içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce ve duyguların birbirlerini iletişim" olarak tanımlanmıştır.*⁴⁷

İletişim, herkes tarafından bilinen ve kişisel beceriye dayalı bir etkinlik olarak görülmektedir. İmaj, beden dili, resim, bilgiyi yayma, algılama ve yorumlama gibi unsurlar iletişim sürecinin temel bileşenleridir. ⁴⁸ Bu nedenle etkili iletişim kurabilmek için belirli becerilere sahip olmak gerekmektedir. Aristoteles, iletişim becerisinin özelliklerini şöyle sıralamıştır: “verilen mesajın içeriği dolu ve anlamlı olmalıdır. Ayrıca mesaj mantıklı olmalı ve anlaşılır bir dille ifade edilmelidir. Üslubu içerikle uyumlu olmalıdır. Verilen mesaj, dinleyenleri inandırmalı ve halka yönelik olacağından iletişim etiğine uygun olmalıdır.”⁴⁹ Bu ilkeler, etkili iletişimin temelini oluşturmakta ve iletişimin sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ikna edici ve etkileyici bir süreç olduğunu göstermektedir.

İletişim, bireylerin kişisel gelişimi ve kimlik oluşumu üzerinde derin bir etki oluşturmaktadır. Doğan Cüceloğlu, iletişimi “anlam alışverişi” olarak tanımlamaktadır. Ona göre, insanlar birbirini fark ettiği andan itibaren iletişim başlar ve bireylerin birbirine söylediği,

⁴⁴ Kevin Hogan, *Konuşarak İkna Psikolojisi* çev. Pınar Polat (İstanbul: Yakamoz Yayınları, 2015), 17.

⁴⁵ Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 24.

⁴⁶ Hayrani Altıntaş, *İletişim Etiği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 11.

⁴⁷ Ünsal Oskay, *İletişimin ABC'si*, 23; Nursel Telman - Pınar Ünsal, *İnsan İlişkilerinde İletişim* (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005), 19.

⁴⁸ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 3.

⁴⁹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 124.

söylemediği, yaptığı veya yapmadığı her şeyin anlamı vardır. Bu süreç, bireylerin kendilerini ve çevrelerini anlamlandırmalarını sağlamaktadır.⁵⁰

İnsan, yaratılış olarak sosyal bir varlıktır ve diğer insanlarla kurduğu ilişkiler sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Diğer canlılarla kurulan ilişkiler, bireyin kendini bir bütün olarak hissetmesini sağlamaktadır.⁵¹ Bu nedenle, bireyin diğer insanlarla kurduğu ilişkilerin kalitesi, yaşamının niteliğini belirlemektedir. Kaliteli bir yaşamı gerçekleştirmek ise kişinin kendisini değerli ve anlamlı görmesiyle başlamaktadır. Kendini değerli gören kişi yaşamından daha fazla tat almaya başlamaktadır.⁵² Kişinin kendini anlamlı görebilmesi kendini tanımasıyla başlamaktadır. Kendini tanımak bilgi, beceri, zayıflık ve eksikliklerini bilmek demektir. Kişinin eksiklerini tamamlaması için önceden bilmesi gerekmektedir. Bunun önemini atalarımız “kişi noksanını bilmek gibi irfan olamaz” diyerek belirtmişlerdir.⁵³

Cüceloğlu, insanın iletişim sırasında farkında olmadan kendini beş temel soruyla tanımladığını belirtmektedir. Bunlar “Kaale alınıyor muyum? Olduğum gibi yargılanmadan, kabul ediliyor muyum? Beni vazgeçilmez olarak görüyorlar mı? Yeterli miyim? Benimle zaman geçirmek istiyorlar mı?” Bu sorular, bireyin varoluşunun beş boyutunu oluşturmakta ve iletişim sürecinde bireyin kendini ve diğerlerini nasıl algıladığını etkilemektedir.⁵⁴

İletişim faaliyetlerinde tüm ilişkiler üç öge etrafında anlam bulmakta ve yönelimlerini belirlemektedir. Bunlar insanın kendisi, içinde yaşadığı çevresi ve bu çevreyle olan ilişkisinden oluşmaktadır. Bu ögeler arasındaki bağ ne kadar güçlüyse iletişim de o kadar sağlıklı ve etkili olmaktadır.⁵⁵

İletişim genel olarak, bireyler arasında ortak bir simgeler sistemiyle gerçekleştirilen⁵⁶ insanları anlama, öğrenme ve öğretme ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yapılan anlam ve bilgi alışverişini kapsamaktadır.⁵⁷ İnsanların birbirine ulaşabilmesi için birbiriyle iletişimde olması gerekmektedir. İletişim bir anlamlandırma durumu ve süreklilik halinde olmak demektir. Çünkü bakışımızla, konuşmamızla, kıyafetlerimizle, jest ve mimiklerimizle, oturuşumuzla sürekli mesaj vermekte ve almaktayız. Bu nedenle kültürel devamlılığın ilk koşulu olarak kabul edilmektedir.⁵⁸

⁵⁰ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 45.

⁵¹ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 331.

⁵² Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 13-15.

⁵³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan İnsana* (İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1979), 25-26.

⁵⁴ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 88.

⁵⁵ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 3.

⁵⁶ “İletişim”, *AnnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi* (İstanbul: Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Britannica INC., 1988, 11/520-522).

⁵⁷ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 13.

⁵⁸ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 59.

İletişim, "toplumun temelini oluşturan bir sistem" olarak kabul edildiği gibi, aynı zamanda "örgütsel ve yönetsel yapıların düzenli işleyişini sağlayan bir araç" olarak da görülmektedir. Bunun yanı sıra, "bireysel davranışları yansıtan ve etkileyen bir teknik, sosyal süreçler açısından zorunlu bir bilim" olarak kabul edilmekte, sosyal uyum için de gerekli bir sanat olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹

1.1.3. İletişimin önemi ve amacı

İnsanoğlu diğer varlıklardan konuşabilme ve düşünebilme yeteneğiyle ayrılmaktadır. Bu yetenek, bireyin çevresine duyduğu merakla birleşerek yeni bilgiler keşfetmesini sağlamaktadır. Öğrendiklerini düşünme ve başkalarına aktarma ihtiyacı, iletişim eyleminin kökenini oluşturmaktadır.⁶⁰ İletişim, insan için fitrî (varoluşsal) bir öge ve eylem olarak kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu durum "li-Teârafü" (Hucurât, 49/13) deyişiyle ifade edilmektedir. Bu deyim, insanların birbirleriyle karşılıklı iletişim kurarak yaşamlarının önemini vurgulamaktadır.⁶¹

İnsan, çevresindeki farklı mesleklere, kültürlere, yaş gruplarına ve inançlara sahip bireylerle iletişim kurma ihtiyacı hissetmektedir.⁶² Bu iletişim, yalnızca insanlar arasında değil, doğa ve hayvanlarla da kurulmaktadır. İnsan, içinde yaşadığı doğaya ve onun bir parçası olan hayvanlara şefkatle yaklaşarak hem ruhsal doyum sağlamak hem de iletişim kurma ihtiyacını gidermektedir.⁶³

İletişim, insanların içinde buldukları sosyal grupların özelliklerine, iletişimin amacına ve biçimine göre değişebilmektedir. Kişi, iletişim sayesinde kendi yaşamında ve çevresinde etkili olabilmektedir. Karşısındaki kişilerde tutum değiştirebilmekte ve davranış geliştirebilmektedir. İletişim, bireyin yalnızlık, tedirginlik, çaresizlik ve soyutlanma gibi duygularını azaltmakta sevme, beğenilme, saygı duyulma ve kişilik geliştirme gibi psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği gibi, bu ihtiyaçlar bireyi hayata bağlamakta ve hayatı anlamlı ve coşkulu yaşamamızı sağlamaktadır.⁶⁴

Toplumlar, kültürel öğelerini ve teknolojilerini kendi yaymak, başka toplumları etkilemek amacıyla iletişimi kullanmaktadırlar. Bu süreçte, bireyler ve toplumlar başkalarının duygu ve

⁵⁹ Başak Solmaz, "Kurumsal İletişim Kavram ve Kuramlar", *Kurumsal İletişim*, ed. Başak Solmaz (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2018), 4.

⁶⁰ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 19.

⁶¹ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 175.

⁶² Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, 20-21.

⁶³ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2016), 38-40.

⁶⁴ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 6-8.

düşüncelerini değiştirme, olumlu bir intiba oluşturma ve yönlendirme çabası içinde olmaktadır. İletişim, toplumsal kimliğin oluşmasında ve sürdürülmesinde önemli bir araçtır. Bireyler, iletişim yoluyla hem kendi benliklerini tamamlamakta hem de toplumsal bir varlık olmaktadırlar.⁶⁵

İletişim, toplumsal ve bireysel olarak çeşitli ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu ihtiyaçlar toplumda kabul görmeyle beraber tek başına var olma ve kimliğini ortaya koyma çabasından kaynaklanmaktadır. Bireyler, fiziksel, sosyal, pratikteki ihtiyaçlarından ve kimlik oluşturma isteminden hareketle iletişim kurmakta ve ilişkilerini geliştirmektedirler.⁶⁶ Bu açıdan bakıldığında iletişimin en ilkel işlevi, kendi var oluşunu gerçekteştirme ve ötekini tanıma olmaktadır. Toplumun var oluşu iletişime bağlanmaktadır. İletişim, bireyin kendini var etme, kendini gerçekteştirme aracı olduğu kadar doğayla ilişki kurma, toplumu var etme araçlarından sayılmaktadır.⁶⁷

İletişimin temel amaçları; kendi benliğini tamamlamış ve toplumsal bir insan olarak var olmak, kişiler arası etkileşimler yoluyla yeni bilgiler edinmek, edindiği bilgileri başkalarıyla paylaşmak olarak sayılmaktadır.⁶⁸ Ayrıca bireyler birbirlerinin tutum, davranış, duygu ve düşüncelerini etkilemek ve iyi vakit geçirmek suretiyle ilişkileri geliştirmek, kimlik ve kişiliklerini geliştirmelerine yardımcı olmak ve fizyolojik, psikolojik, sosyal alanlardaki beklentileri karşılayarak doyumunu sağlamayı da amaçlamaktadır.⁶⁹ İletişimin hayal etmek, eğlenmek, yönetmek gibi daha pek çok amacı bulunmaktadır.⁷⁰

1.1.4. İletişimin ögeleri

İletişim ortamının oluşabilmesi için kaynak yani gönderen, alıcı yani hedef, mesaj yani ileti, kanal yani araç gibi bazı temel unsurların bulunması gerekmektedir.⁷¹ İletişim bir süreç içerisinde gerçekteştiğinden kodlama, kod, kod açımı, gürültü ve geribildirim de bu sürecin içerisinde yer almaktadır.⁷²

Kaynak, insanlar arası iletişimde mesajı gönderen kişi ya da kişilere denilmektedir. Kaynak, iletişimi başlatan kişi olduğu için kaynak olmadan iletişim kurulması mümkün olmamaktadır.

⁶⁵ Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 15.

⁶⁶ Derya Öcal, "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi", 7.

⁶⁷ Ertuğrul Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözölüşü* (Ankara: Tan Kitap Yayınları, 1998), 10-11.

⁶⁸ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 7.

⁶⁹ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, 9; Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 8.

⁷⁰ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, 10.

⁷¹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 31.

⁷² Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 9.

Bu nedenle iletişim etkinliğinde en önemli sorumluluk kaynağa verilmektedir.⁷³ Mesajı iletenler insan veya insan gurupları olabileceği gibi radyo-televizyon gibi yayınlar ve haberleşme örgütleri de olabilmektedir.⁷⁴ İletişim eyleminin kaynağı yazan, konuşan bir birey veya reklam üreten bir grup veya bir problem çözen bir bilgisayar da olabilmektedir.⁷⁵

Alıcı, “iletişim sürecinde kaynağın karşısına konumlandırılan ve iletilen mesajın ulaşması amaçlanan kategori” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶ Alıcı, kaynaktan gelen mesajı kabul eden kişi veya kişilere denir. Mesaj, hedefe ulaştığında ve hedef, kaynağın gönderdiği mesaja uygun tutum ve davranışlar sergilediğinde, etkili iletişim sağlanmış olmaktadır. Alıcı, iletişimin başındaki kaynak kişiye yeni bir mesaj gönderdiğinde, kaynak artık alıcıya dönüşür. İletişim süreci devam ettikçe, kaynak-alıcı döngüsü de sürmektedir.⁷⁷

Mesaj, iletişim sürecinde alıcıya iletilmek istenen ve iki taraf arasında gidip gelen her türlü anlamdır.⁷⁸ Düşüncelerimizin, duygularımızın sözlü ya da sözsüz şekilde ifade edilmesine de mesaj denilmektedir. Kaynak ve alıcı arasındaki etkileşimin özünü oluşturmaktadır. Kaynağın alıcı, alıcının da kaynak olabildiği bu iletişim süreçlerinde iletilerin değişimi, tek bir biçimde ve aynı içerikte gerçekleşmemektedir. Kişilerin geçmişi, yaşı, kültürleri, değerleri, alışkanlıkları veya beklentileri, mesajlar karşısında farklı tepkiler verilmesinde etkili rol oynamaktadır.⁷⁹

İletinin anlamlı ve makul olması, onun mesaj olarak kabul edilmesini sağlamaktadır. Bu anlamın hedefe ulaştırılması için doğru semboller ve yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Mesaj netleşmediğinde ve anlamlandırılmadığında, boş bir söyleme dönüşebilmekte bu nedenle mesajın açık ve anlaşılır olması önemli olmaktadır. Alıcının anlamı farklı bir biçimde algılayıp yeni bir mesaj üretmesi de bir iletişim süreci olarak kabul edilmektedir. Her mesaj, gönderenin alıcıya ilettiği bir anlam taşımaktadır. Ancak gönderdiğimiz anlam, her zaman karşılık bulamayabilmektedir. Çünkü söylediklerimiz, karşıdaki kişinin yani alıcının anladığıyla sınırlı kalmaktadır.⁸⁰

Kanal, mesajın gittiği araçlar ve iletinin aktarılmasında izlenecek yola denilmektedir.⁸¹ Aynı zamanda kanal sembollerin aktarıldığı fiziksel nesnelere dir.⁸² Mesela ışık, ses dalgaları, sinir

⁷³ Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 19.

⁷⁴ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 31.

⁷⁵ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 205.

⁷⁶ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 31.

⁷⁷ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 19.

⁷⁸ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 245.

⁷⁹ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 19.

⁸⁰ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 47.

⁸¹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 32.

⁸² Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 198.

sistemi, mikrofon, telefon, televizyon, radyo ve gazete fiziksel nesnelere sayılmaktadır. Bunların bir kısmı aynı zamanda kaynak da olabilmektedir. Araçlar duyu organlarının her birine hitap edecek türden olabilmektedir.⁸³

İletişim sürecine katılan kişiler kendilerine gönderilen mesajları birbirlerini dinleyerek ya da birbirlerine bakarak almaktadırlar. Hangi kanalın daha çok kullanıldığı kültüre göre farklılık göstermektedir. Örneğin Akdeniz kültürlerinin çoğunda dokunma önemli bir iletişim kanalı iken Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kültürlerinde sözlü olarak iletilen mesajlar daha önemli bir kanal haline almaktadır.⁸⁴

Araç, iletinin sembole veya sinyale dönüştüğü teknik ve fiziki nesnelere dir. Üç farklı araç türü bulunmaktadır. Birincisi, ses, yüz, beden gibi konuşulan sözcüklerin, ifadelerin, jestlerin ve mimiklerin doğal dilini kullanan sunumsal araçlardır. İkincisi, kitap, yazı, resim, fotoğraf ve mimari gibi temsili araçlardır. Üçüncüsü ise telefon, radyo, televizyon, internet gibi ilk iki kategoriye ait araçların aktarımını sağlayan mekanik araçlardır. Bu kanallar, kişilerarası iletişimde söz, resim, yazı, beden hareketleri gibi unsurlar iken, kitle iletişimde radyo, televizyon, gazete, dergi gibi araçlar kullanılabilir.⁸⁵

Marshall McLuhan iletişim aracının mesajın kendisi olduğu anlamına gelen “mesaj araçtır” diyerek iletişimde iletinin gönderildiği aracın önemini vurgulamaktadır.⁸⁶ O, iletişim aracının nötr olduğu anlayışını yıkmakla, iletişimin anlamını saptadığı ve hiçbir iletişim aracının yansız olmadığını savunmaktadır.⁸⁷

Kod, belirli bir zaman ve mekânda, aynı kültürün üyeleri tarafından kabul edilen ve paylaşılan bir anlam sistemidir. Kodlar, sembollerin hangi bağlamda ve nasıl kullanılacağını; iletilerin veya mesajların nasıl oluşturulacağını belirleyen kurallar veya uzlaşımlar bütünüdür.⁸⁸

Günlük hayatta kullandığımız dil, gelişmiş bir kod sistemidir. Bu kod sistemi harflerden ve sözcüklerden oluşmaktadır. Bunların bir araya gelmesiyle kavramlar oluşmaktadır. Kavramlarla düşünmekte ve konuşmaktayız. Kodlara yüklediğimiz anlamlar farklı farklı olmaktadır. Bu nedenle ya anlaşma sağlanmakta ya da anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Böylesine karmaşık bir yapı olan kod sistemine yüz, el, kol ve vücut hareketleri,⁸⁹ giyinme,

⁸³ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 19.

⁸⁴ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 42-43.

⁸⁵ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, 35-37.

⁸⁶ İsmail Doğan, *İletişim ve Yabancılaşma*, 4748.

⁸⁷ Ertuğrul Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*, 157-158.

⁸⁸ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, 91-92.

⁸⁹ Zehra Baysal, *Hz. Peygamber'in Sözsüz İletişimine Dair Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 9.

süslenme biçimlerinden, şaşırma, korkma ve heyecan gibi sözel olmayan kodlar dâhil olduğu gibi harf ve sözcüklerden oluşan dil sembolleri gibi sözel olan kodlar da bulunmaktadır.⁹⁰

“Kodlama, mesajın içeriğinin kod simgelerine dönüştürülmesi, yani bir mesajın, iletişim kanalının özelliklerine uygun şekilde simgeler aracılığıyla fiziksel olarak iletilebilir ya da taşınabilir bir biçime çevrilmesine denilmektedir.⁹¹ Anlamaların ve bilginin aktarılması, ancak kodlama ile mümkün olabilmektedir. İletişim kurmak, çeşitli sesli ve görsel sinyallerin belirli kurallara göre iletileye dönüştürülmesini gerektirir. Kodlama, içsel bir eylem olduğundan, hem sözel hem de sözel olmayan biçimlerde gerçekleşmektedir.⁹² “Kod açma, kodlanarak gelen mesajın içeriğini yeniden elde etmek için yapılan çözümlene sürecine denilmektedir.”⁹³ Bu iki işlemi kaynak ve hedef yapmaktadır. Yani ikisi de iletişimin olmazsa olmaz öğelerindedir.⁹⁴ Kısaca anlamları kodladığı için kaynağa ‘kodlayıcı’, kodları çözüp anlamlandıran alıcıya da ‘kod açıcı’ denilmiştir.⁹⁵

Gürültü, iletişim sürecinde kaynak ve hedef tarafından gönderilmemiş, kodlama ve kod açımı sürecinin düzgün biçimde gerçekleşmesini engelleyen, sonuca götürmeyen ya da tamamen ortadan kalkmasını sağlayan her türlü engele gürültü denilmektedir.⁹⁶ Dikkat dağıtan görüntüler, yüksek sesler gibi fiziksel ve görsel gürültü çeşitleri olduğu gibi anlamsal, ruhsal ve akılsal gürültü çeşitleri de bulunmaktadır.⁹⁷

Geri bildirim, mesajın iletildiği kişilerden alınan olumlu veya olumsuz, sözlü veya sözsüz tepkileri içermektedir.⁹⁸ Geri bildirim, sağlıklı ve etkili bir iletişim için son derece önem arz etmektedir. Hatta iletişimin devam edip etmeyeceği, hangi içerikte ve yönde devam edeceği bile geri bildirimle bağlı olmaktadır.⁹⁹ İletişimde matematikteki gibi bir sağlamlasının yapılması geri bildirimle mümkün olmaktadır. Hata ve yanlışların nerede yapıldığını bize göstermektedir. Ayrıca eksiklerimizi gidermemiz, hataları düzeltmemiz ve doğru anlaşılmanızı için fırsat vermektedir.¹⁰⁰ Kişiler tek başlarına olduklarında bile kendi kendilerine geri bildirim sağlamak zorundadırlar.¹⁰¹ Geri bildirim yüz yüze ve eş zamanlı

⁹⁰ Kılınç, “İletişime Giriş”, 7.

⁹¹ Erol Mutlu, *İletişim sözlüğü*, 219-220.

⁹² Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 42.

⁹³ Mustafa Özodaşık, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, 9.

⁹⁴ Kılınç, “İletişime Giriş”, 7-8.

⁹⁵ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 47.

⁹⁶ Nükhet Güz, *İletişim Süreci ve Temel Öğeler* (İstanbul: İletişim Fakültesi Dergisi, 1998), 135.

⁹⁷ Kılınç, “İletişime Giriş”, 8.

⁹⁸ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 49.

⁹⁹ Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon* (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2004), 51.

¹⁰⁰ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 4.

¹⁰¹ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 9.

olabileceği gibi yüz yüze ve eş zamanlı olmayacak şekilde de gerçekleşebilmektedir.¹⁰² Geri bildirim kaynak açısından da önem arz etmektedir. Çünkü mesajın alıcısındaki etkisi ve buna verdiği tepki ancak geri bildirimle anlaşılabilir. Örneğin bir öğretmen anlattığı konunun anlaşılıp anlaşılmadığını öğrencilerden gelen tepkilerden anlamaktadır.¹⁰³

Doğan Cüceloğlu ve Özcan Köknel, duyu organlarımızı birer iletişim kanalları olarak görmektedirler. Cüceloğlu görsel, işitsel, dokunsal, kokusal ve tatsal kanallar olduğunu belirtirken¹⁰⁴ Köknel; görme, işitme ve dokunma kanalları olarak gruplandırmaktadır.¹⁰⁵ Gözümüzden gelen mesajlar görsel kanalın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bakışımızla, yüz ifademizle, el kol hareketlerimizle, giyiniş tarzımızla karşımızdakilere sürekli mesaj vermekteyiz. Dokunsal kanalın bebeklik dönemimizde hayati bir öneme sahip olduğu gözlemlenmektedir. Yetimhanede yapılan bir araştırmada kendilerine en çok dokunulan ve kucağa alınıp sevilen, öpülen yani iletişim kurulan bebeklerin hastalanma oranlarının daha düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca hastalıklara karşı direnç geliştirdikleri de belirlenmiştir. Bu durum aile ilişkilerinde de geçerli olmaktadır. Birbirlerine daha çok dokunan, sevgisini eşlerine gösterenlerin daha mutlu oldukları gözlemlenmektedir. Koku kanalıyla verilen mesajlar sözsüz iletişim örneklerinden birini oluşturmaktadır. Koku merkezleri beynin iç kısımlarında bulunduğu için beyin kabuğunun denetiminden uzak kalmaktadır. Bu da kişinin duygusal yaşamını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle insanlar, karşısındakinin kokusuna göre olumlu veya olumsuz bir yargıda bulunabilmektedirler. Halk arasında tat alma bir iletişim aracı olarak görülmektedir. Tatsal kanal, benzer tatları seven bireyleri ortak bir noktada birleştiren bir etkidir. Damak zevkleri birbirine benzeyen eşlerin daha yakın oldukları görülmüştür. İnsanların, kendilerine sevdikleri tatları hazırlayanlarla daha sıcak, samimi ilişkiler kurdukları ileri sürülmektedir. Çünkü kendilerine değer verildiğini düşünmektedirler. İletişim kanalları bir uyum içerisinde hareket etmektedirler. Örneğin güler yüzlü birinin sesi de tavrı da yumuşak olmaktadır. Asık suratlı biri ise soğuk tavrı ve mesafeli olmaktadır. Bunlar da iletişim sürecinin birçok kanalı olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶

1.1.5. İletişimin özellikleri

İletişimi anlamak için her iletişim ortamı için geçerli olan özellikleri de bilmek gerekmektedir. Bu ilkeleri bilmek iletişim ortamının analiz edilmesine, iletişim becerilerini geliştirilmesine fırsat vermektedir. Bu özellikler şunlardır: İletişim kaçınılmazdır, geri

¹⁰² Kılınç, "İletişime Giriş", 8.

¹⁰³ Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, 52.

¹⁰⁴ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 55.

¹⁰⁵ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, 48.

¹⁰⁶ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 55-65.

döndürülemez ve tekrar edilemez bir olgudur. İletişim sembolik ve simgesel bir süreçtir. İçerik ve ilişki boyutu bulunan kişisel bir olaydır. İletişim bir sıra takip etmez,¹⁰⁷ kültürel, karmaşık bir olaydır. İletişimde gönderici ve alıcı sürekli değişmektedir.¹⁰⁸

1.1.5.1. İletişim Kaçınılmazdır

Aynı sosyal ortamı paylaşan insanların iletişim kurmama gibi şansı bulunmamaktadır. İletişim çoğu zaman bilinçli ve maksatlı bir şekilde başlamaktadır. Ancak bazı durumlarda böyle bir maksadı olmasa da kendisini bir iletişim ortamı içinde bulabilmektedir. İnsan hiç konuşmasa dahi iletişim yapıyor demektir.¹⁰⁹ Susmak iletişimin bittiği anlamına gelmemektedir. Susmak, bazen de dinleyenin mesajları yeniden anlamlandırması, cevaplamak için hazırlığını yapması demektir. İletişimde her sözün, davranışın, vücut hareketlerinin ve sessizliğin bir anlamı olmaktadır. Eğer tam olarak anlaşılmak istiyorsak sözlü ve sözsüz söylediklerimizin bir bütünlük içerisinde olmasına dikkat etmemiz gerekmektedir.¹¹⁰

1.1.5.2. İletişim Geri Döndürülemez ve Tekrar Edilemez

İletişim sadece ileriye doğru yol almaktadır. Örneğin daha önce arkadaşımıza gönderdiğimiz bir mesajı, kelimesi kelimesine tekrar etsek bile aynı etkiyi yaratamamaktayız. İnsan aynı şakayı ikinci kez duyunca aynı tepkiyi göstermemektedir. İlk mesajla değişen insanın ikinci mesaja aynı duyarlılığı göstermesi beklenmemektedir. Heraklitus'un da dediği gibi aynı nehirde iki defa yıkanmak mümkün değildir. Çünkü nehir aynı nehir değildir ve siz de aynı siz olmazsınız.¹¹¹ Bir kere mesaj gönderince veya alınca onun oluşturduğu etkiler sonraki durumlarda da etkisini devam ettirmektedir. Birini kıracak bir söz söyleyip veya davranışta bulununca, daha sonra ne kadar özür dilesek de etkilerini ortadan kaldırmak mümkün olmamaktadır. Bu yüzden daha sonra pişman olacağımız şeylerden kaçınmamız gerekmektedir.¹¹² Yoksa özür dilemenin pek bir yararı olmamaktadır. Söylenen söz yaydan çıkan ok gibi olduğundan fırlatılınca geri alınmamaktadır. 'Dilin kemiği yok', 'dilin cirmi

¹⁰⁷ Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 39-46.

¹⁰⁸ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 36-37.

¹⁰⁹ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 67; Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler*, 70.

¹¹⁰ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 39-40; Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 68.

¹¹¹ Mustafa Aydın, *Değişim Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2015), 16.

¹¹² Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 40-41; Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, çev. Sacide Vural (Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, 2010), 29.

küçük, cürmü büyüktür' gibi bu durumu ifade eden pek çok deyim ve atasözümüz bulunmaktadır.¹¹³

İletişim dinamik bir süreç olduğundan iletişime katılanlar birbirlerinin mesajlarını algılamakta ve ona göre tepki göstermektedirler. Böylelikle iletişim sürecinin başında olduklarından farklı bir duruma gelmekte yani değişmektedirler. Bundan dolayıdır ki iletişim sürecinin tamamı veya bir kısmı dahi tekrar edilemez ve geri çevrilemez. İkinci kez izlenen bir film bile ilkiyle aynı değildir. İletişimdeki değişimin önemli nedeni kişinin dikkatinin çabuk dağılmasıdır.¹¹⁴

1.1.5.3. İletişim Bir Süreçtir

İletişim, sadece bir mesajı alma ve verme eylemi olarak görülmemektedir. Geçmişte yaşanan olayların halkalarından birini teşkil etmektedir. Bu nedenle tek başına oluşmamaktadır.¹¹⁵ Durağan olmayan, hareketli bir süreçten meydana gelmektedir. Yani iletişimin süreç olması demek, sözlü veya sözsüz ileti alıp verme işleminin devam etmesi demektir.¹¹⁶

İletişimin nerede başladığını nerede bittiğini anlamak her zaman mümkün olmamaktadır. İletişimin başlangıcını ve bitişini ayıran keskin bir çizgi yoktur. İletişim etkileri ve tepkileri olan birtakım eylemler dizisinden oluşmaktadır. Dolayısıyla iletişimi etkileyen diğer unsurları farkında olmak ve değişen durumlara adapte olmak gerekmektedir. İletişime pek çok unsur katılmakta, sürekli olarak ve aynı anda birbirleriyle etkileşerek bir sonuç üretmektedirler.¹¹⁷

1.1.5.4. İletişim Semboliktir, Simgeseldir

Bir düşünceyi temsil eden, insan kaynaklı, keyfi işaretlere sembol denilmektedir.¹¹⁸ Duygu ve düşüncelerimizi doğrudan aktarma imkânımız olmadığından mesaj iletirken sembollerden yararlanmaktayız. Bu semboller jestler, mimikler, sesler, harfler, rakamlar sözcük ve kelimelerden oluşmaktadır. İletişimde kullanılan semboller kültürden kültüre göre değişiklik

¹¹³ Rüçhan Gökdağ, *Kişilerarası İletişim*, 67.

¹¹⁴ Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 29; Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 48.

¹¹⁵ Ayhan Doğan, "İletişim Kavramı ve Süreci", ed. Eyyüp Akbulut (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017), 11.

¹¹⁶ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 65.

¹¹⁷ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 42.

¹¹⁸ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 43.

gösterir. İletişim boyunca algıladığımız her simgeyi kendi kültür kalıplarımıza göre anlamlandırmaktayız. Eğer kültürümüzde bulunmayan bir simge ise algılanmamaktadır.¹¹⁹

Bir iletişimin tam olarak gerçekleşmesi için alıcı ve göndericinin mesaja aynı anlamı vermesi gerekmektedir. Tam olmasa bile benzer anlam verilmesi için kaynak ve alıcı arasında ortak sembollerin kullanılması gerekmektedir.¹²⁰ Bu da her iki tarafın kullandığı dil sembollerine bağlıdır. Bu semboller zamanla o dilin özelliğine bağlı olarak gelişmekte ve dili oluşturmaktadır. İnsanlar bazen aynı dili kullanmalarına rağmen sembollere farklı anlamlar yükleyebilmektedir.¹²¹ Mesela yakışıklı, zeki gibi bilinen sembollere herkes farklı bir anlam verebilmektedir. İletişimin bir parçasını da diğer insanların kullandığı simgeleri, sembolleri öğrenmek oluşturmaktadır. Bu öğrenmeye sözel semboller girdiği kadar sözel olmayan sembollerde girmektedir. İletişimde sözsüz sembollerde önemli bir yer tutmaktadır.¹²²

1.1.5.5. İletişimin İçerik ve İlişki Boyutu Vardır

İletişim belirli bir sosyal ve fiziki ortamda gerçekleşmektedir. Buna iletişimin bağlamı, içeriği denilmektedir. İletişim sürecine giren insanların davranışlarını içerik belirlemektedir. Duruşumuzdan oturumuza, konuştuğumuz dilden üslubumuza kadar her şey sürecin gerçekleştiği bağlama göre değişmektedir. Her kültürde hangi davranışların hoş karşılandığı veya karşılanmadığı bilinmektedir. Örneğin evde babasının kucağına oturan bir çocuk, babasının iş yerine geldiğinde aynı davranışı göstermemektedir.¹²³

Kişiler arası iletişimde “ne söylediğin değil nasıl söylediğin önemlidir” deyişi içerik ve ilişki boyutunu açıklayan en iyi ifade olarak kabul edilmektedir.¹²⁴

1.1.5.6. İletişim Kişiseldir

Her birey, kendi şahsına münhasır olduğundan iletişim ortamına kendi kişisel tecrübelerini, duygularını ve geçmiş deneyimlerini getirmektedir. Dolayısıyla bireyler, aynı iletişim ortamında bulunsalar bile mesajları farklı şekilde yorumlamakta ve anlamlandırabilmektedir. İletişim, bireylerin kişisel özelliklerinden etkilenen öznel bir süreçtir. Bu durum, iletişimin her zaman kişisel bir deneyim olarak kalmasını sağlamaktadır. Etkili bir iletişim için, iletişime

¹¹⁹ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 47-48.

¹²⁰ Nükhet Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”, 125.

¹²¹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 36; Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 71-72.

¹²² Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açından Dini İletişim*, 43-44.

¹²³ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 49.

¹²⁴ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 66.

dâhil olan herkes birbirinin duygularını, huylarını, psikolojik durumunu ve geçmiş deneyimlerini anlamaya çalışması gerekmektedir. Bu, iletişimde empati kurmayı ve karşı tarafın perspektifini göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. İletişim aynı zamanda “katılımcılar arasında paylaşılmış bir sorumluluktur.” Tam ve etkili bir iletişim için her iki taraf da aynı derecede çaba göstermeli ve sorumluluk almalıdır. Bu nedenle iletişimin amacı karşılıklı bir anlayış oluşturmaktır. Bu, tarafların birbirini doğru bir şekilde anlaması ve mesajları doğru şekilde aktarmasıyla mümkün olmaktadır.¹²⁵

1.1.5.7. İletişim Bir Sıra Takip Etmez

İletişim sürecindeki temel öğeler (kaynak, ileti, kanal, hedef, geri bildirim) zorunlu bir düzen içinde ilerlememektedir. Örneğin geri bildirim, mesaj iletilmeden önce bile başlayabilmektedir. Bu durum, özellikle iletişimin başlangıç aşamasında alıcının beklentilerini veya ihtiyaçlarını anlamak için önemlidir. Başarılı bir iletişim için gerekenler, iletişimin öğelerini bilme, esnek ve uyumlu yaklaşım ve geri bildirimdir.¹²⁶

1.1.5.8. İletişimde Gönderici ve Alıcı Sürekli Değişir

İletişim eylemini kaynak başlatmaktadır. Hedef mesajı alıp, geri bildirimde bulunduğu da artık kaynak konumuna geçmektedir. İletişim boyunca bu değişim sürekli olmaktadır. Bu geçiş iletişimin konusuna ve süresine bağlı olarak değişmektedir. İletişimin tamamlanması kaynaktan gelen iletinin yanıtlanmasına bağlı olmaktadır. Eğer yanıtlanmazsa iletişim tamamlanmamakta, ileti yalnızca hedefe iletilmiş olmaktadır.¹²⁷

1.1.5.9. İletişim Kültürel Dir

İletişimde bulunan insanların davranışlarında mutlaka kültürel izler görülmektedir. Bireyler, toplumsal rollerine uygun davranışları çocukluktan itibaren “kültür aktarımı” sürecinde öğrenmektedir. Bu kurallar ve kültürel değerler, bilinçaltına yerleşerek bireylerin davranışlarını yönetmektedirler. İletişim, belirli bir bağlamda, yani belirli bir fiziksel ortamda ve sosyal ilişkiler ağı içinde gerçekleşmektedir. Bağlam, etkileşim sürecine katılan bireylerin davranışlarını belirlemektedir. İletişim sürecini incelerken, hangi bağlamda gerçekleştiğini dikkate almak önemli hususlardandır. Duruş ve oturuş şekilleri, kullanılan dil, konuşma üslubu gibi iletişimin tüm bileşenleri bağlamın bir parçasını oluşturmaktadır. Örneğin, resmi

¹²⁵ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 45-46.

¹²⁶ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 46.

¹²⁷ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 36.

bir toplantıda kullanılan dil ve davranışlar, samimi bir ortamdakinden farklı olacaktır. Her kültürde, hangi davranışların hoş karşılandığı ve hangilerinin hoş karşılanmadığı belirli kurallara dayanmaktadır.¹²⁸ Örneğin Güney ve Doğu Anadolu'da erkekler babalarının yanında çocuklarını kucaklarına alıp sevmesi ayıp kabul edilmektedir. Ayrıca Türk kültüründe küçüklerin, büyüklerinin yanında ayak uzatması, uzanması da hoş karşılanmamaktadır.¹²⁹

1.1.5.10. İletişim Karmaşıktır

İletişim çoğunlukla bir kişinin konuştuğu diğerinin dinlediği basit bir eylem olarak algılanıp ve böylece iletişimin gerçekleştiği sanılmaktadır. Birilerine sadece düşüncelerimizi aktarmak gerçek bir iletişim sayılmamaktadır. Çünkü iletişim birçok ögede gerçekleşen ve birçok etkileri olan karmaşık bir eylemden oluşmaktadır. İletişimin karmaşıklığı iki yönlü bir süreç olması ve birçok unsuru barındırmasından kaynaklanmaktadır. Sağlıklı ve etkili bir iletişimin kurulmasını engelleyen pek çok unsur bulunmaktadır. Her insanın kendine has kişilikleri, dünya görüşü, ihtiyaçları ve geçmişleri bulunmaktadır. Tüm bu faktörler göstermektedir ki iletişim basit, tek yönlü bir etkinlik olmayıp, kompleks bir yapıya sahiptir.¹³⁰ İnsan davranışları arasında en çok konuşulan eylem iletişim olmasına rağmen en az anlaşılan eylem olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹ Bunun nedenlerinden biri iletişimin insanoğluyla beraber gelişip karmaşık bir eylem haline gelmesidir.¹³²

İletişim değişik ortamlarda ve amaçlarla meydana gelen bir mesaj aktarımı olarak kabul edilmektedir. Anlık bir olaydan meydana gelmemektedir. Devamlı bir ve birçok kanalı bulunan bir süreçten oluşmaktadır. Birçok farklı özelliği olan öğelerin bir araya gelmesiyle iletişim türleri ortaya çıkmışlardır.¹³³

1.1.6. İletişim türleri

İletişimin türleri, genellikle bağlamına göre¹³⁴ ve toplumsal ilişkiler sistemi olarak¹³⁵ dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar: Kişi içi/içsel, kişiler arası, grup içi/örgüt içi ve kitle iletişimi olarak kabul edilmektedir.¹³⁶

¹²⁸ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 48-49.

¹²⁹ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim*, 88-89.

¹³⁰ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dini İletişim*, 42-43.

¹³¹ Kevin Hogan, *Konuşarak İknâ Psikolojisi*, 98.

¹³² Rüçhan Gökdağ, *Kişilerarası İletişim*, 20.

¹³³ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 31.

¹³⁴ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 65.

¹³⁵ Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 27.

1.1.6.1. Kişi İçi / İçsel İletişim

Bir kişinin düşünmesi, duygulanması, kişisel ihtiyaçlarını fark etmesi, kendine sorular sorarak ve bunlara yanıtlar vermesi olarak tanımlanmaktadır.¹³⁷ Bu tür iletişimde, mesajın kaynağı ve alıcısı kişinin kendisi olmaktadır. Yani, bireyin kendi içinde kendisiyle kurduğu iletişime içsel iletişim denilmektedir.¹³⁸ Birey, hem bilgiyi üretirken hem de yorumlarken, içsel iletişimde de bulunmak durumundadır.¹³⁹ Aniden, boşlukta gelişen bir iletişim içsel iletişimi tanımlamamaktadır. Bireyin geçmişinde ve yaşadığı anda kültürden, yaşamından deneyimlediklerinin sonucu meydana gelmektedir. Genel olarak içsel iletişim sessiz olarak gerçekleşmektedir. Kişinin yalnızken iletişim ihtiyacını gidermekte, kendi kendisiyle hesaplaşmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda yanlış iletişimin önüne geçmekte ve kendisiyle barışık yaşamasını sağlamaktadır.¹⁴⁰ Tüm iletişimlerin başlangıcı da sonu da kişinin kendisi olmaktadır. Kişinin kendisinde başlayıp kendisinde biten, kendini bilme ve keşfetme esaslı bir süreçten meydana gelmektedir.¹⁴¹

Etkili bir iletişim kurmak bireyin kendisini tanımasıyla başlamaktadır. Yakınlarımız ve iletişim halinde olduğumuz diğer insanlarla iyi ilişkiler kurabilmemiz duygularımızı, düşüncelerimizi ve ihtiyaçlarımızı bilmekten geçmektedir. Bu nedenle tutumlarımız, inançlarımız ve değerlerimiz konusunda farkındalıklarımızı arttırmamız gerekmektedir.¹⁴²

1.1.6.2. Kişiler Arası İletişim

Kişiler arası iletişim, kaynak ve hedefin insanlardan¹⁴³ meydana geldiği, iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen bir iletişim türü olmaktadır. Bir iletişimin kişiler arası sayılabilmesi için en az iki en fazla beş kişi arasında olması gerekir. Beşten fazlası grup iletişimine girmektedir. Karşılıklı iletişimde bulunan bireyler, bilgi sembolleri üreterek bunları birbirlerine aktarmaktadırlar. Bu aktardıklarını da yorumlayarak iletişimi sürdürmektedirler.¹⁴⁴ Kişiler arası iletişimde, gönderici ve alıcı arasında zaman ve mekân

¹³⁶ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 65; Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 21.

¹³⁷ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 36.

¹³⁸ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, 186.

¹³⁹ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 36.

¹⁴⁰ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 66-67.

¹⁴¹ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim* (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 52-53.

¹⁴² Baysal, "Hz. Peygamber'in Sözsüz İletişimine Dair Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi", 11.

¹⁴³ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 23.

¹⁴⁴ Nazife Güngör, *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 48.

birliği bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bu iletişim genellikle yüz yüze yapılmakla birlikte telefonla ya da mektup vb. araçlarla uzaktan da yapılabilir. Bu iletişimin önemi bireysel ve daha özel olmasından gelmektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim, sosyal ve ekonomik düzey, bilgi, tutum, deneyim ve değerler gibi özellikler bu iletişimi etkileyen faktörler arasındadır. Bireyin yaşamında egemen olan iletişim tarzı kişiler arası iletişimdir.¹⁴⁶

Bireyin dışa açılmasını sağlayan kişiler arası iletişim ile benliğimizi diğerlerinin benliklerine açarak onları bizim aynamız yapmaktayız. Böylece znel dnyalarımızdan çıkararak bazen sempatik bazen empatik bazen de sevgi ve hoşgörüyle sosyalleşmeye doğru yol almaktayız. oğul iletişimin geçiş alanı sayılan kişiler arası iletişimdeki yetkinliğimiz diğer iletişim türlerine de yansımaktadır. İnsan, kişiler arası ilişki boyutuna ıkamazsa kişi içi iletişime mahkm kalmaktadır.¹⁴⁷

1.1.6.3. Grup İçi / rgt İçi İletişimi

Grup iletişimi, üç veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen, karşılıklı mesaj alışverişine dayanan bir iletişim türüdür. İletişim grubun resmi ve gayrı resmi oluşuna göre değişkenlik göstermektedir. Aile yeleri, akrabalar, komşu, meslektaşlar ve dostlar arasındaki iletişim gayrı resmi iletişime girerken; resmi kurumlarda gerçekleşen, belli sınırlar ve kurallar çerçevesinde geçekleşen iletişim, resmi iletişime girmektedir. Örgüt içi iletişim ise, "ortak bir amacı gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelen",¹⁴⁸ hiyerarşik yapıya sahip ve iş bölümü yapan bireyler arasında gerçekleşmektedir. Örgütlerde, roller ve kimlikler önceden belirlenmiş olup, bu roller zamanla bireysel kimliklere dönüşebilmekte ve bireylerin örgütten ayrılmaları durumunda bile bu kimlikler kolayca terk edilmeyebilmektedir. Örgütte, st ve astlar arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı, örgüt şemalarında belirlenmiştir. Bu şemalar sayesinde, kimin kimden emir alacağı veya kime emir vereceği önceden bilinmektedir.¹⁴⁹

İletişimin kurumsallaştırılmış, sistematize edilmiş hali olan örgüt içi iletişim profesyonel bir tarzda, bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Kurumlarda girilen roller veya kimlikler uzun süre kullanılınca bireysel kimliğe yani kişiliklere de dönüşebilmektedir. Bu kurumlardan emeklilik nedeniyle ayrılma durumlarında bile bu kimlikleri bırakmaları zor

¹⁴⁵ Mustafa zodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 36.

¹⁴⁶ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 67.

¹⁴⁷ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 52.

¹⁴⁸ "İletişim", *Temel İşlam Ansiklopedisi*, 297.

¹⁴⁹ Nazife Güngör, *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*, 48-49.

olmaktadır. Çünkü onlar bizde kolay kolay silinmeyecek davranış ve söylemler bırakmaktadır.¹⁵⁰

1.1.6.4. Kitle İletişimi

"Birtakım bilgilerin, sembollerin ve hedeflerin üretilerek hedef topluluklarına iletilmesi ve bu topluluklar tarafından yorumlanması sürecidir."¹⁵¹ Başka bir tanımında kitle, bireyselliğin kayb olduğu, homojen olmayan, birbiriyle ilişkisiz, toplum, ırk ve cinsiyet farklarından arındırılmış geniş bir nüfus için kullanılmaktadır.¹⁵²

Kitle iletişimde, kaynakla hedef kitle arasındaki kanallara kitle iletişim araçları denilmektedir. Bu araçlar arasında gazete, dergi gibi sıcak iletişim araçlarıyla radyo ve televizyon gibi soğuk iletişim araçları yer almaktadır.¹⁵³ Bu araçların, çeşitli konulardaki bilgi ve haberleri, görüşleri geniş kitlelere kısa sürede iletebilme ve bireyleri etkileme gibi önemli özellikleri bulunmaktadır.¹⁵⁴

Geleneksel kitle iletişim biçimlerinde ileti bir kişiden birkaç kişiye gönderilmektedir. Kitap, televizyon ve radyo gibi araçlar örnek olarak gösterilmektedir. Genel olarak kitle iletişim araçlarının tek yönlü olduğu görülmektedir. Ancak internetin ortaya çıkmasıyla durum değişmektedir. Birden fazla kişinin birden fazla kişiye mesaj gönderdiği etkileşime dayanan bir iletişim biçimi doğmaktadır.¹⁵⁵

Dünyanın global bir köye dönmesiyle beraber ülkeler hem kendi toplumlarını tanıtmaya, anlatmaya ve diğer toplumları etkilemeye hem de kendilerine pazar oluşturmak için değerlerini benimsetme gayretini içerisindedirler. İşte bunu kitle iletişim araçlarıyla rahatça yapmaktadırlar. Günümüzde bu lojistiğe sahip olan bilgi ve bilgilendirmeye sahip olmaktadır.¹⁵⁶

İletişim, "kişilerin, grupların, örgütlerin, kitlelerin, kültürlerin ve uygarlıkların varlıklarını gösterip tescilleyen süreç mekanizmalarıdır". Bu mekanizma her zaman sakın ve problemsiz

¹⁵⁰ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 53-54.

¹⁵¹ Hasan Tutar – M.Kemal Yılmaz, *Genel İletişim Kavramları ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008), 201.

¹⁵² Yavuz Küçükalkan, "İletişim Türleri", *İletişime Giriş*, ed. Eyyüp Akbulut (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017), 63.

¹⁵³ Hasan Tutar – M.Kemal Yılmaz, *Genel İletişim Kavramları ve Modeller*, 202-205.

¹⁵⁴ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Halkla İlişkiler ve İletişim*, 36.

¹⁵⁵ Manuel Castells, *İletişim Gücü* çev. Ebru Kılınç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 91-92.

¹⁵⁶ Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, 61-62; Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 66-67.

bir şekilde devam etmemektedir. Bazı durumlarda iletişimde kesilmeler, çatışmalar ve engeller yaşanmaktadır.¹⁵⁷

1.1.7. İletişimin önündeki engeller/ İletişimsizlik

İletişim sürecinde, mesajın iletilmesini engelleyen veya alıcı tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını önleyen her türlü faktör "iletişim engeli" olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸ Bu engeller, iletişimin etkinliğini azaltarak mesajın yanlış, eksik veya hiç anlaşılmasına yol açabilmektedir.¹⁵⁹ İletişimde "ne söylediği" kadar "nasıl söylendiği" de büyük önem taşımakla birlikte, asıl belirleyici olan, alıcının söyleneni nasıl algıladığı anlamlandırdığıdır."¹⁶⁰ Bu süreçte ortaya çıkan ve iletişimin niteliğini bozan tüm unsurlar "gürültü" olarak adlandırılmaktadır. Gürültü, hem alıcı hem de kaynak tarafından istenmeyen bir durumdur,¹⁶¹ çünkü mesajın aktarımı sırasında bilgi kaybına veya çarpıtılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle etkili bir iletişim için gürültü faktörlerinin minimize edilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁶²

İletişim sürecinde ortaya çıkan engeller, kaynak, alıcı, kanal veya ortam gibi farklı unsurlardan kaynaklanabilmektedir. Kaynakla ilgili engeller arasında hitabet becerisinin yetersiz olması, hedef kitlenin seviyesine uygun bir dil kullanılmaması, fiziksel ortam ve konuya uygun ses tonunun ayarlanmaması gibi faktörler yer almaktadır. Ayrıca, kaynağın kılık kıyafetindeki uyumsuzluk veya jest ve mimiklerindeki aşırılıklar da iletişimin etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶³ Olumsuz kişilik özellikleri, hedef kitlenin özelliklerini ve ihtiyaçlarını yeterince tanımamak, iletilmek istenen mesajla ilgili yeterli bilgiye sahip olmamak ve yeterli beceriye sahip olmaması da sayılmaktadır.¹⁶⁴

Alıcıdan kaynaklanan engeller arasında ise dinleme ve algılama yetersizliği, seçici dikkat, ön yargılar, gelenekler ve kalıplaşmış düşünceler yer almaktadır. Özellikle alıcının mesajı önyargılı bir şekilde değerlendirmesi veya sadece belirli kısımlara odaklanarak dinlemesi,

¹⁵⁷ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 66.

¹⁵⁸ Yavuz Tuna, *İletişim* ed. İzlem Vural (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2012), 15; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2014), 243.

¹⁵⁹ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2011), 93; Gürüz ve Temelli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 17.

¹⁶⁰ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 243.

¹⁶¹ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2011), 93; Gürüz ve Temelli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 17.

¹⁶² Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, 6.

¹⁶³ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Halkla İlişkiler ve İletişim*, 91-92.

¹⁶⁴ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 251-257.

mesajın tam olarak anlaşılmasını engelleyebilmektedir.¹⁶⁵ Ayrıca alıcı tarafında zihinsel ve bedensel yorgunluk dinleme sürecini engelleyebilmekte; alıcının aklını meşgul eden kişisel problemler, dinliyormuş gibi görünse de mesajın doğru anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Çünkü akli sürekli problemini çözmekle uğraşmaktadır.¹⁶⁶

Bir kişiye, gruba ya da belirli bir olaya yönelik yeterli bilgiye sahip olmadan verilen kararlar ve geliştirilen tutumlar, önyargılar olarak tanımlanmakta ve iletişim sürecinde engelleyici bir role sahip olabilmektedir. Özellikle bireylerin, mensubu oldukları grubun her söylediğini sorgusuz bir şekilde doğru kabul etmesi veya karşıt grubun her söylediğini otomatik olarak yanlış görmekte iletişimsizliğe ve anlayış eksikliğine yol açmaktadır. Bu tür bir yaklaşım bireyleri farklı perspektifleri araştırmaktan ve eleştirel düşünmekten alıkoyarak, diğer görüşlere karşı önyargılı ve kapalı bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Bu durum, sadece iletişimi engellemekle kalmayıp, aynı zamanda karşılıklı saygıyı da zedelemektedir.¹⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'de bu tür bir tutum eleştirilerek, "Onlara, Allah'ın indirdiğine uyun! denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızın üzerinde bulunduğu yola uyarız,' derler. Peki ya ataları akıl erdirmeyen, düşünmeyen kişilerdiyseler?"¹⁶⁸ ayetiyle kör körüne taklit etmenin ve sorgulamadan kabul etmenin yanlışlığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, sağlıklı bir iletişim için önyargılardan arınmış, açık fikirli ve eleştirel bir yaklaşım benimsemek büyük önem taşımaktadır.

İletişim sürecinde "Şu ülkenin insanları şöyledir" veya "bu meslektekiler böyledir" gibi genellemeler yaparak konuşmak, kaynağa duyulan güveni zedeleyen ve uygun olmayan ifadeler arasında yer almaktadır. Önyargı, toptancılık ve genelleme yapmak, bireyleri veya grupları tek bir kalıba indirgeyerek, onların bireysel farklılıklarını göz ardı etmekte ve bu durum iletişimi engelleyici yanlış tutumlar olarak değerlendirilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, karşı tarafın savunmacı bir tutum almasına, iletişimin kopmasına ve anlayışın azalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, sağlıklı ve etkili bir iletişim için önyargılardan uzak durmak, bireyleri ve grupları oldukları gibi kabul etmek ve genellemelerden kaçınmak büyük önem taşımaktadır. Bu, karşılıklı güven ve saygıyı koruyarak iletişimin daha açık ve yapıcı bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır.¹⁶⁹

İlişkilerde yaşanan zorlukların temelinde, tarafların roller ve hedefler konusunda birbirine zıt ya da belirsiz beklentilere sahip olması yatmaktadır. Beklentilerin açık ve net bir şekilde ifade edilmemesi hem güven ilişkisini zedelemekte hem de iletişim sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu tür durumlarda, bireyler genellikle karşı tarafı kendi beklentileri

¹⁶⁵ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 260-272.

¹⁶⁶ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Halkla İlişkiler ve İletişim*, 91-92.

¹⁶⁷ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Halkla İlişkiler ve İletişim*, 94-95.

¹⁶⁸ Bakara, 2/170.

¹⁶⁹ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 95-96.

doğrultusunda dinlemekte ve bu da yanlış anlaşılmalara ve çatışmalara yol açabilmektedir. Dolayısıyla, beklentilerin açıkça ortaya konulması ve karşılıklı olarak anlaşılması, rol çatışmalarının önlenmesinde ve sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, ilişkilerde uyum ve iş birliğini artırarak, taraflar arasındaki bağları güçlendirmektedir.¹⁷⁰

Modern toplumda, düşüncelerini başkalarıyla rahatça paylaşamayan bireylerin hislerini ifade etmede yaşadığı eksiklik, duygularını tanıma ve başkalarının duygularını anlama konusundaki yetersizlik, bağlanma sorunlarına ve kişiler arası çatışmalara yol açabilmektedir.¹⁷¹ Bu çatışmaların artması, sosyal ilişkilerin bozulmasına ve ilişkilerin hem niteliksel hem de niceliksel olarak zayıflamasına neden olmaktadır. Sosyal ilişkilerdeki bu zayıflama bireylerde yalnızlık hissini beraberinde getirmektedir. Yalnızlık, hoş olmayan bir deneyim olmakla beraber ruh sağlığını da olumsuz etkilemektedir.¹⁷² Kişiler arası ilişkilerde yaşanan bu sıkıntılar, empati duygusunu harekete geçirerek giderilebilmektedir. Empati, karşımızdaki insanın duygularını ve düşüncelerini anlamamıza yardımcı olmakta ve onlarla daha derin bir bağ kurmamızı sağlamaktadır.¹⁷³ Empatik bir yaklaşım, yüz ifadelerimizi, beden dilimizi ve sözlü iletişimimizi kullanarak karşımızdakine onu anladığımızı hissettirmektedir.¹⁷⁴ Bu durum, insanları birbirine yakınlaştırarak iletişimi kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, empati, kişiler arası ilişkilerde yaşanan sorunların aşılmasında ve sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulmasında kilit bir rol oynamaktadır.¹⁷⁵

İnsan sosyal bir varlık olmayı paylaşma duygusuyla yakalayabilmektedir. Bu duyguyu kaybettiğinde insanlardan uzaklaşmaktadır. İlişkilerini azaltmaya başladığında psikolojik sorunları yavaş yavaş baş göstermeye başlayacaktır. Başkalarıyla ilişki kurmamanın en son noktası akıl ve ruh hastalıkları yaşayan kişilerde görülmektedir. Bunu çözenin yolu onlarda başkalarına karşı paylaşma duygusu uyandırmaktan geçmektedir.¹⁷⁶

Günümüzde yaşanan iletişim sorunlarının önemli bir kısmı, kuşaklar arasındaki anlayış farkından kaynaklanmaktadır. Genç kuşak ile yetişkin kuşak arasında mesajların gönderilmesi ve çözümlenmesi sürecinde yaşanan eksiklikler, iletişim kopukluğuna ve karşılıklı anlayışsızlığa yol açmaktadır.¹⁷⁷ Özellikle yetişkin kuşağın, gençleri dinlerken

¹⁷⁰ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* çev. Osman Deniztekin ve Filiz Nayır Deniztekin (İstanbul: Varlık Yayınları, 2011), 222-223.

¹⁷¹ Stefan Konrad - Claudia Hendl, *Duygularla Güçlenmek* çev. M. Taştan (İstanbul: Hayat Yayınları, 2001), 9.

¹⁷² Kübra Cefa, *Yalnız Bireylerde Kişilerarası İletişim İhtiyaçlarının Sosyal Etkileşimler ve Kendini Açma Bağlamında İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 26.

¹⁷³ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012), 139.

¹⁷⁴ Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, 65.

¹⁷⁵ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 146.

¹⁷⁶ Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 238.

¹⁷⁷ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 38.

kullandığı ifadeler ve takındığı tutumlar büyük önem taşımaktadır. Sürekli olarak öğüt verme, çözüm sunma, yönlendirme, yargılama, eleştirme veya ad takma gibi davranışlar, gençlerin kendilerini değersiz ve anlaşılmamış hissetmelerine neden olmakta ve iletişimin kalitesini ciddi ölçüde düşürmektedir. Ayrıca, yetişkinlerin konuşmalarında üste çıkararak, kendilerine odaklanarak veya alaycı bir tavırla şaka yaparak devam etmeleri, gençlerin iletişimi tamamen kesmesine yol açabilmektedir. Bu tür tutumlar, gençlerin yetişkinlere olan güvenini zedelemekte ve iletişim kanallarının kapanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, kuşaklar arası iletişimde empati, açıklık ve karşılıklı saygı temelinde bir yaklaşım benimsemek, iletişim sorunlarının aşılmasında ve sağlıklı bir diyalogun kurulmasında kilit bir rol oynamaktadır. Gençlerin duygularını ve düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri bir ortam sağlamak, her iki tarafın da birbirini anlamasına ve ortak bir dil bulmasına yardımcı olacaktır.¹⁷⁸

İletişim sürecinde kanaldan kaynaklanan engeller, mesajın etkili bir şekilde iletilmesini önleyebilen teknik ve fiziksel sorunlardır. Bu engellere örnek olarak telefon veya tabletin şarjının bitmesi sebebiyle kapanması, televizyon izlerken elektriğin kesilmesi veya görüntülü görüşme sırasında internet bağlantısının zayıf olması gibi durumlar gösterilebilir. Bu tür teknik aksaklıklar, iletişimin kesintiye uğramasına ve mesajın eksik veya yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Ayrıca toplantı, konferans gibi kalabalık ortamlarda iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için fiziksel koşulların uygun olması da büyük önem taşımaktadır. Özellikle ortamda gürültü olması, konuşmanın net bir şekilde duyulmasını engelleyerek mesajın anlamını bozabilmekte ve istenen olumlu etkinin oluşmasını önleyebilmektedir. Bunun yanı sıra, bulunulan sosyal ortamla ilgisi olmayan bir konudan bahsetmek de anlaşılmayı zorlaştıran faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum, dinleyicilerin ilgisini kaybetmesine ve mesajın etkisiz kalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, etkili bir iletişim için hem teknik altyapının sorunsuz çalışması hem de fiziksel ve sosyal koşulların iletişime uygun hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır.¹⁷⁹

Etkili bir iletişim sürecinin temelinde, dilin doğru ve anlaşılır bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Dilden kaynaklanan yetersizliklerin giderilmesi, mesajın en açık ve net biçimde iletilmesini sağlayarak, iletişimin başarısını artırmaktadır. Bununla birlikte, kaynak ve alıcının mesaja farklı anlamlar yüklemesi, yanlış anlaşılmalara ve iletişim kazalarına yol açabilmektedir. Bu durum, taraflar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilir ve iletişim sürecinin verimliliğini ciddi ölçüde düşürebilir. Dolayısıyla, etkili bir iletişim için mesajın hem kaynak tarafından doğru bir şekilde kodlanması hem de alıcı tarafından doğru bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir. Bu süreçte, dilin yalın ve anlaşılır olması, jargon ve karmaşık ifadelerden kaçınılması ve tarafların birbirinin bakış açısını anlamaya çalışması

¹⁷⁸ Zeynep Cihangir Çankaya, "Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Dinleme", *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya, (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 112-113.

¹⁷⁹ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 93; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 273-283.

büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, mesajın içeriğinin yanı sıra, iletişim ortamının ve koşullarının da uygun hale getirilmesi, çatışmaların önlenmesine ve sağlıklı bir diyalogun kurulmasına katkıda bulunmaktadır.¹⁸⁰

İletişim olgusu, birbirine bağlı pek çok unsuru içeren karmaşık ve çok yönlü bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreçte, kaynağın kendini tanıması, yeteneklerinin ve sınırlılıklarının farkında olması ve kendine güvenmesi büyük önem taşımaktadır. İletişimi engelleyebilecek kaygı, korku ve heyecan gibi duyguları tamamen bastırmak veya ortadan kaldırmak yerine, bu duyguları kontrol altında tutmayı öğrenmek, etkili bir iletişim için kritik bir beceridir. Ayrıca, dinleyiciyi yaş, cinsiyet, bilgi düzeyi, kültürel geçmiş, inançlar ve tutumlar gibi çeşitli açılardan tanımak, mesajın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu faktörler göz ardı edildiğinde, sağlıklı ve etkili bir iletişim kurulması mümkün olmayacaktır.¹⁸¹ Ancak, iletişim asla tamamen yok olmaz; yalnızca belirli “minimum noktalara” inmektedir. Bu noktalar, toplumun bilinçlenmesi ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, iletişim sürecinde tarafların birbirini anlama çabası, empati kurma ve uygun iletişim stratejileri geliştirme, sağlıklı bir diyalogun temelini oluşturmaktadır.¹⁸²

İletişimin kurulamadığı veya tıkandığı durumlarda, ortamı yumuşatmak ve gerginliği azaltmak genellikle etkili bir çözüm sunmaktadır. Bu süreçte, konuşarak işe başlamak ve karşı tarafın direncini kırmak, iletişimi yeniden canlandırmanın önemli yollarından biridir. Bu amaçla, kibar davranma, karşıdaki kişiyi konuşmaya dâhil etme, iltifat etme veya uygun bir şekilde espri yapma gibi davranışlar, iletişimi ileriye taşımak için etkili araçlardır. Öncelikle, bu tür davranışları karşı taraftan olumlu bir tepki alınca kadar sürdürmek yeterli olmaktadır. Soğuk ve mesafeli ilişki kırıldıktan sonra, etkili ve sürdürülebilir bir iletişim kurmak için adımlar atılmalıdır. Bu noktada, etkili bir konuşma yeteneğine sahip olmak, süreci kolaylaştıran önemli bir faktördür. Soğukluğu kırmak için, kişinin kendini biraz açması, etkin bir şekilde dinlemesi ve sorular sorarak diyalogu canlandırması gerekmektedir. Karşıdaki kişi, anlaşıldığını hissettiğinde, yakınlık kurma ve kendini açma isteği artmaktadır. İlişkinin devam etmesini sağlamak, bir çaba ve birleştirme sanatı olan sentezden meydana gelmektedir. Bu sentez, sohbet etme, sorular sorma, kendini açma isteği, konuşmayı sürdürme arzusu ve bu süreçten hoşnut olma gibi unsurlarla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, iletişimde samimiyet, empati ve karşılıklı anlayış, ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlayan temel unsurlardır.¹⁸³

¹⁸⁰ Naci İspir, “Dil, Kültür ve İletişim”, *İletişime Giriş*, ed. Eyyüp Akbulut (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017), 28.

¹⁸¹ Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açından Dini İletişim*, 216.

¹⁸² Ertuğrul Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü* (Ankara: Tan Kitap Yayın, 1985), 13.

¹⁸³ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 34.

1.2. Kişiler Arası İlişkiler ve İletişim

Kişiler arası iletişim kavramı, Latince ortak anlamına “communis” ve iki kişi, kişiler anlamına gelen “interpersonas” anlamına gelmektedir. İngilizce de “interpersonal communication” karşılık gelmektedir. Amerika’daki yayınlarda ise ki kişi arasında gerçekleşen etkileşimlere dayanarak kişiler arası iletişimi ikili ilişkiler “between persons” olarak ele almışlardır.¹⁸⁴

İlişki, “iki veya daha fazla şey arasında kurulan ilgi, münasebet, temas ya da alaka”ya denilmektedir. İlişki, bazen sözlü bazen de sözsüz mesajlarla kurulabilmektedir. İlişki, fiil olarak Türkçe’de işteşli fillerdendir. Yani bu işi yapmak için iki kişiye ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁸⁵ İlişkiler, kişisel ve toplumsal oluşlarına göre gruplandırılmaktadır. Aile bireyleri, eş ve arkadaşlarla yaşanan ilişkiler kişisel olmaktadır. Bu ilişkiler bağımlı, yakın ve içten olduklarından insanların duygusal ve ilişkisel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kişisel ilişkiler, isteğe bağlı olarak veya isteğe bağlı olmayarak gelişmektedir. Toplumsal ilişkiler, bireyin ihtiyacını arada sırada karşılayan uzak akrabalar, tanıdık insanlar ve komşulardan oluşmaktadır. Bu ilişkiler, isteğe bağlı olmayan toplumsal ilişkilerdir.¹⁸⁶

Kişiler arası ilişkiler kavramı, sosyal psikologların çalışma konuları arasında yer almaktadır. Bu kavram, ilk zamanlarda “kişiler arası çekicilik” kavramının içinde kullanılmıştır. Daha sonra tek başına ele alınmış, kavramlaşmasına ve anlaşılmasına yönelik pek çok kuram geliştirilmiştir.¹⁸⁷ Kişiler arası ilişkiler, başkalarıyla olan kısa veya uzun ömürlü olan toplumsal bağlantılara denilmektedir. İnsanlar, günlük hayatta aileleri, akrabaları, arkadaşları ve önemsendiği birçok kişiyle kişiler arası ilişkiler yaşamaktadır.¹⁸⁸

Kişiler arası iletişim, insanların günlük yaşamlarında en sık kullandıkları iletişim türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Toplumsal yapının temel taşlarından biri olan bu iletişim biçimi, “bireylerin birbirleriyle duygu, düşünce, bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarını” sağlamaktadır. Kişiler arası iletişim, yalnızca sözlü mesaj alışverişini değil, beden dili, yüz ifadeleri, ses tonu ve jestler gibi sözsüz iletişim unsurlarını da içermektedir. Kişiler arası iletişimin büyük bir bölümü sözsüz iletişim şeklinde geçmektedir.¹⁸⁹ Bu nedenle, iletişimin

¹⁸⁴ Ayşen Temel Eğinli (ed.), *Kişiler Arası İletişim Kuramları* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 6.

¹⁸⁵ Muhammed Emin Yıldırım, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 86.

¹⁸⁶ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 236.

¹⁸⁷ Diğdem Müge Siyez, “Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi”, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 89.

¹⁸⁸ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, 236.

¹⁸⁹ Miray Beşbudak, “Beden Dili ve Yüz İfadelerinde Yalanı Farketmek”, *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*, ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu (Konya: Literatürk Academia, 2015), 125.

tüm öğelerinin kullanıldığı en kapsamlı iletişim türü olarak kabul edilmektedir. Ayrıca sosyal bilimler alanındaki birçok disiplinin çalışma alanına da girmiştir.¹⁹⁰

Kişiler arası iletişim, iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen, karşılıklı etkileşime dayalı bir süreçtir. Bu süreç, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda duygusal bağların kurulmasını ilişkilerin derinleşmesini ve sosyal kimliklerin oluşmasını da sağlamaktadır. Üstün Dökmen'e göre, kişiler arası iletişimin temelini bireylerin birbirleriyle olan ilişkileri belirlemektedir.¹⁹¹

John Stewart, kişiler arası iletişimi "roller, maskeler ya da kalıp yargılar arasında değil, kişiler arasında gerçekleşen bir süreç" olarak tanımlamaktadır. Stewart'a göre, bu tür bir iletişim, bireylerin birbirlerini insan olarak görüp anlamasıyla mümkün olmaktadır. İletişim sürecinde taraflar, birbirlerinin duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini paylaşarak anlamlı bir bağ kurmaktadır. Peter Hartley ise kişiler arası iletişimi, dinamik ve devam eden bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, bireylerin birbirlerine mesaj göndermesi ve bu mesajları yorumlamasıyla şekillenmektedir. Peter Hartley'e göre iletişim, tek yönlü değil, karşılıklı etkileşim temelinde ilerlemektedir. Örneğin, bir konuşma sırasında her katılımcı hem gönderen hem de alıcı rolü üstlenebilmektedir. Bu yaklaşımlar, kişiler arası iletişimin insanlar arasında derin bir anlayış ve bağ kurmayı hedeflediğini ve sürekli bir etkileşim içinde geliştiğini vurgulamaktadır.¹⁹²

Alfred Adler'e göre, bireyin benlik algısı ve çocukluk deneyimleri kişiler arası iletişim tarzını şekillendirmektedir. Adler, kişiler arası ilişkileri "kişinin kendi hakkında geliştirdiği imgenin esas belirleyicisi ve başkalarını tartıp, varılan yargıya göre davranma sanatı" olarak tanımlamıştır.¹⁹³ Ayrıca aile içi ilişkiler, ebeveyn tutumları ve sosyal etkileşimler bireyin yetişkinlikteki iletişim becerilerini belirlemektedir. Örneğin, aşırı koruyucu veya otoriter bir aile ortamında yetişen bireyler, iletişimde güvensiz veya bağımlı davranışlar sergileyebilmektedir.¹⁹⁴

Kişiler arası iletişim, çoğul iletişimin ana basamağı olarak görülmektedir. Karşılıklı iletişimde bulunan kişiler, çeşitli bilgi, simge, işaretler, mimikler ile mesaj oluşturup birbirlerine aktarmak ve yorumlamak suretiyle iletişim eylemini sürdürmektedirler.¹⁹⁵ Kişiler arası iletişimle ilgili çok sayıdaki tanımdan ortak ifadeler belirlenmiştir. Bu ortak ifadelerden

¹⁹⁰ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 49.

¹⁹¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005), 26.

¹⁹² Peter Hartley, *Kişiler Arası İletişim*, 41-49.

¹⁹³ Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 124.

¹⁹⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1993), 139-141.

¹⁹⁵ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 59.

hareketle kişiler arası iletişim, “psikolojik nitelikteki bir bilgi alışverişi olarak” kabul edilmektedir.¹⁹⁶

Kişiler arası iletişim, “ilişkileri yönetmek amacıyla karşılıklı etkileşimleri içeren özel bir biçim” olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle her iletişim, kişiler arası iletişim sayılmamaktadır. Ancak, birbirini tanıyan insanlar arasındaki iletişim, kişiler arası iletişim olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁷ Kişiler arası iletişimin kesin bir tanımını yapmak zor olmuştur. Tubbs ve Moss adlı bilimciler, kişiler arası iletişimin gerçekleşmesini üç temel ölçüte bağlamışlardır. İlk olarak, iletişimin belli bir yakınlık içinde yani aynı mekanda olması ve yüz yüze olması gerekmektedir. İkinci olarak, iletişimin, karşılıklı mesaj alışverişi içermesi gerekmektedir. Tek yönlü iletişim, kişiler arası iletişim olarak kabul edilmemektedir. Üçüncü olarak, mesajların sözlü ya da sözsüz nitelikte olması gerekmektedir. Tubss ve Moss, telefon görüşmelerini ve mektup yazışmalarını kişiler arası iletişim olarak saymamaktadırlar. Ancak Dökmen, bu haberleşmeleri de kişiler arası iletişim olarak saymaktadır. Bu noktada onlardan ayrılmaktadır.¹⁹⁸

Kişiler arasında iletişim kurulmasının ana nedeni ilişki kurma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyaçlar fiziksel, sosyal hayata ve kimliğine ilişkin ihtiyaçlar olabilmektedir.¹⁹⁹ Yaşamın dokusunu oluşturan insan ilişkileri, nefes almak kadar kaçınılmaz olduğundan yaşamdan izole olmadıkça her gün bireyler arası iletişimde bulunmaktayız.²⁰⁰ Hayatımızın büyük bir bölümünü oluşturan kişiler arası ilişkilerin; “karşılıklı bağımlılık, tamamlama gereksinimi ve duygusal bağlılık” gibi üç temel yönü bulunmaktadır.²⁰¹

İnsan, toplumsal bir varlık olduğundan uzun süre yalnız başına yaşayamamaktadır. Bu nedenle diğer insanlarla istemeyerek de olsa iletişim kurmak zorunda kalmaktadır. Birey kurduğu kişiler arası ilişkilerle kendi varlığının anlamını kavramakta ve hayattan doyum elde etmektedir. Kişiler arası iletişimin, hayattan doyum almak ve var olmak, duygusal bağlara yatırım yapmak, sosyal kimlik oluşturmak, yakın ilişkiler kurmak, ihtiyaçlarını karşılamak gibi pek çok işlevi olduğu kabul edilmektedir.²⁰² Doyumun devamı ilişkilerdeki geri bildirim

¹⁹⁶ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 24.

¹⁹⁷ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 39-41.

¹⁹⁸ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 24; Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 59.

¹⁹⁹ Derya Öcal, *Kişilerarası İletişim*, 7.

²⁰⁰ Mustafa Tarkan Oğuz, “Bireylerarası İletişim ve Grup İletişimi”, *İletişim Bilgisi*, ed. Barış Kılınç-Ufuk Eriş (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 73.

²⁰¹ Züleyha Özbaş Anbarlı, “Kişilerarası İletişim”, *Sosyal Psikoloji I*, ed. Sezen Ünlü (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2019), 117.

²⁰² Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 73.

bağlı olarak zamanla çoğalabilmekte veya azalabilmektedir. Geri bildirim olmadığında anlamını zamana bağlı olarak yitirmektedir.²⁰³

Bireyler, etkileşim sürecinde birbirlerinin davranışlarını anlamlandırmak, inanç ve tutumlarını anlamak isterler. Bunun sebebi bireylerin belirsizlikleri ve belirsizliğin yarattığı kaygıyı ortadan kaldırma eğiliminde olmasıdır.²⁰⁴ Kişiler birbirleri hakkında bilgi edinerek belirsizliği azaltmakta ve birbirlerini tanımaya çalışmaktadır. İlişkilerin başlangıcında karşıdakini tanımaya ve geçmişe yönelik basit sorular sorulmaktadır. Karşı taraf da sorulara cevap verdiği gibi karşı tarafa sorular da sorarak ve kendini açarak gerçekleştirmektedir.²⁰⁵ Kendilerini karşıya açma eylemi, bireylerin kendini daha iyi tanımasını ve ilişkilerine yön verebilmesini sağlamaktadır. Başkalarıyla duygu, düşünce ve inançlarımızı paylaşarak imajlarımızı oluşturmaktayız. Duyguların paylaşılmasıyla kişiler arası iletişim güçlenmekte ve yakınlık artmaktadır. Bu yakınlık kişilerin birbirlerinden etkilenmesini de beraberinde getirmektedir. Diğer kişilerle ilgili bilgi edinmek etkilemek açısından önemli olmaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik, kültürel şartlar ve kişisel donanımlar ile karşıdakini etkilemek, yönlendirmek ve ikna etmek daha kolay hale gelmektedir.²⁰⁶

Bireyin kendisini gerçekleştirebilmesi, ilişkilerinde etkili ve başarılı iletişim kurma becerisine bağlanmaktadır. Kişiler arası ilişkiler, kişinin psikolojik ve sosyal yapısını doğrudan etkilediğinden, çevresi tarafından benimsenen ve onaylanan birey, kendine güven duymakta ve daha girişimci bir hale gelmektedir. Sürekli reddedilen, davranışları onaylanmayan veya engellenen kişi ise içine kapanarak, çevresiyle etkileşimden kaçınmaya başlamaktadır.²⁰⁷ Bunların yaşanmaması için kurulan ilişkilerde “kendimizden ödün vermeden ve başkalarının haklarını da ihlal etmeden, kendimizi açıkça ifade etmek” gerekmektedir. Kişiler arası ilişkilerde bu kavrama güvengenlik ya da atılganlık denilmektedir.²⁰⁸

Kişiler arası ilişkilerimizin başarısı iletişimimizin etkisine bağlı olmaktadır. İletişimde bulunduğumuz kişilere hangi iletişim biçiminin uygun olduğuyla ilgili bilgi, bu bilgileri uygulamaya yönelik sosyal beceri ve uygun tarzı bulmadaki motivasyon etkili ve sağlıklı iletişim kurmaya yaramaktadır.²⁰⁹ İlişkiyi başlatma ve sürdürme, grupla iş bölümü yapabilme,

²⁰³ Peter Hartley, *Kişiler Arası İletişim*, 44.

²⁰⁴ Ayşe Narin, “Belirsizlik Kuramları”, *Kişiler Arası İletişim Kuramları* ed. Ayşen Temel Eğinli (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 41-42.

²⁰⁵ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 86-87.

²⁰⁶ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 73-75.

²⁰⁷ Derya Öcal, *Kişilerarası İletişim*, 12.

²⁰⁸ Aslı Uz Baş, “Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Güvengenlik”, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 197.

²⁰⁹ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 81.

kendi duygularını anlama ve ifade edebilme, saldırgan davranışlar ve stres durumlarıyla başa çıkma, plan yapabilme ve problem çözme sosyal beceriler olarak kabul edilmektedir.²¹⁰

İnsanlar yaşamları boyunca daha çok anlayabilecekleri, mutlu ilişkiler kurabilecekleri kişileri aramaktadır. Genel olarak birçok kişi kendisine benzer kişilik özellikleri, fikirleri, ilgi alanları ve yaşam deneyimleri olan insanlarla ilişkiler kurma eğilimindedir.²¹¹ Araştırmalara göre benzerlik ve hoşlanma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.²¹² Benzerliklerin çokluğu ilişkilerimizi sürdürmeye teşvik etmekte ve ruh halimizde denge oluşturmaktadır.²¹³ Bu dengeyi korumak için de bize benzeyen insanlarla beraber olma eğilimimiz artmaktadır. Bu eğilime homofili ilkesi denilmektedir.²¹⁴ Eşleşme hipotezine göre bu eğilim sadece dostluk, arkadaşlık ilişkilerimizde değil romantik ilişkilerimizde de görülmektedir.²¹⁵ Özellikle ilişkilerin kuruluş aşamasında benzerlikler önemli olmaktadır.²¹⁶ Benzerlik ilkesine rağmen aksi yönde de ilişkiler kurabilmektedir. Bizde bulunmayı, eksik olanı tamamlamayı isteme de karşılıklı ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Bu durum tamamlayıcılık ilkesiyle açıklanmıştır. Örneğin sessiz bir kişi, daha dışa dönük biriyle denge kurabilmektedir.²¹⁷ Bireyler, benzer yönlerinden yola çıkarak ilişkileri başlatmaktadır. Ancak zamanla birbirlerinin tamamlayıcı yönlerini aramaktadır.²¹⁸

Yakınlık ilkesi de kişiler arası ilişkileri belirlemektedir. Mekan olarak yakın olduğumuz insanlarla ilişki kurma olasılığımız yüksek olmaktadır. Sıklıkla bir araya geldiğimiz insanlardan daha fazla hoşlanmaktayız.²¹⁹ Uzak mesafeler ilişkileri zayıflatmaktadır. Atalarımız bu konuyu “gözden uzak olan gönülden de uzak olur” diyerek özlü bir şekilde anlatmışlardır. Salt maruz kalma teorisine göre bir kişiyle geçirdiğimiz zaman artınca, onu benimseme, beğenme olasılığımız da artmaktadır.²²⁰ Aynı sınıfta okuyan, aynı katta oturan, aynı okulda çalışan kişilerin aşinalık, ulaşılabilirlik ve sürekli etkileşim nedeniyle ilişki kurma olasılığı yüksek olmaktadır. Sıklıkla etkileşim halinde olan insanlar daha rahat ortak noktaları bulabileceklerdir.²²¹ Yakınlık bazı durumlarda düşmanlığa da yol açabilmektedir.²²² Ancak

²¹⁰ Aslı Uz Baş, “Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Güvengenlik”, 196-197.

²¹¹ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri* çev. A. Erkan Koca (Ankara: Atif Yayınları, 2016), 129; Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 541.

²¹² Diğdem Müge Siyez, “Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi”, 77.

²¹³ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 75.

²¹⁴ Züleyha Özbaş Anbarlı, “Kişilerarası İletişim”, 118.

²¹⁵ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 119.

²¹⁶ Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 541.

²¹⁷ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 120.

²¹⁸ Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 542.

²¹⁹ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 121; Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 531.

²²⁰ Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 531; Züleyha Özbaş Anbarlı, “Kişilerarası İletişim”, 119.

²²¹ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 121.

²²² Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 532.

çoğunlukla birbirine alışmayı, birbirini sevmeyi ve hoşgörülü olmayı tetiklemektedir. Yakınlığın meydana getirdiği aşına olma durumu da kişiler arası ilişki kurma olasılığını arttırmaktadır.²²³ Olumlu veya nötr duygular beslenen kişilerle karşılaşmalar arttıkça aşına olma durumu arttığından olumlu duygularımız ve tutumlarımız da artmaktadır. Maruz kalma etkisi denilen bu durum olumlu tutum geliştirmemizde oldukça etkili olmaktadır. Bebekler bile aşına oldukları yüzlere daha olumlu tepkiler göstermektedir. Ancak bu durumun tersi de gerçekleşebilmektedir. Yani olumsuz duygular beslediğiniz birisiyle sık sık karşılaşıldığında duygular olumluya dönüşmediği gibi çatışmalarımız da artabilmektedir.²²⁴

Karşılıklılık ilkesi de kişiler arası ilişkileri arttırmaktadır. İletişim kuran taraflardan birinin yönelmesi diğerinin karşılık vermesi olasılığını arttırmaktadır.²²⁵ İnsanlar kendilerini sevenlere, ilgi duyanlara aynı sevgi ve ilgiyle karşılık vermeye çalışmaktadır. Aynı zamanda olumsuz duygular sergileyenlere de onlar da olumsuz tepkiler vermektedir. Ancak bu durumun istisnaları da olmaktadır. Mesela öz saygısı yüksek kişiler karşı tarafın tutumuna bakmamakla beraber bir beklentiye de girmemektedirler. Ama öz saygısı düşük insanlar karşı tarafın ne dediğiyle, ne düşündüğüyle ilgilenmektedir.²²⁶

Kişiler arası ilişkilerde başka bir belirleyici ilke olarak fiziksel çekicilik (bedensel güzellik) de kabul edilmektedir.²²⁷ İnsanların çoğu güzel ve yakışıklı buldukları kişileri iyi insan olarak görmektedirler.²²⁸ Bu kalıp yargı yüzünden çekici insanların daha samimi, cana yakın olduğu, sosyal ve olumlu özelliklere sahip olduğu kabul edilmektedir.²²⁹ Bu inanca "hale etkisi" denilmektedir. Bu nedenle fiziksel çekiciliğe sahip olan insanların iyi bir insan olduğu düşünülmemekte ve buna göre davranılmaktadır. Halbûki güzellik evrensel bir olgu olarak görülmemektedir. Kişiden kişiye ve toplumdan topluma göre değişebilmektedir. Buna rağmen ilişkileri arttıran bir unsur halini almaktadır.²³⁰

Kişiler arası ilişkilerde bireylerin birbirleri hakkında oluşturdukları izlenimler, ilişkilerin seyrini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, Halo Etkisi ve Horn Etkisi, bireylerin karar alma süreçlerini ve ilişkilerini şekillendiren psikolojik etkiler olarak öne çıkmaktadır. Halo etkisi, bir kişi hakkında oluşturulan olumlu izlenimin o kişinin diğer bütün özelliklerini de olumlu olarak algılamaya yol açmasıdır. Örneğin, bir kişinin dış görünüşü, konuşma tarzı veya belirli bir alandaki başarısı, o kişinin diğer davranışlarının da olumlu

²²³ Doğan Cüceoloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 531.

²²⁴ Züleyha Özbaş Anbarlı, "Kişilerarası İletişim", 119.

²²⁵ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 123.

²²⁶ Züleyha Özbaş Anbarlı, "Kişilerarası İletişim", 120.

²²⁷ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 116; Doğan Cüceoloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 531.

²²⁸ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 128.

²²⁹ Diğdem Müge Siyez, "Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi", 76.

²³⁰ Züleyha Özbaş Anbarlı, "Kişilerarası İletişim", 120-121.

değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Bu durum, kişinin gerçekte sahip olmadığı özelliklere sahipmiş gibi algılanmasına yol açabilmektedir Halo Etkisi, özellikle liderlik, eğitim ve iş dünyasında bireylerin performans değerlendirmelerinde yanıltıcı sonuçlara neden olabilmektedir. Horn etkisi ise tersi bir durumu ifade etmektedir. Bir kişi hakkında olumsuz bir izlenim oluştuğunda, bu izlenim o kişinin diğer tüm özelliklerinin de olumsuz olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Örneğin, bir kişinin bir konuda yaptığı küçük bir hata, o kişinin diğer alanlardaki başarılarının görmezden gelinmesine veya küçümsenmesine yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle iş yerlerinde çalışanların performanslarının adil bir şekilde değerlendirilmesini engelleyebilmekte ve kişiler arası ilişkilerde gerginliklere neden olabilmektedir.²³¹ Bu iki etki, kişiler arası ilişkilerde ilk izlenimlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İlk izlenimler, genellikle kısa sürede oluşmakta ve uzun süreli bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle, “iyi bir izlenim yaratmak için ikinci bir şansınız olmayacaktır” ifadesi, ilk izlenimlerin ilişkilerdeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır.²³² İlk karşılaşmalarda sergilenen davranışlar, beden dili, konuşma tarzı ve genel tutum, karşıdaki kişide kalıcı bir izlenim bırakır ve bu izlenim, ilişkinin geleceğini şekillendirmektedir.²³³

Rebecca Rubin ve arkadaşları, kişiler arası iletişimi değerlendirmek ve anlamak amacıyla “kişiler arası iletişim motifleri” geliştirmişlerdir. Bu motifler, bireylerin iletişim süreçlerinde hangi motivasyonlarla hareket ettiklerini ve iletişimin ilişkiler üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bireylerin iletişim sürecinden keyif almasını ve iletişimi bir zevk kaynağı olarak görmesini ifade eden “hoşnutluk”; duygusal bağlar kurarak ilişkilerini derinleştirme ihtiyacına “yakınlık”; sosyal etkileşimlere dahil olma ve toplumsal bir kimlik oluşturma ihtiyacını ifade eden “katılma”; bireylerin stres, çatışma veya günlük sorunlardan uzaklaşmak için iletişimi bir araç olarak kullanmasını ifade eden “kaçma”; ilişkilerde kontrol sahibi olma ve yönlendirme ihtiyacını ifade eden “denetim”; insanları psikolojik olarak rahatlatmak ve duygusal yüklerini hafifletmek için iletişim kurma ihtiyacını ifade eden “rahatlama” motiflerinden oluşmaktadır. Kişiler arası iletişim motifleri, bireylerin iletişim süreçlerindeki temel ihtiyaçlarını ve motivasyonlarını anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu motifler, iletişimin sadece bilgi alışverişi değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve psikolojik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Rubin ve arkadaşlarının modeli, kişiler arası ilişkilerde yaşanan sorunları anlamak ve çözmek için değerli bir araç olarak kabul edilmektedir.²³⁴

²³¹ Rüşan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 86-87.

²³² Diğdem Müge Siyez, “Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi”, 76.

²³³ Rüşan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 84-85.

²³⁴ Rüşan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 71-73.

Kişiler arası iletişim süreci, yalnızca kişilerin birbirlerine aktardıkları mesajlarla sınırlı olmayıp, bu sürecin oluşumunu ve işleyişini etkileyen çeşitli unsurları da içermektedir. Bu unsurlar arasında kültürel birikim, geçmiş deneyimler, bireysel tutumlar ve sosyal çevre gibi faktörler önemli bir rol oynamaktadır.²³⁵ Kişiler arası ilişkilerde etkili bir iletişim kurabilmek için, iletişim sürecinin bu karmaşık yapısını anlamak ve iletişim partnerine karşı açık, dürüst ve samimi bir tutum sergilemek gerekmektedir. Dürüstlük ve samimiyet, yalnızca ilişkilerin başlatılmasında değil, aynı zamanda bu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde de kritik öneme sahiptir. Bunun yanı sıra, etkin dinleme, empati kurma ve sözlü olmayan iletişim unsurlarını doğru kullanma gibi beceriler de sağlıklı iletişimin temelini oluşturmaktadır. Bu unsurlar, bireyler arasında güven ve anlayışın gelişmesine katkıda bulunarak, iletişim sürecinin daha verimli ve tatmin edici olmasını sağlamaktadır.²³⁶

Etkili iletişimin temel bileşenlerinden biri olan empati, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak onun duygularını anlaması yani onun gözleriyle dünyaya bakması ve bu anlayışını sözlü veya sözsüz yollarla ifade etmesi süreci olarak tanımlanmaktadır.²³⁷ Empati yeteneği, bireyin ben-merkezci tutumlardan uzaklaşmasıyla gelişim göstermektedir. Bu durum kişiler arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve sosyal bağların güçlenmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.²³⁸ Empatinin bireyleri birbirine yakınlaştırıcı ve ilişkilerde güven duygusunu pekiştirici bir işlevi olduğu literatürde kabul görmektedir.²³⁹ Anlaşıldığını hisseden kişi, kendini değerli ve önemli hissetmekte, bu durum psikolojik bir rahatlama ve mutluluk hissiyle sonuçlanmaktadır. Aynı şekilde empati kuran kişi de çevresi tarafından takdir edilen ve sevilen bir konuma gelmektedir. Empati becerisi, özellikle liderlik özellikleri arasında kritik bir rol oynamaktadır. Empati düzeyi yüksek olan bireyler, insanlarla etkili iletişim kurma, kitleleri ikna etme ve yönlendirme konusunda daha başarılı olmaktadır. Ancak, empati becerisinin yalnızca olumlu amaçlar için değil, aynı zamanda hizmet etmek veya hükmetmek gibi farklı hedefler doğrultusunda da kullanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, empatinin etik bir sorumluluk bilinciyle ve doğru bir çerçevede uygulanması büyük önem taşımaktadır. Empati, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde iletişimin kalitesini artıran ve insan ilişkilerini güçlendiren temel bir beceri olarak değerlendirilmektedir. Bu beceri, sosyal etkileşimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde ve toplumsal uyumun sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır.²⁴⁰

²³⁵ Derya Gül Ünlü, "Kişilerarası İletişim Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Kimliği Kalıp Yargılarının Belirlenmesi: İletişim Kaynağının Beden Dili Üzerinden Bir İnceleme", *Erciyes İletişim Dergisi*, 6/1, 2019, 245.

²³⁶ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 229.

²³⁷ Demet Gürüz –Aysen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri Anlamak-Anlatmak- Anlaşmak* (Ankara: Nobel Akademi Yayınları, 2014), 26.

²³⁸ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 141- 146.

²³⁹ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 231-232.

²⁴⁰ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 146-151.

Empati üzerine yapılan araştırmalar, kendini açma davranışı ile pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.²⁴¹ Bireylerin duygu ve inançlarını başkalarıyla paylaşmaları, kendini açma sürecini gerektirmektedir. Özellikle yakın ilişkilerin kurulması ve korunmasında önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte güven duygusu da kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kendini açma ve güven, birbirini tamamlayan ve birbirinin ön koşulu olarak kabul edilen iki unsurdur. Ancak bireyin kendini açma davranışının derecesi ve şekli, ilişkilerde hassas bir konu haline gelebilmektedir. Örneğin kişinin kendini açma biçimi "içi dışı bir" şeklinde olumlu bir algı yaratabileceği gibi "boş boğaz" olarak nitelendirilip olumsuz bir izlenim de bırakabilmektedir. kendini açmanın ilişkilerdeki nemi, Joseph Luft ve Harrington Ingham adlı iki psikolog tarafından geliştirilen Johari Penceresi modeli ile sistematik bir şekilde açıklanmaktadır. Johari Penceresi, bireylerin kendilerini ne kadar atıklarını ve bu açıklığın ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamak için kullanılan etkili bir araçtır. Model, kendini açma ve güven arasındaki dinamikleri anlamaya yönelik önemli bir çerçeve sunmaktadır.²⁴²

Olumlu iletiler kullanmak da etkili iletişimin unsurlarından kabul edilmektedir. Söyleyeceğiniz şeyleri pozitif şekilde söylemek karşıdaki kişide daha etkili olmaktadır. Örneğin arkadaşınızın kıyafetini beğenmediğinizde "mor elbise sana daha çok yakışıyor" demek daha olumlu olmaktadır. Olumlu cümle kurmak öncelikle kişinin kendisiyle ilgilidir. Kişinin olaylara bakış açısı pozitif, iyimser olmazsa dilinden de olumlu cümleler dklmemektedir. İlişkilerden doyum elde etme ile iyimserlik arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Olumlu iletişim kurarak karşıdaki güçlendirmek yani destekleyici olmak bir ilişki kurma davranışı olarak görülmektedir. Burada amaç karşıdakine katlanmadan onu güçlendirmektir.²⁴³

Etkili bir iletişim kurmanın temelinde, insanlara eşit yaklaşmak ve onları koşulsuz kabul etmek de yatmaktadır. İnsanlar, yaş, cinsiyet, entelektüel beceri, sosyo-ekonomik statü, kültürel geçmiş ve kişisel deneyimler gibi birçok bakımdan birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, iletişim sürecinde bazen anlaşmazlıklara veya önyargılara yol açabilmektedir. Ancak, her insanı yaratılışı bakımından değerli ve saygıdeğer kabul etmek, bu farklılıkların iletişim üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktadır. İnsanları birbirinden ayırmadan, nyargsız ve adil bir şekilde yaklaşmak, iletişimin daha açık, samimi ve etkili olmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım, karşıdaki kişinin duygularını, düşüncelerini ve ihtiyaçlarını anlamaya odaklanmayı gerektirmektedir. Ayrıca, iletişimde empati kurmak ve her bireyin benzersiz olduğunu kabul etmek, ilişkileri güçlendirmekte ve iletişim sürecini daha verimli hale getirmektedir. İnsanlar arasındaki farklılıkları bir zenginlik olarak görmek ve eşitlik

²⁴¹ stn Dökmen, *İletişima atışmaları ve Empati*, 149.

²⁴² Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 230-231; Demet Gürüz -Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, 6-17.

²⁴³ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 232-233.

temelinde bir iletişim kurmak, hem kişisel hem de toplumsal düzeyde uyum ve anlayışı artırmaktadır.²⁴⁴

1.2.1. Kişiler arası ilişkilerde iletişimin özellikleri

Kişiler arası iletişim, bireyler arasında karşılıklı olarak gerçekleşen ve iki yönlü bir etkileşim sürecinden oluşmaktadır. Bu süreç, tek taraflı bir bilgi aktarımından farklı olarak, tarafların birbirlerine mesajlar gönderip alması ve bu mesajlar üzerinden anlam inşa etmesiyle şekillenmektedir. İletişim sırasında bireyler, birbirlerine sözlü veya sözsüz mesajlar iletirken, bu mesajlar genellikle belirli bir niyet veya amaç taşımaktadır. Örneğin, bir kişi duygularını ifade ederken, diğeri bu ifadeyi anlamaya çalışır ve uygun bir geri bildirimde bulunmaya çalışmaktadır. Bu süreçte, bireylerin rolleri dinamik bir şekilde değişebilmektedir. Bazen konuşan, bazen dinleyen pozisyonunda olurlar. Ayrıca, kişiler arası iletişim belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmekte ve bu süreç, mesajların alınıp yorumlanması ve karşılıklı etkileşimiyle sonuçlanmaktadır. Bu karşılıklılık, iletişimin etkili ve anlamlı olmasını sağlamaktadır.²⁴⁵

1.2.1.1. İki Yönlü

Kişiler arası iletişim, en temel tanımıyla, “ilişki kuran iki birey arasında gerçekleşen iletişim süreci” olarak ifade edilmektedir.²⁴⁶ Bu süreç, doğrusal bir ilerleyiştten ziyade daima iki yönlü bir nitelik taşımakta, tek taraflı bilgi paylaşımı kişiler arası iletişim olarak kabul edilmemektedir. İletişimin temelinde, taraflar arasında karşılıklı mesaj alışverişi bulunmakta ve bu alışveriş, iletişimin temelini mümkün kılmaktadır.²⁴⁷ Geleneksel olarak kişiler arası iletişim, kişilerin yüz yüze etkileşimine dayanırken, teknolojik gelişmelerle birlikte internet aracılığıyla kurulan iletişim de bu kapsamda sayılmaktadır.²⁴⁸

Kişiler arası iletişim, etkileşim temelinde şekillenmekte ve mesajlar, gönderici ve alıcı dönüşümlü olarak gönderilmektedir. Bu süreçte, her iki taraf da hem gönderen hem de alan rolünü üstlenerek iletişimin öznesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, kişiler arası iletişim, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda taraflar arasında anlamlı bir etkileşim ve bağ

²⁴⁴ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 233.

²⁴⁵ Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 52-54; Peter Hartley, *Kişilerarası İletişim*, 40-51.

²⁴⁶ Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 1.

²⁴⁷ Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 26.

²⁴⁸ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 30.

kurulmasını da gerektirmektedir.²⁴⁹ Kişiler veya küçük gruplar arasında gerçekleşen sözlü ve sözsüz etkileşim karşılıklı güvene dayanmaktadır.²⁵⁰

1.2.1.2. Roller

Kişiler arası iletişim sürecinde, herkesle aynı seviyede iletişim kurmak mümkün olmamaktadır. Bilgi, deneyim, yaş, statü ve kültürel faktörler, eşit ya da eşit olmayan ilişkilerin oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca kişinin içinde bulunduğu rol, iletişim biçimini ve davranışları doğrudan etkilemektedir.²⁵¹

Rol, toplumda bireylerin üstlendiği pozisyonlara bağlı olarak ortaya çıkan, insanların beklentileri üzerine kurulmuş ve kişiyi etkileyen en önemli sosyal olgulardan kabul edilmektedir.²⁵² Bir gruba dahil olan kişilerden, buldukları pozisyona uygun davranışlar beklenmektedir. Örneğin bir öğretmenden öğrencilerine bilgi aktarması, bir doktordan hastalarını tedavi etmesi beklenmektedir. Toplumsal yapının bir parçası olan rol, toplum hayatında önemli değişkenlerdendir. Rol kavramı yalnızca toplumsal bağlamda anlam kazanmakta, tek başına yaşayan bir kişinin rolünden bahsedilmemektedir.²⁵³

Birey, hayatı boyunca birden fazla rol üstlenmektedir. Bu roller, mesleki (öğretmenlik, doktorluk, yazarlık gibi) veya sosyal (anne, çocuk, baba, turist gibi) olabilmektedir. İnsanlar genellikle bu rollerden birkaçını üstlenmekte ve her bir role uygun davranışlar sergilemektedir. Örneğin, bir kişi iş yerinde yönetici rolünde otoriter bir tutum sergilerken, evde ebeveyn rolünde daha şefkatli ve anlayışlı olabilmektedir.²⁵⁴ Bu durum kişiler arası iletişimin roller doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Resmi pozisyonlarda (öğretmen, polis gibi) kurulan iletişim ile aile ve arkadaşları ile kurulan iletişim arasında belirgin farklar oluşmaktadır.²⁵⁵

Kişiler arası ilişkilerde yaşanan zorlukların temelinde, roller ve beklentiler konusunda yaşanan çatışmalar yatmaktadır. Bireylerin çoğu, üstlendikleri rollerin gerektirdiği beklentileri açıkça ifade etmemektedir. Bu belirsizlik iletişim sorunlarına ve kişiler arası ilişkilerin zedelenmesine neden olmaktadır. Örneğin, bir çalışanın yöneticisinden ne beklediği

²⁴⁹ Manuel Castells, *İletişim Gücü*, 91.

²⁵⁰ Diğdem Müge Siyez, "Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi", 66.

²⁵¹ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 30.

²⁵² Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* çev. Osman Deniztekin-Filiz Nayır Deniztekin (İstanbul: Varlık Yayınları, 2011), 222.

²⁵³ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 119.

²⁵⁴ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 119.

²⁵⁵ Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 53; Adem Solak, "Davranışlar, İlişkiler ve İletişim", *İnsani İlişkiler ve İletişim* ed. Adem Solak (İstanbul: Hegem Yayınları, 2008), 72.

veya bir ebeveynin çocuğundan ne istediği net değilse, bu durum anlaşmazlıklara yol açabilmektedir. Beklentilerin açıkça paylaşılmaması, basit anlaşmazlıkların büyük çatışmalara dönüşmesine neden olabilmektedir.²⁵⁶ Beklentiler, karşıdaki insanı tam olarak tanımaya engel olmamalı, karşılıklı sevgi ve saygıyı yok etmemelidir. Beklentilerin dozu ayarlanamadığında ilişkilerin sağlıklı yürümesi mümkün olmamaktadır.²⁵⁷

Rol çatışmalarını önlemenin en etkili yolu, beklentileri en baştan açıkça belirtmekten geçmektedir. Bu, özellikle resmi ilişkilerde (iş yerinde, eğitim kurumlarında) ve sosyal ilişkilerde (aile, arkadaşlık) kritik öneme sahiptir. Beklentilerin net bir şekilde ifade edilmesi, tarafların birbirini daha iyi anlamasını sağlamakta ve yanlış anlaşılmaları önlemektedir.²⁵⁸ Ayrıca, bireylerin üstlendikleri rollerin gerektirdiği sorumlulukları kabul etmesi ve bu doğrultuda davranması, sağlıklı iletişimin temelini oluşturmaktadır.²⁵⁹

1.2.1.3. Anlam

Goethe “insan kendini yalnızca insanda tanır” demektedir. Bu da bize insanın varoluşunu tamamlamasının diğer insanlarla girdiği ilişkiler sayesinde mümkün olacağını göstermektedir.²⁶⁰ Kişiler arası ilişkiler, iletilere bağlı olarak üretilen anlamlara dayanmaktadır. Kişiler bu süreçte sadece kelimelerini paylaşmakla kalmaz bu kelimelerle yeni anlamlar da üretirler.²⁶¹ Bu anlamların üretilmesi ve paylaşılması kişiye özgü bir nitelik taşır. Kişilerin olayları ve yaşananları değerlendirmesi kendi özelliklerine göre bir çıktıya dönüşmektedir. Bu anlamlar geri bildirim yoluyla iletişimin devamını sağlamaktadır.²⁶²

Kişilerarası ilişkilerde, çeşitli boyutlarda anlamlandırmalar yapılmaktadır. Etkileşim sürecinde, bir mesajın nerede yer aldığı, hangi mesajdan önce ve hangi mesajdan sonra geldiği oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bu sıralamalar mesajın anlamını etkilemektedir.²⁶³

1.2.1.4. Niyet

²⁵⁶ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 221-223.

²⁵⁷ Muhammed Emin Yıldırım, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, 118.

²⁵⁸ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 223.

²⁵⁹ Recep Akay, *İletişimin Sorunları* (Konya; Aybil Basımevi, 2015), 108-112.

²⁶⁰ Esra Üçok, “Kişilerarası İletişimin Psikolojik Boyutu”, *Kişilerarası İletişim Güncel Yaklaşımlar ve Kurumsal Temeller*, ed. Serhat Ulağlı (İstanbul: Motto Yayınları, 2018), 82.

²⁶¹ Ayşen Temel Eğinli (ed.), *Kişiler Arası İletişim Kuramları*, 8.

²⁶² Demet Gürüz – Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 53.

²⁶³ Derya Öcal, “Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi”, *Kişilerarası İletişim*, ed. Sema Becerikli (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını, 2019), 10.

İletişim, bireylerin belirli bir amaç doğrultusunda kurdukları bilinçli bir etkileşim sürecidir. Bu sürecin başlatılması ve sürdürülmesi, kaçınılmaz olarak bir niyete dayanır; çünkü niyet, iletişimin hem başlangıç noktasını hem de yönünü belirleyen temel dinamiktir. İster bir ilişki kurmak, ister bir konuyu tartışmak veya fikir alışverişinde bulunmak olsun, tüm iletişim eylemleri arka planda taşıdıkları niyetle anlam kazanır.²⁶⁴ Niyetsiz bir iletişimden söz etmek mümkün değildir, zira niyet, eyleme anlam yükleyen ve onu iradi hale getiren unsurdur. Bu bağlamda, iletişim sürecindeki her davranış, bilişsel bir arka plana ve bilinçli bir tercihe işaret eder. Niyetin yokluğu ise eylemi rastgele veya istemsiz bir davranışa dönüştürür. Dolayısıyla sağlıklı bir iletişim için niyetin açık, tutarlı ve karşılıklı anlaşılır olması büyük önem taşır.²⁶⁵

1.2.1.5. Süreç

Kişiler arası iletişim sürekli devam eden ve değişen bir süreçten oluşmaktadır. İletişim bittikten sonra da konuşulanların etkisi devam etmektedir. İletişimde bulunduğumuz insanlar ve ortam değiştikçe bu süreç dairesel bir hal almaktadır.²⁶⁶ Bir kişinin mesajı diğer kişi için bir uyaran olmaktadır. Bu özelliğinden dolayı iletişim süreci karşılıklı bir etkileşim süreci olmaktadır.²⁶⁷ Kişiler arası iletişimin, bir süreç olması demek ilişkilerin başlaması, gelişmesi veya aynı seviyede kalması, süreklilik kazanması ya da sonlanması demektir.²⁶⁸ Bu bağlamda kişiler arası iletişim, kişisel olmayan etkileşimden daha kişisel olana doğru ilerler.²⁶⁹

1.2.1.6. Zaman

Kişiler arası ilişkiler belli bir zaman aralığında gerçekleşir.²⁷⁰ İletişim sürecinin üzerindeki etkiye zaman denilmiştir. İletişim esnasında bireyler kendilerine ayrılan zamana göre ilişkilerine anlam yüklemektedir. Örneğin karşınızdakine ayırdığınız özel ve uzun zaman önemli olduklarına, ayırdığınız kısa zaman da önemli olmadıklarına yorumlanmaktadır. Zaman, bireyler arası ilişkilerde en az farkında olunan özellik olarak görülmektedir.²⁷¹

²⁶⁴ Recep Akay, *İletişim Sorunları* (Konya: Aybil Basımevi, 2015), 103.

²⁶⁵ Esra Demirci, *Kişilerarası İletişim Süreçlerinde Niyet Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 45-47.

²⁶⁶ Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 26.

²⁶⁷ Mustafa Tarkan Oğuz, "Bireylerarası İletişim ve Grup İletişimi", 79.

²⁶⁸ Derya Öcal, "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi", 10.

²⁶⁹ Ayşen Temel Eğinli (ed.), *Kişiler Arası İletişim Kuramları*, 8.

²⁷⁰ Ayşen Temel Eğinli (ed.), *Kişiler Arası İletişim Kuramları*, 8.

²⁷¹ Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, 34.

Kişiler arası iletişim, zamana bağlı olarak değişmektedir. Zamanla artış, birikme veya azalma göstermektedir. Örneğin, bir kişi daha önce söylediğiniz bir konuşmayı size hatırlatıp bunun anlamını sormaya başladığında, herkes önce söylenen anı hatırlamaya çalışmaktadır. İlişkiyi ve o anı yorumlamaya çabalamaktadır. Bu şekilde davranmak geçmişteki iletişimlerin birikerek bugünkü etkileşimleri şekillendirdiği bir durum yaratmaktadır.²⁷²

1.2.1.7. Sonuç

Kişiler arası iletişim, iki kişi arasında gerçekleşen basit bir olay olmadığından hiçbir zaman doğrusal da olmamaktadır. Eğer doğrusal olarak ilerler ve geri bildirim alınmazsa, anlamını yitirmektedir. Kişilerarası iletişimde anlam, geri bildirimle bağlıdır. Geri bildirim, iletişimin etkili ve anlamlı olmasını sağlamaktadır. Çünkü her iki taraf da karşılıklı olarak mesajları değerlendirip yanıt vermektedirler.²⁷³

1.2.2. Kişiler arası ilişkilerde iletişimin türleri

İnsan çevresindeki her şeyle iletişim kurmak durumundadır. İnsanlarla iletişim kurduğu kadar diğer canlılarla ve tabiatla da iletişim halindedir. İletişim aracının özelliklerine göre şu türlere ayrılmıştır: Sözlü/sözel iletişim, sözsüz iletişim, yazılı iletişim,²⁷⁴ görsel iletişim, örgüt içi iletişim.²⁷⁵

1.2.2.1. Sözlü/Sözel İletişim

Akıl, mantık, duygu ve düşüncelerin sözlerle aktarıldığı bireyler arası iletişimin en eski ve yaygın türü olarak bilinmektedir.²⁷⁶ "İletişimin omurgası"²⁷⁷ oluşturan sözlü iletişim şekillerine yüz yüze görüşmeler ve telefon görüşmeleri, toplantılardaki konuşmalar, brifingler ve sunumlar örnek verilmektedir. Sözlü iletişimin en büyük avantajı, hızlı olması ve geri bildirim anında alma ya da verme olanağı sağlamasıdır. Sözlü iletişimdeki en önemli noktalardan birini dil oluşturmaktadır. Dil, mesajların doğru ve etkili bir şekilde iletilmesini sağlayan temel araç olmaktadır. İletişimde bulunan kişiler birbirlerini anlayacakları dil ile iletişimi gerçekleştirmektedir. Dil, sembollere aktarılmaktadır. Semboller söylenmek istenen

²⁷² Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 54.

²⁷³ Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 53.

²⁷⁴ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler", 16.

²⁷⁵ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 64-65.

²⁷⁶ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 111.

²⁷⁷ Baysal, Hz. Peygamber'in Sözsüz İletişimine Dair Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi, 11.

şeyleri temsil etmektedir. Dolayısıyla alıcı ve vericilerin ortak bir dil yani sembol sistemi kullanmaları iletişimi kolaylaştırmaktadır. Ortak dil kullanmamaları durumunda iletişim sağlanamamaktadır. Çünkü söylediklerimizin geçerliliği karşımızdakinin anlayabildiği kadar olmaktadır.²⁷⁸ Sözlü iletişimin ait olunan toplumun, grubun veya ülkenin ortak olarak kullandığı dil ile yapılması gerekmektedir.²⁷⁹

Sözlü iletişim, temelini konuşma eyleminin oluşturduğu bir süreçtir. Günlük yaşamda gerçekleşen konuşmalar, bireysel sınırları aşarak tarihsel süreç içerisinde toplumsal bir birikim haline gelen haberleşme örgütüdür. İletmek istediğimiz mesajların içeriği ne kadar dolu olursa olsun eğer etkili bir şekilde ifade edilmezse, istenilen sonuçlara ulaşmak mümkün olmayabilmektedir. Bu nedenle konuşmacının ses tonunu ayarlaması, vurguyu doğru yerde yapması, diksiyonuna dikkat etmesi ve dili güzel kullanması önemlidir. Etkili ve güzel konuşma insanlar arasında kabul görmeyi de kolaylaştırmaktadır.²⁸⁰ Sözlü iletişim sadece dil öğelerini içermez, dil ötesi öğeleri de içermektedir. İnsanların “ne söyledikleri” dil iletişimde önemliken, “nasıl söyledikleri” de dil ötesi ile yapılan iletişimde önem kazanmaktadır. Kişiler arasındaki konuşmalar dil ile iletişime girmektedir. Sesin tonu, hızı, vurgusu, durakladığı kelimeler gibi sesin nitelikleri de dil ötesi iletişime girmektedir. Araştırmalar, insanların günlük yaşamda söyledikleri şeylerden çok, nasıl söylediklerine dikkat ettiklerini göstermektedir.²⁸¹

Yüz yüze iletişimde bir sözcüğün veya deyim alıcı tarafından anlaşılması durumunda sorarak öğrenilebilmesi gibi avantajları olmaktadır. Etkili bir iletişim için alıcının dil varlığı kapasitesinin öğrenilmesi ve ona göre sözlerin oluşturulması gerekmektedir.²⁸² Etkili bir iletişimde mesaj dili açık, net olmalı, belirsiz ve dolaylı anlatımdan uzak durmak gerekmektedir. Örneğin, “Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla” gibi belirsiz cümleler kullanmak söyleyene duyulan güveni azaltmaktadır. Ayrıca anlaşılır, seviyeye uygun ve güzel sözcükler seçilmesine özen göstermek gerekmektedir. Hakaret içerikli ifadelerden kaçınılmalı ve uygun jest ve mimiklerle konuşmanın desteklenmesi gerekmektedir. Konuşma yapılan toplumun özellikleri ve içinde bulunulan şartlar dikkate alınarak konuşma yapmak gerekmektedir. Aksi takdirde beklenmedik tepkilerle karşılaşılacaktır. Yunus Emre'nin “Söz ola ki kese savaşı, söz ola ki kestire başı” beyti anlatılan durumu özetlemektedir.²⁸³

²⁷⁸ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 59.

²⁷⁹ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 59-60.

²⁸⁰ İlhan Erdem, “İletişim Sürecinde Konuşma Becerisi”, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 360-362.

²⁸¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005), 27.

²⁸² Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 61.

²⁸³ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 24-28.

Sözel iletişimi etkili bir araç olarak kullanmak için boş, merak uyandırıcı ve yapmacık davranışlardan uzak durmak gerekmektedir. İletişimdeki temel amacımız basit olmak, kasıtlı düzensizlikten kaçınmak olmalıdır. Karşımızdakinin de anlayacağı dilde konuşmaya duyarlı olmak gerekmektedir. Belirsiz cümlelerden çok açık, somut ve net cümleler kurmaya, aynı algıya sahip olmaya özen göstermek gerekmektedir. Anlaşmadığımız konulardan ziyade anlaştığımız konular üzerinde durmak, farklılığı vurgulamamak gerekmektedir.²⁸⁴

1.2.2.2. Sözsüz İletişim

Sözlü iletişimi desteklemek için kullanılan beden hareketleri, jestler veya mimiklerle gerçekleştirilen bir bilgi alışverişini içermektedir. İletişimin temel bir yönünü oluşturmaktadır.²⁸⁵ Antropologlara göre, insanlar bedenlerini kullanarak iletişim kurduktan sonra sözlü iletişime doğru evrilmişlerdir. İlkel insandan kalan bu sözsüz işaretler ve ipuçları günümüzde hala kullanılmaktadır. Ancak sözsüz iletişimi sadece beden diliyle sınırlamak doğru olmamaktadır. Yer ve mesafe tutma, dokunma, jestler, göz teması, zaman ve statü kullanımı, sesin tonu ve tınısı, maddeler ve eşyalar, fiziksel görünüş gibi unsurlar da sözsüz iletişim kapsamına girmektedir. Sözlü ve sözsüz ifadelerin iletişimdeki etkisine dair yapılan çeşitli araştırmalarda, sözsüz unsurların genellikle çok daha etkili olduğu görülmektedir.²⁸⁶ Sözlü iletişim düşüncüyü, sözsüz iletişim ise duyguları ifade eden ve bedenin tamamının katıldığı bir etkileşimden oluşmaktadır.²⁸⁷

İletişimsizliği hayatımızda olanaksız kılan, duygularımızı dile getiren, bireyler arasındaki ilişkileri tanımlayıp belirleyen, iletişimin içeriği hakkında bilgi veren, güvenilir mesajlar aktaran ve kültüre göre değişen işaretlere sözsüz iletişim denilmektedir. 'İşaret Dili' de bu kategoriye girmektedir. Sesin kullanılmadığı iletişim etkinliğine işaret dili denilmektedir.²⁸⁸ Dilin çoğunluğu kullanılmadan da çıkarılan birtakım seslerle de iletişim kurulabilmektedir. Mesela "hım", "eee", "hı", 'off' gibi yan dil²⁸⁹ ifadeleri olabildiği gibi alkışlama, yuhalama, ıslık çalma, haykırma da sözsüz iletişime girmektedir.²⁹⁰

İletişim süreci her zaman bilinçli yapılan bir eylem olmayabilmektedir. Sözsüz iletişim de bilinçli bir şekilde veya bilinçsiz bir şekilde kurulabilmektedir. Kaynak farkında olmadan

²⁸⁴ Mustafa Tarkan Oğuz, "Bireylerarası İletişim ve Grup İletişimi", 82.

²⁸⁵ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 36.

²⁸⁶ Yavuz Küçükalan, "İletişim Türleri", *İletişime Giriş*, ed. Eyyüp Akbulut (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017), 66.

²⁸⁷ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 34-35.

²⁸⁸ Mustafa Tarkan Oğuz, "Bireylerarası İletişim ve Grup İletişimi", 79.

²⁸⁹ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 34.

²⁹⁰ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 122.

mesaj gönderdiğini ve alıcı da mesajı aldığını fark etmeyebilmektedir.²⁹¹ Çünkü aynı ortamda bulunan bir kişi, sözlü olarak hiçbir paylaşımda bulunmasa dahi, el hareketlerinden sıkıldığını veya rahatladığını, yüzündeki kızarmadan utandığını, nefes alış verişinin hızlanmasından heyecanlandığını anlayabilmekteyiz. Bu tür sözsüz ipuçları, insanların duygusal ve zihinsel durumlarını anlamamıza yardımcı olmakta ve iletişimin büyük bir parçasını oluşturmaktadır.²⁹²

Sözsüz iletişim unsurları, kişinin o anki ruhsal ve duygusal durumunu yansıtarak, içsel dünyasını, duygu ve düşüncelerini dışa vurmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda sözsüz iletişim, adeta bir "lisan-ı hâl" yani kişinin içsel hâlini dışa yansıttığı bir dil işlevi görmektedir. Bu tür iletişim, kelimelerle ifade edilemeyen duyguları ve düşünceleri iletmenin etkili bir yolu olmaktadır.²⁹³ Örneğin Yunan Filozoflar, insanlara anlatarak öğretmekten ziyade tavırları, kıyafetleri, yedikleri ve ahlaklarıyla öğretmekteydiler.²⁹⁴

Kişiler arası iletişimin büyük çoğunluğu sözsüz iletişim olarak geçmektedir.²⁹⁵ Sözsüz iletişimde baş hareketleri, göz teması, el ve kol hareketleri, vücudun öne ya da arkaya eğilmesi, boyun ve omuz kullanımı gibi unsurlar, sözlü iletişimi tamamlayıcı ve destekleyici bir rol oynamaktadır. Bu unsurlar, mesajın doğru bir şekilde iletilmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, vücut dilinin ölçülü bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde, aşırı ya da orantısız bir şekilde kullanılan sözsüz ifadeler, iletişimin etkisini olumsuz yönde değiştirebilir ve mesajın yanlış anlaşılmasına sebep olabilmektedir. Sözlü iletişimin yanı sıra vücut dilinin de uygun ve dengeleyici bir şekilde kullanılması, mesajın daha güçlü ve doğru bir şekilde iletilmesine katkı sağlamaktadır.²⁹⁶ İletişimin yapıldığı mekâna, zamana ve konuya uygun olarak giyinip çeşitli aksesuarlar takılması da sözsüz iletişime girmektedir.

Sözsüz iletişim, bir bağlam içinde beden dili, göz teması, jestler gibi sözsüz davranışların, sözel ifadelerle birlikte veya tek başına kullanılarak anlamların paylaşıldığı, yorumlandığı bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreçte duyguların etkileşimi de önemli bir rol oynamakta ve iletişim, dinamik bir şekilde gerçekleşmektedir. Sözsüz iletişimde, geri dönülemez bir süreç

²⁹¹ Asker Kartarı, *Kültür, Farklılık ve İletişim* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 48.

²⁹² Duygu Özsoy, "Kişilerarası İletişim", *İletişime Giriş*, ed. Eyyüp Akbulut (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017), 77.

²⁹³ Yavuz Küçükalan, "İletişim Türleri", 66.

²⁹⁴ Hikmet Yazıcı – Fatma Altun, "Kişilerarası İlişkilerde Sözel Olmayan İletişim", *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2024), 166.

²⁹⁵ Gaye Özdemir Erel-Ebru B. Güzeloğlu, *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*, 125.

²⁹⁶ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 62.

söz konusu olduğundan, yapılan her bir hareket ya da ifade anında anlaşılıp yorumlanmakta, bu da iletişimin anlamını oluşturmaktadır.²⁹⁷

Toplumsallaşma ile kazanılan sözsüz iletişim, karşımızdaki tarafından anlaşılmayı, iletişimin sürdürülmesini sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır. Ayrıca sözlü iletişimi desteklemekte ve pekiştirmektedir. Kültürlere göre değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda eğitimle değiştirilen bir kısmı da bulunmaktadır.²⁹⁸

1.2.2.3. Yazılı İletişim

Medeniyetlerin gelişiminde yazının büyük bir rolü olmuştur. Yazılı iletişim açısından aynı zaman diliminde yaşamak gerekmemektedir. Zaman ve mekân açısından da bir rahatlık oluşmaktadır. Sözlü iletişimde olduğu gibi kişiyle birlikte olmak gerekmemektedir. Yazılı iletişim, insanlar arası ilişkilerin ve iletişimin bağlayıcı yönünü oluşturmaktadır. Bilgi, düşünce ve duygularınızı asırlar sonrasına aktarabilirken sözlü iletişimde bu durum mümkün olmamaktadır. Söz ağızdan bir kere çıktığında düzeltme imkânı olmamaktadır. Söz yazıya dönüşüp başkalarına eriştiğinde, kayıt altına alınıp ortadan kalkması engellenmektedir. Bir kere kaydedilen hiçbir şey, kaydedildiği şey ortadan kalkmadıkça tam anlamıyla unutulmamaktadır. Bunlar uzun yıllar insanları etkilemeye devam etmektedir. Kutsal kitaplar bunların başında gelmektedir.²⁹⁹

Yazılı iletişim, notlar, mektuplar, faks mesajları, elektronik postalar, raporlar, bültenler, kısa mesaj ve diğer yazı aracılığıyla iletilen kelime ve sembollerin aktarılmasından oluşmaktadır. Bu tür iletişim daha çok iş yaşamında, kurum ve kuruluşlarda kullanılmaktadır. Bu kurumlarda iletişim genellikle tek yönlü olmaktadır.³⁰⁰

Yazılı iletişim, kanıtlanabilir ve somut olması sebebiyle kullanılmaktadır. Mağara resimleri, bilgi ve deneyimleri daha güvenilir bir yol ile iletme kaygısından doğmaktadır. Yazılı iletişimin başlangıcı Sümerler tarafından yazının icat edilmesiyle başlamaktadır. Matbaanın icadı ve yoğun kullanımı yazılı iletişimin hızla çoğalmasına bilgi ve düşüncelerin yayılmasına neden olmuştur.³⁰¹ McLuhan'a göre yazının bulunmasıyla insanoğlu birinci aşamadan ikinci aşamaya geçmekle sakin yaşamı da köklü bir değişime uğramaktadır. Bu değişime iletişimde egemen olan işitme duyusunun yerini göz duyusuna bırakması neden olmuştur. İletişimde

²⁹⁷ Ufuk Eriş, "Sözsüz İletişim", *İletişim Bilgisi*, ed. Barış Kılınç-Ufuk Eriş (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 49.

²⁹⁸ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 123.

²⁹⁹ Hüseyin Toğrul, *Hz. Muhammed ve İletişim* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13.

³⁰⁰ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 61.

³⁰¹ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 35-36.

egemen olan duyunun değişmesi düşünce ve uygarlıkta da değişimlere yol açmıştır. Bununla beraber yazısız ve yazılı toplumların iletişimleri birbirinden farklılaşmıştır.³⁰²

1.2.2.4. Görsel İletişim

Görme duyusu en önemli duyularımızdandır. Görme duyusu konuşma ediminden önce gelmektedir. Önce çevremizdeki objeleri, durumları ve olayları görerek anlamlandırırız. Görme duyusuna hitap eden resimler, nesnelere gibi şekiller görsel iletişimi oluşturmaktadır. İletişimde görsel mesajlar sözlü ve yazılı mesajdan daha etkili bir izlenim bırakmaktadır.³⁰³ Bu nedenle, yazılı iletişimden itibaren görsellik önem kazanmaya ve güçlenmeye başlamıştır. Görsel iletişim hem göze hem kulağa hitap etmektedir. Buna hem görüntü hem ses özelliği olan televizyon yayınları, sinema sonrasında bilgisayar ve internet ile egemenliği eline almaktadır.³⁰⁴

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim biçimleri de büyük değişim göstermiştir. Eskiden mektup ve telgraf gibi araçlarla gerçekteşen iletişim, günümüzde telefonlar, bilgisayarlar ve internet aracılığıyla daha hızlı ve yaygın hale gelmektedir. Bu dijital iletişim, zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldırarak, insanlara büyük kolaylık ve hız sağlamaktadır. Ancak yüz yüze iletişimin doğasında bulunan sevgi, saygı, anlayış, empati ve sorumluluk gibi insana özgü değerlerin, dijital iletişim araçlarıyla yeterince sağlanamaması, bu tür iletişimin yüzeysel ve soğuk olmasına yol açabilmektedir. İnsanların duygusal bağlar kurma, karşılıklı empati geliştirme ve gerçekte anlamda birbirlerini anlama kapasitesi, dijital ortamda sınırlı olabilmektedir. Bu durum, teknoloji ile iletişimde bulunurken, insanların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını yeterince karşılayamamasına neden olabilmektedir.³⁰⁵

1.2.2.5. Örgüt İçi İletişim

Örgüt, belirli bir hedefe ulaşmak amacıyla iş ve görev dağılımı yaparak, otorite ilişkileri içinde bir araya gelen bireylerin faaliyetlerinin düzenlenmesinden oluşmaktadır.³⁰⁶ Örgütün kendini koruyabilmesi için ortak çabaların uyum içinde düzenlenmesi gerekmektedir. Etkili bir işbirliğinin sağlanması için ortak hedeflerin oluşması gerekmektedir. Örgütün başarılı olması ortak çaba ve amaçların gerçekteşmesine bağlı olmaktadır. Bu bağlamda, dikey ve yatay

³⁰² Ertuğrul Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözölüşü* (Ankara: Tan Kitap Yayın, 1985), 165.

³⁰³ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 35-36; Toğrul, Hz. Muhammed ve *İletişim*, 13-14.

³⁰⁴ Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, 65.

³⁰⁵ Yavuz Küçükalan, "İletişim Türleri", 69.

³⁰⁶ Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, 63.

düzeyde uygun ilişkiler kurulması zorunlu hale gelmektedir. Bu ilişkilerin düzgün işlemesi ise iletişim kanallarının etkin ve düzenli bir şekilde çalışmasına bağlı olmaktadır.³⁰⁷

Bir örgüt, iletişim sistemi olmadan varlığını sürdürememektedir. Günümüzde, iletişimin önemi, örgütlerin büyümesi, yönetimlerin giderek karmaşıklaşması, uzmanlaşmanın artması, yerinden yönetim anlayışının uygulanması, teknolojik gelişmeler, toplumsal sorunlara duyarlılık ve insan odaklı uyumsuzluk çözüm yöntemlerinin benimsenmesi gibi faktörlerle paralel olarak artmaktadır. Bu bağlamda, bir örgütün başarılı olabilmesi ve etkililiğini devam ettirebilmesi için iletişim sistemini etkili bir şekilde işletmesi gerekmektedir.³⁰⁸

Kişiler arası ilişkiler bütüncül bir niteliğe sahip olduğundan tek başına bir ilişkiyi değil ilişkiler ağını içermektedir. Bu nedenle, ilişkileri içeren unsurların birinde meydana gelen değişiklik diğerlerini de etkilemektedir. İlişkileri bireyler belirlediği gibi ilişkinin kurulduğu bağlam da belirlemektedir. Bu yüzden kişiler arası ilişkiler sadece olumlu ilişkilerden meydana gelmemektedir. Kişilere zarar veren, duygusal bütünlüğü yok eden ve olumsuz ilişkiler de bulunmaktadır.³⁰⁹

1.2.3. Kişiler arası ilişkilerde iletişimi etkileyen faktörler

Kişiler arası iletişim, bireylerin birbirleriyle kurdukları etkileşim sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler bireyin kendisinden kaynaklanan kişisel özelliklerden (algı, benlik, kişilik, duygular vb.), iletişimin gerçekleştiği fiziksel çevreye (zaman, mekân) ve kültürel bağlama kadar geniş bir yelpazede incelenmektedir. Bu faktörler, iletişimin niteliğini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir.³¹⁰

1.2.3.1. Kişisel Faktörler

Kişiler arası iletişimi etkileyen kişisel faktörler, bireyin iç dünyasına ait özelliklerdir. Bu faktörler arasında bireyin sahip olduğu algı, kişilik, benlik durumları, tutumlar, duygular, değerler ve normlar öne çıkmaktadır. Bu özellikler, bireyin iletişim tarzını ve ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.³¹¹

³⁰⁷ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 11.

³⁰⁸ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, 10.

³⁰⁹ Züleyha Özbaş Anbarlı, "Kişilerarası İletişim", 117.

³¹⁰ Diğdem Müge Siyez, "Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi", 67; Derya Öcal, "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi", 14-15.

³¹¹ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel süreçler ve Kavramlar", 25.

Algı, “duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecine verilen addır.”³¹² Dünyayı algılamak için duyu organlarımızı ve geçmiş deneyimlerimizi kullanırız. Bu sayede birçok insanı ve olayı algılar, düşünür çeşitli izlenimler oluştururuz. Bu süreç zihin haritamızın bir yansımasıdır. Her insanın zihinsel süreci farklı olduğundan olay veya durum karşısında farklı tepkiler ortaya çıkmaktadır. Algılar beklentileri; beklentiler ise algıları şekillendirmektedir. Bu durum, kişiler arası iletişimde anlaşmazlıklara veya yanlış anlamalara neden olabilmektedir.³¹³

Kişilik, bireyin kendisine, topluma ve öteki insanlara karşı oluşturduğu tutumlar çerçevesinde şekillenen bir özelliktir.³¹⁴ “Karşımızdaki insanların kişiliğini çözecek anahtar sözcük ya da davranışı keşfedene dek herkes bir tür bilmece sayılır. Ancak bundan sonra onların sözleri ve davranışları anlaşılabilir hale gelir.”³¹⁵ Bir kişiyi tanımlamak için kullanılan niteliklere kişilik denilmektedir. Kişilik, bireyin dış görüntüsünden, konuşmasından, ilgi ve yeteneklerinden, çevreye uyum sağlama biçiminden meydana gelmektedir.³¹⁶

Kişiliğin bir bütünlük içinde olması bireyin iletişimi başlatmasını ve sürdürmesini etkilemektedir. Ancak karşıdakinin kişilik özellikleri bilindiği takdirde davranışlarını anlamak ve yorumlamak daha kolay olmaktadır.³¹⁷ Etkili bir iletişim için sadece karşımızdaki kişinin özelliklerini bilmek yeterli olmamaktadır. Kendimizi tanımak da gerekmektedir. Kendimize karşı olumlu duygu ve düşüncelere sahip olduğumuzda çevremize de pozitif davranmaktayız. Bu da ilişkilerimizi olumlu yönde etkilemektedir. Kendimize karşı olumsuz tutum içinde olduğumuzda karşımızdakine de olumsuz tavırlar sergileyerek sıkıntılarımızı yansıtmaktayız. Bu da bizi anlaşılabilir ve güç birisi haline getirmektedir.³¹⁸

Kişiler arası ilişkilerde "önce anlamaya çalışın, sonra anlaşılmaya" ilkesi etkili iletişimin anahtarlarından. Kişiler arası iletişimde gerçekten etkili olmak istiyorsak açıklık ve güven aşıl原因 bir kişilikle beraber empatik dinleme becerilerini de oluşturmak gerekmektedir. Empatiyle dinlemek demek karşıdakini anlama niyetiyle dinleme demektir. Onun değer yargılarıyla dinlemek, gözünden bakmak demektir.³¹⁹ Empatik dinlemenin temel şartı kendini

³¹² Doğan Cüceoğlu, *İnsan ve Davranışı*, 98.

³¹³ Esra Üçok, “Kişilerarası İletişimin Psikolojik Boyutu”, 83; Demet Gürüz-Ayşen T. Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 209-210.

³¹⁴ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 124.

³¹⁵ Andrew Leigh ve Michael Maynard, *Kusursuz İletişim* çev: Füsün Doruker (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999), 123.

³¹⁶ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 224-225.

³¹⁷ Esra Üçok, “Kişilerarası İletişimin Psikolojik Boyutu”, 85.

³¹⁸ Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 232; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 529.

³¹⁹ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* çev: Osman Deniztekin ve Filiz Nayır Deniztekin (İstanbul: Varlık Yayınları, 2011), 271-275.

algılama becerisi olarak görülmektedir. Kişi kendi hislerini ne kadar iyi anlarsa karşıdaki kişinin de duygularını da o kadar iyi anlamaktadır.³²⁰

Kişiler arası ilişkilerde empati temel becerilerden biri olarak kabul edilmektedir. Empatinin kökleri duygusal özbilinç üzerinde gelişmiştir. Duygusal özbilinç, kötü ruh halini üzerinden atma, düşünceli olabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Duygulara açık olduğumuz kadar hisleri okuyabilmekteyiz.³²¹ İnsanlar genellikle duygularıyla ilgili konuşmazlar, daha çok beden diliyle ipuçları vermektedirler. Duygusal mesajların büyük çoğunluğu sözsüz işaretlerle verilmektedir. Jest ve mimikleri okuyabilmek başkalarının hislerinin anahtarı olarak kabul edilmektedir.³²²

Empati ile dinleme büyük bir güven gerekmektedir. Çünkü derinlemesine dinlemek için yüreğinizi açmanız gerekmektedir. Çünkü etkileyebilmek için etkilenmeniz de gerekmektedir. Yüreğinizi açtığınızda da savunmasız hale geleceğinizden bir risk de barındırmaktadır.³²³

Kendimizi tanıma yani benlik gelişim sürecimiz doğumumuzla başlamaktadır. Çocuklukta ben ile ben olmayı ayırt edemeyiz. Büyüdükçe dış dünyayı algılarız. Önce ailemizden etkilenerek benliğimizi oluşturmaya başlarız. Daha sonra arkadaşlarımız ve çevreyle benliğimizi tamamlarız.³²⁴ Günlük yaşamımızda diğer insanlar tarafından nasıl algılandığımızı ve değerlendirildiğimizi merak ederiz. Aynı zamanda endişe ve korku da duyarız. İnsanlar tarafından güvenilir, tatlı, karizmatik, başarılı gibi olumlu özelliklerle anılmak, beğenilmek isteriz. Buna “benlik sunumu” denilmektedir. Bu nedenle davranışlarımızı kontrol eder, görünümümüzü düzenleme çabasına gireriz. Bazen de rol yapmadan, olduğumuz gibi kendimizi gösteririz. Bu benlik sunumlarımız, ilişkilerimizi idare etme biçimlerimizde ve varlık olarak yaşamımızı sürdürmemizde oldukça önemlidir.³²⁵

Kişiler arası ilişkilerin başlamasında ve sürdürülmesinde, duygularımızın rolü yadsınamayacak kadar çoktur. Yirminci yüzyıl ‘akıl çağı’ olarak kabul edilirken, yirmi birinci yüzyıl ise ‘duyguların çağı’ olarak görülmektedir. Duyguların önemi ilk zamanlardan bu yana bilinmektedir. O dönem daha çok bilincin kontrolündeki duygular önem kazanmıştır. Ancak duygularla ilgili bir zekâdan ilk kez 1990 yılında Mayer ve Salovey adlı iki psikolog bahsetmiştir. Daha sonra bu konuda birçok araştırma yapılmıştır.³²⁶ “Duygu, bireyi uyaran,

³²⁰ Stefan Konrad - Claudia Hendl, *Duygularla Güçlenmek*, 153.

³²¹ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, 126-127

³²² Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, 127-128; Stefan Konrad - Claudia Hendl, *Duygularla Güçlenmek*, 152.

³²³ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 279.

³²⁴ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 250.

³²⁵ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 252-253.

³²⁶ S. Didem Özşenler, “Günlük Yaşamda Duygusal Okuryazarlık”, *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*, ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzelöglü (Konya: Literatürk Academia, 2015), 11-12.

fizyolojik ve bilişsel öğeleri olan, güdüleyici bir işleve sahip ve belirli davranışlara yol açan duygulardır; kuvvetli bir his ve deneyimdir.”³²⁷

Ruh halimiz duygularımıza yansıdığından davranışlarımızı da etkilenmektedir. Mesela ergenlikte duygularımız hızlı değişmekte ona göre davranışlarımızda hızlı değişmektedir. Karşımızdaki de bizim gibi yoğun duygu değişimleri yaşıyorsa ilişkilerimiz ya bozulmakta ya da gel-gitli bir hal almaktadır. Olgunluğa erdikçe duygu ve davranışlarımız dengeye oturmaktadır.³²⁸ “Olgunluk, cesaret ve düşüncelilik arasındaki dengeyi bulmaktır. Kişi, kendi duygu ve inançlarını başkalarının duygu ve inançlarına duyduğu saygı ve anlayışla dengeler ve bu şekilde ifade ederse olgun sayılmaktadır.”³²⁹

İnsan beyni üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin hayatlarındaki başarıda akademik zekâdan çok, duygusal zekâlarının etkili olduğunu göstermektedir. Başarının temelinde, kişinin kendi duygularını anlaması, kontrol edebilmesi ve bunları hayat kalitesini artıracak şekilde düzenlemesi gibi etkenler yer alır. Etkili ilişkiler ve iletişim kurabilmek için bireyin duygusal olgunluk seviyesine ulaşması gereklidir.³³⁰ Goleman, bireyin kendi iç dünyasında meydana gelen değişimlerin farkında olması anlamındaki “özbilinç” ve “eşit dağıtılmış dikkat” kavramlarını kullanmıştır. Bu iki beceri, bireyin yaşamındaki başarıyı artıran önemli faktörler olarak belirtilmiş ve bu özellik "duygusal akıl" olarak adlandırılmıştır. Zamanla bu kavram, "duygusal zekâ" olarak ifade edilmiştir.³³¹

Zekânın başka bir çeşidi olan ‘duygusal zekâ’ kavramı da son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Daniel Goleman duygusal zekâyı; kişinin kendi hislerini tanımasını ve diğer insanların duygularını anlayabilmesini, kendi duygularını ve başkalarının duygularını yönetebilmeyi, sıkıntılı zamanlarda bile düşünmeyi bırakmama ve bunların hepsini bir araya getirmeyi başaran meta-yetenek olarak görmektedir.³³² Bu yeteneğe duygusal okuryazarlık denilmiştir. Duygusal okuryazarlık kavramı ilk defa Steiner tarafından ortaya konulmuştur. Duygusal okuryazarlık kavramı duygusal zekâdan etkileşimsel yönüyle ayrılmaktadır.³³³ Karşısındaki duygularını yönetebilmek kişiler arası ilişkilerde ustalık sayılmaktadır. Bu ustalık becerisi öz yönetim ve empati yeteneğinin olgunlaşmasına bağlıdır. Bu becerilerin olgunlaşması kişiler arası ilişkileri geliştirmektedir.³³⁴

³²⁷ Esra Üçok, “Kişilerarası İletişimin Psikolojik Boyutu”, 87.

³²⁸ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 272.

³²⁹ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 249.

³³⁰ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ* çev. Klinik Psikolog Banu Seçkin Yüksel (İstanbul: Varlık Yayınları, 2020), 10-13.

³³¹ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, 65-67.

³³² Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, 50-53; S. Didem Özşenler, “Günlük Yaşamda Duygusal Okuryazarlık”, 17-18.

³³³ S. Didem Özşenler, “Günlük Yaşamda Duygusal Okuryazarlık”, 13-15.

³³⁴ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, 145-146.

Goleman'a göre duygusal zekâ beş bileşenden oluşmaktadır: "Kim olduğunu bilmek yani öz bilinç, motivasyon, kendine çekidüzen vermek, empati ve ilişkilerde yetenek.³³⁵ Bu beş unsur temel olarak kabul edilen pratik beceri potansiyelimizi belirlemektedirler. Öz bilinç; kendine çekidüzen verme ve motivasyonla ilgili iken empati ve ilişkilerde ustalık ise sosyal becerilerle ilgilidir.³³⁶

Duygusal zekânın iletişim açısından önemi bu süreçte duyguların gözlemlenebilmesi ve duygusal ipuçlarına bağlı olarak kendi tepkilerini ayarlayabilmesini sağlamasıdır. Duygusal ipuçlarının yakalanması ve yönetilebilmesi iletişimi sağlıklı hale getirmektedir.³³⁷ Ancak günümüzde internetin yaygınlaşmasıyla iletişim daha çok sosyal medya araçlarıyla yapılmaktadır. Sanal ortamlarda gerçekleşen bu etkileşimlerde, yüz yüze iletişimdeki sözel olmayan ipuçlarının (jestler, mimikler, ses tonu) eksikliği, dijital duygu ifadeleriyle giderilmektedir. Emojiler, avatarlar ve karakterler iletişimde duygu aktarımının bir parçası haline gelmiştir.³³⁸

Kişilerin birbirini etkilemesinde tutumları da yer almaktadır. Tutumlar soyut bir yapıda olduklarından davranışların temeli olarak görülmektedir.³³⁹ Davranışa hazırlayıcı bir eğilim,³⁴⁰ hareketlerimize rehberlik eden ve davranıştan önce gelen bir yapıdır.³⁴¹ İnceoğlu'na göre tutum, bireyin çevresindeki bir nesne ya da olguya karşı geliştirdiği tepkiyi ifade eder. Yani tutum, bir bireyin belirli bir durum, olay ya da olgu karşısında sergilemesi beklenen olası davranış biçimidir.³⁴² Bireyin iletişim içerisinde olduğu gruplar ve kişiler tutumun oluşumunda kaynaklık etmektedirler. Bireyin tutumlarında; üyesi olduğu grubun inançları, değerleri ve kuralları etkili olmaktadır.³⁴³ Tutumun şekillenmesinde ve değiştirilmesinde

³³⁵ Stefan Konrad – Claudia Hendl, *Duygularla Güçlenmek*, 11.

³³⁶ Aslı Taylı, "Kişiler Arası İlişkiler ve İletişimde Duygusal Zekâ" *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Yayınları, 2024), 263-266; Mustafa Özodaşık, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, 12.

³³⁷ Aslı Taylı, "Kişiler Arası İlişkiler ve İletişimde Duygusal Zekâ", 276.

³³⁸ Ebru B. Güzeloğlu vd., "Sanal Ortamda Duygular: Bireyler, Sanal Topluluklar, Takımlar", *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*, ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu (Konya: Literatürk Academia, 2015), 203.

³³⁹ Nicky Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 142.

³⁴⁰ Ümmügülüm Talipoğlu, "Kişilerarası İletişim sürecinde Tutum ve Davranış Değişimlerine Kuramsal Bir Bakış", *Kişilerarası İletişim Güncel Yaklaşımlar ve Kuramsal Temeller*, ed. Serhat Ulağlı (İstanbul: MottoYayınları, 2018), 94.

³⁴¹ Sibel A. Arkonaç, *İnsan İnsan İçinde Ana Akım Eleştirel Sosyal Psikoloji*, 158.

³⁴² Metin İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 16.

³⁴³ Metin İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim*, 65.

bireyin yaşantısı,³⁴⁴ ikna edici iletişimin rolü³⁴⁵ modern yaşamın getirdiği yaşam ve sosyal medya da yadsınamaz.³⁴⁶

Karşımızdaki kişinin cinsiyeti de ilişkilerimizi ve iletişimimizi etkilemektedir. Toplumumuzda kız ve erkek çocukları farklı yetiştirildiğinden onlardan beklenen davranış kalıpları da farklı olmaktadır.³⁴⁷ Yapılan araştırmalarda erkekler dinlemek yerine daha çok konuşmayı tercih etmektedir. Erkekler topluluk önünde daha rahat ve uzun konuşabilmekte iken kadınlar daha özel konuşmalarda rahat etmektedirler. İletişimde kadınlar daha samimi bir dil kullanırken, erkekler ise resmi ve statü içeren bir dil kullanmaktadırlar.³⁴⁸

Ayrıca yaş faktörü de iletişimin süresini ve etkisini belirlemektedir. Bir çocukla, gençle veya bir yetişkinle yaptığınız konuşma ve onların tepkileri aynı olmayacaktır.³⁴⁹ Peygamberimiz, gençlerin kalplerinin hassas olduğunu bu nedenle onlara hayırla muamele etmemizi istemiştir. Ayrıca tebliğ sürecinde yaşlıların kendisine karşı çıktığını gençlerin ise desteklediğini belirtmiştir.³⁵⁰

1.2.3.2. Fiziksel Faktörler

Kişiler arası iletişimde, fiziksel çevre iletişimin yapıldığı mekândır. Bu mekânlar ev, okul, iş yeri veya kurumsal daireler olabilmektedir. Mekânın oluşturulma amacı, bireylerin ilişki düzeylerini etkilemektedir.³⁵¹ İletişim kurulan her fiziksel mekânın kendine has özellikleri ve davranış kalıpları bulunmaktadır. Askeri bir kurumda yapılan iletişim ast-üst ilişkisi içerisinde geçmekte iken, evde ailemizle gerçekleştirdiğimiz bir iletişim ise samimi bir ilişki içinde geçecektir.³⁵² Ortamın aydınlık ya da karanlık olması, gürültülü ya da sessiz olması, sıcak ya da soğuk olması iletişimin süresini, kalitesini ve etkisini belirlemektedir. Örneğin gürültülü bir ortamda yapılan konuşma, iki tarafın birbirini sağlıklı duymasını

³⁴⁴ Sibel A. Arkonaç, *Sosyal Psikoloji*, 178-181.

³⁴⁵ Nick Hayes, *Sosyal Psikolojinin Temelleri*, 156.

³⁴⁶ Sibel A. Arkonaç, *İnsan İnsan İçinde* (İstanbul: Hiperlink, 2016), 172.

³⁴⁷ Diğdem Müge Siyez, "Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi", 67.

³⁴⁸ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 183.

³⁴⁹ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 170-182.

³⁵⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, nşr. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığıt) (İstanbul: Yunus Emre Yayınları, 1975), "Zühd", 53; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Nesâî, *el-Sünen'ün Nesâî*, nşr. A. Muhtar Büyükcınar vd. (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), "Kudât", 2.

³⁵¹ Derya Öcal, "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi", 18.

³⁵² Duygu Özsoy, "Kişilerarası İletişim", 83; Derya Öcal, "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi", 18.

engelleyeceğinden dikkatlerini toplayamamakta ve iletişimin kesintiye uğramasına neden olmaktadır.³⁵³

1.2.3.3. Kültürel Faktörler

Her insan içine doğduğu toplumun özelliklerini, değerlerini, inanç ve sembollerini öğrenerek büyümektedir. Düşünme şeklimiz, duyguları ifade etme biçimimiz, oturmamız, kalkmamız gibi bütün davranışlarımız içinde yaşadığımız kültür tarafından şekillenmektedir. Kişiler arası iletişimde mesajın nasıl gönderileceğinin, neyin nasıl söyleneceğinin belirlenmesinde yaşadığımız kültürden öğrendiğimiz özellikler etkilidir. Kültürel farklılar çok olursa veya bu farklılıkları öğrenmediğimiz takdirde insanlar arasındaki iletişim engelleri de çok olmaktadır. Kültürün doğuştan gelen bir sistem olmadığını fark ettiğimizde iletişim engellerini ortadan kaldırmak da mümkün olacaktır.³⁵⁴

DeVito kültürü, “genler yoluyla değil, iletişim yoluyla bir nesilden diğerine aktarılan bir grup insanın oldukça uzmanlaşmış yaşam tarzı” olarak tanımlamaktadır.³⁵⁵ Özellikle de sözsüz iletişim üzerinde kültürün etkisinin çok olduğu yapılan araştırmalarda görülmüştür. Bu durum farklı kültürlere ait farklı sözsüz iletişim mesajlarının olduğunu göstermektedir. Farklı sözsüz mesajlar farklı yorumlara da sebebiyet vermektedir.³⁵⁶

1.2.3.4. Semantik Faktörler

Dil, iletişim sağlamaya imkân veren ve insanın doğuşu ile edinmeye başladığı, çok yönlü ve karmaşık bir etkinliktir. İnsanın, duygu ve düşünceleri açıklamaya ve başkalarına aktarılmaya yarayan çok yönlü, en önemli iletişim unsurudur. İnsanın konuşma yeteneği varlık âlemindeki yerini belirlemede bir ölçü aracı kabul edilmektedir.³⁵⁷

“Dil bize anlaşmamız için bir araç olarak verilmiştir, sözcüklerin anlamları duruma ve yere göre değişebilir, diğer yandan temel kavramalar herkes için aynıdır.”³⁵⁸ Kişiler arası ilişkilerde iletişim kurduğumuz kişilerin anlayacağı dilde konuşmak ve sembollerini kullanmak gerekmektedir. Mesajın anlaşılması için kaynak ve hedef arasında dil birliği olması önemlidir.

³⁵³ Duygu Özsoy, “Kişilerarası İletişim”, 83.

³⁵⁴ Duygu Özsoy, “Kişilerarası İletişim”, 84.

³⁵⁵ Joseph A. DeVito, *Kişilerarası İletişim*, 39.

³⁵⁶ Melis Yalçın, “Kültürel Farklılıkların Sözsüz İletişime Yansımaları”, *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*, ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu (Konya: Literatürk Academia, 2015), 89.

³⁵⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: TDK Yayınları, 1990), 11; Berke Vardar, *Dilbiliminin Temel Kavramları ve İlkeleri* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998), 57.

³⁵⁸ Recep Akay, *İletişim Sorunları* (Konya: Aybil Basımevi, 2015), 5.

Dil birliğinin bulunmadığı zaman kaynak ve alıcı arasında iletişimin gerçekleşmesi zorlaşmaktadır.³⁵⁹ Bu nedenle Allah, her topluluğa kendi diliyle konuşan peygamberler göndermiştir. Ayrıca her peygambere de kendi konuştuğu dil ile hitap etmiştir.³⁶⁰

Dil, insanlara bilgi ileten canlı bir yapıdır.³⁶¹ Sosyal yapıdaki değerler, düşünceler simgeleştirme sürecinden sonra dil aracılığı ile nesilden nesile aktarılırlar.³⁶² “Bu anlamda dil, her yönüyle bir toplumun kültürünün aynasıdır.”³⁶³

Uygarlık ve medeniyetin her alanında gerçekleşen tüm gelişmeler dil aracılığıyla mümkün olmuştur. Dil, eşsiz ve alternatifsiz bir araçtır.³⁶⁴ Toplumları anlamak ve tanımak için yapılan ilk dil incelemeleri, Eski Yunan'da başlamış ve M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan sofizm akımı, dilin kişilerarası ilişkilerdeki etkinliği ve önemine vurgu yapmıştır.³⁶⁵

1.2.3.5. İletişimin Süresi

Modern yaşamda zamanın etkin kullanılması başarı için gerekli bir unsur haline gelmiştir. Kişiler arası iletişimimizin büyük bir kısmını sözlü yani konuşarak geçirmekteyiz. Karşılıklı konuşma ve dinleme için bir zaman ayrılması ve bu zamanın da etkin kullanılması gerekmektedir.³⁶⁶

³⁵⁹ Duygu Özsoy, “Kişilerarası İletişim”, 84.

³⁶⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 13 Temmuz 2024), İbrahim 14/4.

³⁶¹ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü* çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), 33.

³⁶² İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 32.

³⁶³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 13.

³⁶⁴ İsa Kayaalp, *Dil ve İletişim*, 57.

³⁶⁵ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, 85.

³⁶⁶ Duygu Özsoy, “Kişilerarası İletişim”, 84-85.

2. BÖLÜM

HADİSLER IŞIĞINDA İLETİŞİM ve KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

İletişim ögeleri açısından Hz. Muhammed, kaynak olarak vahyi ileten, alıcı olarak geri bildirim veren, kanal olarak vahyi diğer insanlara ileten ve vahyin kodlarını açma gibi görevler üstlenmiştir.³⁶⁷ Ancak Hz. Muhammed'in asıl görevi Allah'tan kendisine ulaşan mesajı diğer insanlara, alıcılara ulaştırması olmuştur.³⁶⁸ Kaynağın mesaj oluşturma görevi bulunduğundan³⁶⁹ Hz. Muhammed de 'sünnet' denilen mesajı oluşturmuştur.³⁷⁰ Bu mesaj, alıcı üzerinde davranış, tutum ve bilgi değişikliğine neden olmaktadır.³⁷¹ Hz. Muhammed, Allah'tan aldığı mesajları bir pratiğe dönüştüren, sözleri ve davranışlarıyla örnek alınan bir kaynak olmuştur. Bu bölümde Hz. Muhammed'in iletişim yaklaşımı etkili iletişim ilkeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1. Etkili İletişim İlkeleri Bağlamında Hz. Muhammed'in İletişim Yaklaşımı

İletişim sürecinde duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak isteyen, hedefe mesajı gönderen ve iletişimi başlatan kişi kaynak olarak kabul edilmektedir.³⁷² Kur'an-ı Kerim ve hadisler, kişiler arası ilişkilerde kaynak olarak Peygamberleri sunmaktadır.³⁷³

Kaynağın iletişimde başarılı ve etkili olması için bazı özellikleri taşıması gerektiği kabul edilmiştir. Bu ilkeler güvenilirlik, iletişim becerisi, fiziki görünüm, sevgi, saygınlık, empati yeteneği,³⁷⁴ dürüstlük,³⁷⁵ bilgili olma, ahlaklı olma, hedef kitlenin özelliklerini dikkate alma, söz ve davranış uygunluğu ve cesaretli olmadır. Bunların yanı sıra kaynağın mesaj dili de etkili bir iletişim için önemlidir. Etkili bir iletişimde mesajın dili net olmalı ve belirsiz, dolaylı ifadeler taşımamalı; anlaşılır ve seviyeye uygun olmalı; güzel ifadeler kullanılmalı; ses tonu, söyleyiş tarzı uygun olmalıdır.³⁷⁶

³⁶⁷ Toğrul, *Hz. Muhammed ve İletişim*, 60.

³⁶⁸ Emine Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 28.

³⁶⁹ Toğrul, *Hz. Muhammed ve İletişim*, 7.

³⁷⁰ Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlak* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 92.

³⁷¹ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 141.

³⁷² Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 46.

³⁷³ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 109.

³⁷⁴ Demet Gürüz – Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim*, 9-10.

³⁷⁵ Rüçhan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim*, 229.

³⁷⁶ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 25-27.

2.1.1. Fiziksel görünümü

Fiziksel görünüm, iletişimin başlaması ve ilk izlenimlerin oluşması açısından önem arz etmektedir.³⁷⁷ Kaynağın beden, kılık kıyafet temizliği, bakımı ve çekiciliği mesajın algılanmasından önce gelmektedir.³⁷⁸ Hz. Muhammed, giyim kuşamında temizliğe, sadeliğinin yanında güzel görünmeye, kendine yakıştırmaya ve ihtiyacını karşılmasına dikkat etmiştir.³⁷⁹ Bir hadisinde “giyimde sadelik ve temizlik imandandır” buyurmuştur.³⁸⁰ Giyiminde ölçü olarak, israfa kaçmadan güzel giyinmeyi benimsemiştir. Gösteriş amaçlı veya aşırılığa kaçan kıyafetleri hoş karşılamamıştır.³⁸¹ Ayrıca pejmürde giyinmeyi de hoş görmemiş ve cimrilikten sakınmamızı istemiştir. Bu durumu “Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever” şeklinde açıklamıştır.³⁸²

Araştırmalar kaynağın çekiciliğinin, iletişimde etkin bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Kaynağın hoş bir kişi olarak görülüp sevilmesi, beğenilmesi hedef kitlenin onun mesajını özdeşim kurma yoluyla benimsemesi söz konusudur.³⁸³ Hazreti Peygamber, saç ve sakallarını hiçbir zaman dağınık bırakmamıştır. Yıkandır ve güzel kokular sürer öylece insanların içine çıkardı. Kendisine hediye edilen kokuları alır ve “güzel kokunun kendisine sevdirdiğini” belirtmiştir.³⁸⁴ Hz. Muhammed’in (s.a.v.) fiziksel özellikleri, özellikle de yüzündeki azamet ve güzellik, toplumsal ilişkileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu durum, sadece Müslümanların değil, kendisiyle ilk kez karşılaşan bazı gayrimüslimlerin de dikkatini çekmiştir. Onu ilk defa gören Yahudi âlimi Abdullah b. Selâm, böyle bir yüzün sahibinin yalancı olamayacağına yemin etmiştir.³⁸⁵ Bu anekdot, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) fiziksel görünümünün, insanlar üzerinde güven ve saygı uyandıran bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hz. Muhammed'in kişisel bakıma verdiği önem, onun iletişim ve insan ilişkilerindeki başarısının önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Özellikle ağız ve diş bakımına gösterdiği titizlik sadece sağlık açısından değil, sosyal ilişkilerde rahatsız edici durumların önlenmesi bakımından da etkili bir yaklaşımdır. Saç-sakal bakımı, güzel koku kullanma ve özenli giyim gibi unsurlara verdiği önem ise ilk izlenimin iletişimdeki kritik rolünü

³⁷⁷ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 137.

³⁷⁸ Işık, “Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu”, 75.

³⁷⁹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İletişim*, 105.

³⁸⁰ Ebû “Dâvûd”, “Tereccül”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 4.

³⁸¹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İletişim*, 53-55.

³⁸² “İsraf”, 3/519.

³⁸³ Çiğdem Kağıtçıbaşı – Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım, 2015), 190; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 74-75.

³⁸⁴ Ebû Abdürrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Nesâî, *İşretü'n-Nisâ'*, thk. Hanifi Akın – F. Havva Özbey (İstanbul: Tahlil Yayınları, 1439/2017), 1/99-101; Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî Ahlak*, 21.

³⁸⁵ Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî (sav) Ahlak*, 14-15.

vurgulamaktadır. Özellikle heyetleri karşılarken en güzel kıyafetlerini giymesi ve ashabına da bu şekilde davranmalarını tavsiye etmesi, dış görünümün karşı tarafa saygı ifadesi olduğu bilincini yansıtmaktadır.³⁸⁶ Bu tutum, günümüz iletişim bilimlerinin beden dili ve fiziksel görünümün iletişimdeki %55'lik etkisine³⁸⁷ dair vurgularını asırlar önce uygulamaya koyan bir örnek teşkil etmektedir.

2.1.2. Kişilik özellikleri

Kur'an-ı Kerim inananları güzel bir ahlâka ulaştırmayı hedeflemiştir. Hz. Muhammed'in en güzel, en yüce ahlâka sahip olduğunu Kalem Sûresi 4. ayette belirtmiştir. Hz. Peygamber de "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim"³⁸⁸ diyerek inananları güzel davranışlı olmaya çağırmasındaki amaç, ahlakının iletişim üzerindeki etkisine dikkat çekmektir.³⁸⁹ Kaynağın güzel bir kişiliğe sahip olması, insanlar tarafından sevilip sayılması etkili iletişim kurmasını kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda kaynak kendi onurunu koruduğu gibi başkasının onurunun zedelenmesine de izin vermemelidir.³⁹⁰ Kur'an-ı Kerim, insana kendi inanç ve değerleriyle alay edilen yerde bulunmamasını, orayı terk etmesini söylemektedir.³⁹¹ İnsanın onurlu bir varlık olduğunun bilincinde olan Peygamberimiz karşısındakine değer vermiş, asla onur kırıcı bir davranışta bulunmamış ve onları rencide etmemeye özen göstermiştir. Ebu Cehil'in oğlu İkrime Müslüman olunca onu güler yüzle karşılamış, ona iltifatta bulunmuş ve çevresindekilere babasına sövüp, hakaret etmemelerini tembihlemiştir.³⁹² "Ölülere küfretmeyin, çünkü hayatta olanlara eziyet etmiş olursunuz"³⁹³ demiştir.

Hz. Muhammed, ilişkilerinde şefkat ve merhameti merkeze koymuştur. Bu konuda Kur'an-ı Kerim "mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğunu" belirtmiştir.³⁹⁴ Canlılara karşı merhamet gösteren kimseye Allah'ın da merhamet göstereceğini söylemiştir. Bu konuyu "siz yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin"³⁹⁵ şeklinde veciz bir şekilde belirtmiştir. Toplumun her kesimine merhamet gösterirken özellikle çocuklara, yaşlılara, engeli olan kişilere, kölelere ve yetimlere daha fazla şefkat ve merhamet göstermiştir.

³⁸⁶ Kırıcı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 53-55.

³⁸⁷ Demet Gürüz - Aysen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*, 137.

³⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Edebü'l Müfred*, nşr. Halil Atalay (Konya: Dizgi Ofset, 2016), 123 (230).

³⁸⁹ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 31-32.

³⁹⁰ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 111-112.

³⁹¹ En'âm 6/68.

³⁹² Yusuf Macit, "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (2003), 286; Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 154.

³⁹³ Buhârî, "Edeb", 4 (4).

³⁹⁴ Tevbe, 9/128.

³⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 58.

İnsanları da merhametli olmaları konusunda uyarmıştır. Ayrıca hayvanlara da merhamet göstermeleri konusunda teşvik etmiştir. Susamış bir köpeğe su veren kişinin Allah tarafından affedildiğini söylerken, evinde tuttuğu bir kediye aç bırakıp ölmesine neden olan kişinin de cehennemlik olduğunu belirtmiştir. Hayvanlara merhamet etme konusunda duyarlı davranmayan arkadaşlarını uyarmıştır.³⁹⁶

Hz. Peygamber, ilahi vahyi tebliğ ettiği sırada birçok kaba, sert ve aşırı sayılabilecek söz ve davranışa maruz kalmıştır. Ancak bunlara kızmadan sabırla direnç göstermiş, hoşgörülü ve affedici olmuştur. “Allah’ın rahmetiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi”³⁹⁷ ayeti bu durumu bildirmektedir. Taifliler tarafından taşlanıp yaralandığı halde onlara dua etmiş, beddua etmemiştir.³⁹⁸ Mekke fethedildiği zaman Hz. Muhammed kendisine ve müslümanlara yapılan bütün eziyetlere rağmen Mekkelileri kınamamış ve affetmiştir.³⁹⁹ Huneyn Savaşının ganimetleri paylaşılırken peygamberin yaptığı taksimi beğenmeyip “Vallahi bu taksimde adalet yoktur” diyen kişiye sadece “Allah ve Resülü de adalet etmezse, hiç kimse adalet etmez” demekle yetinip sert bir tavır sergilememiştir.⁴⁰⁰ Elbette ki Peygamberin kızdığı zamanlar da olmuştur. Ancak öfkesini başkasına zarar verecek şekilde kullanmamış, öfkesini sadece jest ve mimikleriyle göstermiştir.⁴⁰¹ Ayrıca öfkesini yenebilen kişinin gerçek pehlivan olduğunu belirterek öfke kontrolünün ilişkilerdeki yararını ön plana çıkarmak istemiştir.⁴⁰² Hz. Muhammed’in kişiler arası ilişkilerinde öfkeye kapılmadan affedici bir tavır sergilemesi mesajının insanlar tarafından alınmasını hızlandırmıştır.⁴⁰³ İslam tarihinde Hz. Muhammed’in merhameti ve affediciliğine dair pek çok olay bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Hz. Muhammed, bir konu hakkında yapılacak bir şey olduğunda dinin esaslarına aykırı olmamak şartıyla kolay olanı tercih etmiş, zorlaştırmamıştır. Bu konuda şöyle buyurmuştur: “...Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılık helak etti.”⁴⁰⁵ Başka bir hadisinde de “Din kolaydır. Bir kimse (amellerim az kalmasın diye) din konusunda kendini zorlamaya kalkışırsa din karşısında aciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayınız, orta yolu tutun, (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevininiz” demiştir.⁴⁰⁶ Allah’ın

³⁹⁶ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 331-332.

³⁹⁷ Âl-i İmran, 3/19.

³⁹⁸ Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlak*, 149-150.

³⁹⁹ “Affetmek”, *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/319-321; Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 332.

⁴⁰⁰ Buhârî, “Edeb”, 53 (88); Müslim, “Zekât”, 148.

⁴⁰¹ Enes Hamza, *Hz. Muhammed’in İkili İlişkileri*, 58.

⁴⁰² Müslim, “Birr”, 30.

⁴⁰³ Rabia Yurduseven, *Hz. Peygamber’in Hadislerinde Empati* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 58.

⁴⁰⁴ Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlak*, 150-161.

⁴⁰⁵ İbni Mâce, “Menâsik”, 63; Nesai, “Menasikü'l-Hac”, 217.

⁴⁰⁶ Buhârî, “İman”, 29 (32).

elçisi iletişiminde ikna etmeye önem vermiş, kimseyi zorlamamıştır.⁴⁰⁷ Samimi ve dürüst insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak için gayret etmiştir. Ayrıca “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”⁴⁰⁸ diyerek inananlara temel ilkeyi göstermiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber, güç yettirebilecek kadar amel üstlenilmesini öğütlemiştir. Allah’ın en çok sevdiği amelin az da olsa devamlı yapılan amel olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁹

2.1.3. İletişim becerisi

Kaynağın bilgi sahibi olması kadar bu bilgiyi uygun bir üslupla bireylere ulaştırması da önemlidir.⁴¹⁰ Üslup, kişinin duygularını ve düşüncelerini anlatırken izlediği yol, benimsediği dili kullanma şeklidir. İnsanların üslubu iletişim ve ilişkilerini belirleyen öğelerdendir.⁴¹¹ İlettiği mesajı, hedef kitle üzerinde etki uyandıracak bir üslupla ifade etmek mesaja değer katacağı gibi uygun olmayan üslupla söylemek de mesajın etkisini zedeleyecektir.⁴¹² Bunun yanı sıra, iletişimin hedef kitlesinin özellikleri ve iletişim ortamı da dikkate alınmalıdır. Kaynak, geri bildirimlere göre mesajlara cevap vererek gerekli pekiştirmeleri yapmalıdır.⁴¹³

Etkili bir iletişim için kaynağın konuşma tarzı güzel ve üslubu yumuşak olması gerekir. Bunun için, önce kaynağın kendini tanıması yani kişisel, ahlaki ve sosyal yönlerini bilmesi ayrıca görevlerinin, sorumluluklarının, güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olması gerekmektedir. Güçlü yönlerini özgüvenle kullanmalı ve eksik olduğu yönlerini tamamlamaya çalışması gerekmektedir.⁴¹⁴ Kendi yapısının farkında olan Allah Resulü de ilişkilerinde kırıcı ifadelerden ve kaba davranışlardan kaçınmış, güzel sözcükler kullanmaya özen göstermiştir. Bu konuda kendisine şu ayetleri düstur edinmiştir: “Rabbinin yoluna doğru bilgiyle ve güzel bir anlatımla çağır! Onlarla en güzel şekilde mücadele et!”⁴¹⁵ “...onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!”⁴¹⁶

⁴⁰⁷ Bakara 2/256.

⁴⁰⁸ Buhârî, “İlim”, 12 (11); Müslim, Cihad, 4.

⁴⁰⁹ Buhârî, “İman”, 32 (32), “Rikâk”, 18 (); Müslim, “Müsafirin”, 216-221.

⁴¹⁰ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 285.

⁴¹¹ Mustafa Öztoprak, “Bir Yaklaşım Modeli Olarak Hz. Peygamber’in Toplumun Farklı Kesimleriyle Kurduğu İletişim Yolları”, *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu “Din, Dil ve İletişim”*, ed. Yunus Araz vd. (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 392.

⁴¹² Muhammed Emin Yıldırım, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, 119.

⁴¹³ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 285.

⁴¹⁴ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 54-56.

⁴¹⁵ Nahl, 16/125.

⁴¹⁶ Nisa, 4/63.

Allah Resulü, konuşmak istediklerini her zaman güzel ifadelerle anlatmıştır. Birini eleştirirken bile rencide edici bir söz kullanmamıştır.⁴¹⁷ Daha çok “insanlara ne oluyor da şöyle şöyle yapıyorlar, şunları söylüyorlar”⁴¹⁸ şeklinde ya da “Ne oluyor ona, alını toprak olasıca!” tarzında genel ifadeler kullandığı görülmüştür.⁴¹⁹ Allahu Teâla, Hz. Musa ve Hz. Harun’u Firavun’a gönderdiği zaman onunla nasıl konuşacaklarını şöyle anlatmıştır: “...Ona yumuşak söz söyleyin! Belki anlar veya korkar.”⁴²⁰ Kur’an-ı Kerîm, Müslümanların da konuşmalarında “sözün en güzelini” söylemelerini istemektedir.⁴²¹ Yoksa insan, karşısındaki cahillere uyararak kötü sözler söylemekte ve tepki psikolojisiyle hareket edebilir. A’râf Sûresi 199. ayette Müslümanın cahillere uymaması gerektiği bildirilmektedir. Rahman, has kullarına kendilerine laf atan, sataşanlara “selam” diyerek karşılık vermelerini öğütlemektedir.⁴²²

Allah Resûlü, hayatını kendisine verilen görevi yerine getirmekle geçirmiştir. İnsanlarla olan ilişkilerini güçlü tutmak için büyük çaba sarf etmiş ve iletişimi canlı tutmaya özen göstermiştir. Hem sözlü-sözsüz hem de yazılı iletişimi etkin bir şekilde kullanmış, ancak ümmi bir topluma hitap etmesinin doğal sonucu olarak sözlü iletişimi ön planda tutmuştur.⁴²³ Sözlü iletişimde konuşma yani hitap etmek önemli bir beceridir. Arap kabileleri arasında etkili ve güzel söz söylemek değer verilen bir özelliktir. Kabileler arasında bu becerisi fazla olan ve üstün sayılan iki kabile bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in mensubu olduğu Kureyş ve aralarında büyüdüğü Hevâzin kabileleriydi. Peygamber Efendimiz de konuşma becerisini “ben sizin en güzel konuşanıyım” ve becerisinin bu kabilelerin hitabet konusundaki üstünlüklerinden kaynaklandığını belirtmiştir.⁴²⁴

Kaynağın, ilettiği mesajların yerine ulaşmasında ve istenilen davranışların meydana gelmesinde açık, anlaşılır ve net konuşması önem arz etmektedir.⁴²⁵ Hz. Âişe, Resûlullah’ın konuşmasının, onu dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde açık olduğunu belirtmiştir.⁴²⁶ Ayrıca herhangi bir konuyu anlatırken “sözcükleri sayılacak kadar tane tane konuştuğunu” da söylemiştir.⁴²⁷ Hz. Peygamber, cuma ve bayram hutbeleri gibi kalabalık gruplara hitap ederken konuşmalarında kısa ve anlaşılır konuşmuştur. Örneğin “Mü’minlerin iman

⁴¹⁷ Hüseyin Peker, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, 149.

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 5.

⁴¹⁹ Buhârî, “Edeb”, 44 (75).

⁴²⁰ Tâhâ, 20/44.

⁴²¹ İsrâ, 17/53.

⁴²² Furkân, 25/63.

⁴²³ Öztoprak, “Bir Yaklaşım Modeli Olarak Hz. Peygamber’in Toplumun Farklı Kesimleriyle Kurduğu İletişim Yolları”, 390.

⁴²⁴ Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlak*, 47.

⁴²⁵ “Hz. Peygamberin Konuşma Tarzı”, 6/313.

⁴²⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 18.

⁴²⁷ “Hz. Peygamber’in Konuşma Tarzı”, 6/311.

yönünden en mükemmeli, ahlak yönünden en güzel olanıdır” gibi ifadeleri bu kapsamdadır.⁴²⁸ Ancak ‘Veda Hutbesi’ gibi uzun olan konuşmalarında da etkileyici ve anlaşılır konuşmuştur. Böyle kalabalık ortamlarda sözünün duyulmaması ihtimaline karşı önemli şeyleri üçer defa tekrar etmiştir.⁴²⁹

2.1.4. Bilgi yetkinliği

İletişimde önemli olan bir diğer unsur da kaynağın bilgili olmasıdır. Kaynak yeterli bilgiye sahip olmalı, kendini geliştirmeli ve ilmini arttırmalıdır. Sözlerinin etkili olması ve karşıdakinin gözünde saygın bir hale gelebilmesi için bilgili olması şarttır.⁴³⁰ Kur'an-ı Kerim, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını özellikle vurgulamıştır.⁴³¹ İlk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Adem'in bilgisiyle melekleri geçtiğini bundan dolayı meleklerin insanoğluna saygı göstermek zorunda kaldıkları da Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır.⁴³² Kişi akılla yücelir, bilgi ile büyür, bu ikisi ile saygı görür, sözü de olayı özetlemektedir.⁴³³

Kaynak, mesaj gönderdiği hedef hakkında ne kadar bilgi sahibi olursa iletişim o kadar verimli olacaktır. Hz. Muhammed, hitap ettiği kişilerin bilişsel düzeyini, özelliklerini ve ihtiyacını dikkate alarak cevaplar vermiş, kodlamasını bu çerçevede şekillendirmiştir.⁴³⁴ Allah'ın sevdiği en hayırlı iş hangisidir? sorusunu soran kişilerin eksik yanlarını dikkate alarak birisine “Allah için sevmek, Allah için buğz etmektir”⁴³⁵ cevabını verirken diğerine “Yiyecek yedirmen, tanıdığına tanımadığına selam vermendir”⁴³⁶ şeklinde cevap vermiştir. Peygamberimiz insanların mesleği, bilgi seviyesi, yaşı ve cinsiyeti gibi özelliklerinden hareketle daha rahat kavrayacağı cevaplar vermiştir. Bir gün açık tenli bir adam peygamberimize gelerek eşinin koyu renkli bir çocuk dünyaya getirdiğini söyleyerek eşinden duyduğu şüpheyi bildirmiştir. Hz. Muhammed, ona develerden hareketle sorular sormuş, verdiği cevapları kullanarak durumu açıklamıştır.⁴³⁷ Bazen de anlattığı konunun daha iyi anlaşılması için benzetmelerden yararlanmış, sorular sorarak konuyu netleştirmiştir. Mesela arkadaşlarıyla sohbet ederken namazın faziletini anlatmak için şu soruyu sormuştur: “Sizden

⁴²⁸ Ebû “Dâvûd”, “Sünnet”, 15.

⁴²⁹ “Hz. Peygamber’in Konuşma Tarzı”, 6/314-315.

⁴³⁰ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 112; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 284.

⁴³¹ Zümer, 39/9.

⁴³² Bakara, 2/ 33-34.

⁴³³ Sibel A. Arkonaç, *Sosyal Psikoloji* (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2001), 1.

⁴³⁴ KIRICI, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 33.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 2.

⁴³⁶ Buhârî, “İman”, 5 (5).

⁴³⁷ Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 151.

birinizin kapısının önünde bir ırmak aksa ve bu ırmaktan günde beş defa yıkansa, bedeninde hiç kir kalır mı? Orada bulunanlar “Hayır kalmaz” demişlerdir. İşte namaz da böyledir. Su nasıl kiri giderirse, namaz da günahları öyle giderir.”⁴³⁸ Konuyu her zaman güzel benzetmelerle daha anlaşılır hale getirmiştir. Kur’an okuyan ve okumayanın durumunu da meyve ve bitkilere benzeterek anlatmıştır.⁴³⁹

2.1.5. Dürüstlüğü

Özünde ve sözünde dosdoğru olan insanlar dürüst diye tanımlanmaktadır. Kaynağın dürüst olması verdiği mesajın etkinliğini arttıran bir unsurdur.⁴⁴⁰ Doğru ve dürüst bireyler kendisiyle barışık, kaygı ve stresten uzak bir kişiliğe sahip olduklarından çevresindeki insanlar tarafından sevilmekte, saygı gösterilmekte ve sözü dinlenilmektedir.⁴⁴¹

Kur’an ve hadislerde insanlarla, ilişkilerin, tutum ve davranışların nasıl olması gerektiği ve gerekmediği açıklanmaktadır.⁴⁴² “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”⁴⁴³ ayetiyle kaynağın, davranışlarında doğru ve dürüst olmasını emretmektedir.⁴⁴⁴ Kaynak, önce düşüncesinde yani niyetinde doğru ve samimi olmalıdır. Hz. Muhammed de yapılan işlerin niyetlere göre anlam ve değer kazanacağını bildirmiştir.⁴⁴⁵ Çıkar elde etmek ve başkalarını aldatmak amacıyla yapılan bir davranış, söylenen bir söz kaynağa olan güveni yok edecektir. Doğruluk ve samimiyetin bir ölçüsü niyet ile ilgili olduğu gibi bir ölçüde de söz ve hareketlerle ilgilidir. Sözlerimizde samimi ve doğru olmak, yalan söylememeyi gerektirmektedir. Davranışlarımızda samimi ve doğru olmak ise yapılan işlerde aldatma ve hileden uzak durmakla gerçekleşmektedir.⁴⁴⁶ Hz. Muhammed, kendisiyle bir araya gelen insanlara her zaman candan, samimi davrandığından insanlar onun yanında kendisini kıymetli ve değerli hissedirdi. Bu nedenle Hz. Muhammed’i candan bir dost olarak görmüş ve iletmiş mesajı benimsemişlerdir.⁴⁴⁷

⁴³⁸ Müslim, “Mesacid”, 51; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. İshak Doğan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 1442/2021), 1/241 (No. 518).

⁴³⁹ Buhârî, “Et’ime”, 30 (53).

⁴⁴⁰ Metin Işık, “Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri”, *Selçuk İletişim* 1/1 (1999), 74.

⁴⁴¹ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 110-111; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 285-286.

⁴⁴² Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 109.

⁴⁴³ Hûd, 11/112.

⁴⁴⁴ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 109-110.

⁴⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul Ötüken Yayınları, 1987), “Bed’ül-Vahy”, 1 (1); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. İshak Doğan (İstanbul: Beka Yayınları, 1442/2021.), 1/160 (No. 168).

⁴⁴⁶ Hüseyin Peker, *Kuran ve Sünnet Ekseninde İletişim ve Halkla İlişkiler*, 109-110.

⁴⁴⁷ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 77.

Alıcı kitlesi tarafından samimi bulunmayan bir kaynağın iletişimde etkili olmadığı görülmektedir.⁴⁴⁸ İletişimde kaynak olarak Hz. Peygamber, davranışlarında samimi, mütevazı bir tavır sergileyerek yapmacık, üstünlük taslayan ve gösterişli davranışlardan uzak durmuştur.⁴⁴⁹ Bu duruma örnek olarak, kendisiyle görüşmeye gelen bir kişi, konuşurken titremeye başlayınca “Korkma, ben kral değilim. Ben de senin gibi güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum” diyerek duygu durumunu sakinleştirmiştir.⁴⁵⁰ Bu samimi ve mütevazı tavrıyla alıcıdan kaynaklanacak bir iletişim engelini, ortadan kaldırmıştır.⁴⁵¹

Yapmacık davranışlardan uzak durması ve kişinin verdiği mesajı yaşaması samimiyet olarak görülmüştür. Hz. Muhammed’in başarıya ulaşmasındaki en büyük pay, insanlara ulaştırdığı mesajı bizzat yaşaması olmuştur.⁴⁵² Büyüklük taslamaktan kaçınmak da samimiyet göstergesidir. Bireylerin kişisel özelliklerinden sayılan kibir, iletişimi engelleyen ve ilişkileri sonlandıran bir duygudur.⁴⁵³ Hz. Muhammed, büyüklük taslamanın iletişim ve ilişkilerde getireceği zararı “kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceği” şeklinde ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Dürüstlük, güven ile beraber gelişen bir haslettir. İletişimde dürüstlüğü, zekânın ötesinde bir çekiciliği ve kalpleri birbirine bağlayan bir etkisi bulunmaktadır.⁴⁵⁵

2.1.6. Güvenilirliği

Hedefin, kaynaktan gelen mesaja olumlu cevap vermesi ve hedefte davranış değişikliği oluşturması kaynağa duyulan güvene bağlıdır. Kaynak, hedef tarafından güvenilir ve dürüst görüldüğü ölçüde iletişim etkili olacaktır. Aksi takdirde hedef mesajı dikkate almayacaktır.⁴⁵⁶ Bu nedenle emanet (güvenilir olma) Peygamberlerin özelliklerinden biridir.⁴⁵⁷ Hz. Muhammed, çocukluk yıllarından itibaren dürüstlüğü, ahlaki olgunluğu ve güvenilir kişiliğiyle

⁴⁴⁸ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 69.

⁴⁴⁹ Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî Ahlak*, 20.

⁴⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, nşr. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982-1983), “Et’ime”, 30; Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî Ahlak*, 134.

⁴⁵¹ Enes Hamza, *Hiz. Muhammed’in İkili İlişkileri*, 25-26.

⁴⁵² Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 71-72.

⁴⁵³ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hiz. Peygamber’in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 92.

⁴⁵⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Sönmez Yayınları, 2. Basım, 1977), “İman”, 147; Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvud Tercümesi ve Şerhi*, nşr. Necati Yeniçel - Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Şamil Yayınları, 1988), “Libas”, 26.

⁴⁵⁵ Andrew Leigh ve Michael Maynard, *Kusursuz İletişim*, 57.

⁴⁵⁶ Metin Işık (ed.), *Genel ve Teknik İletişim* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2013), 19; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 59-60.

⁴⁵⁷ “İslam”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, 4/402.

öne çıkmış, bu nitelikleri sayesinde "el-Emîn" sıfatını almıştır. Bu sıfatla anılması, toplumun her kesiminde ona duyulan sarsılmaz güvenin en açık ifadesidir. Mekke toplumunda yaşanan ciddi ihtilafların çözümünde Hz. Peygamber'in hakem olarak seçilmesi, onun bu güvenilir kişiliğinin somut bir yansımasıdır. Özellikle Kâbe yeniden inşa edilirken Hacerü'l-Esved'in yerine konulması meselesinde kabileler arasında çıkan ve neredeyse silahlı çatışmaya dönüşecek kadar şiddetlenen anlaşmazlık, ancak onun adil ve uzlaştırıcı tavrı sayesinde çözüme kavuşmuştur. Tarafların ittifakla onun hakemliğini kabul etmesi, peygamberlik öncesinde dahi ne kadar saygın ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵⁸ Ayrıca Mekkeliler ona güven duyduklarından kıymetli eşyalarını da ona teslim ederlerdi. Bunlar arasında iman etmedikleri halde malını ona bırakan Müşrikler de bulunmaktaydı.⁴⁵⁹ Hz. Muhammed, vahyin ilk yıllarında "Yakın akrabalarını da uyar"⁴⁶⁰ ayeti gelince akrabalarını Safa Tepesine toplamış ve meşhur konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında önce onlara kendisiyle ilgili fikirlerini sorarak güvenilirliğini teyit ettirmiş daha sonra onlara mesajını iletmiştir.⁴⁶¹

İnsan ilişkilerinde verilen sözü tutmak önemli bir yatırımdır. Karşıdaki kişinin size olan güvenini arttırmaktadır. Verip de yerine getirmediğiniz her söz de güvensizlik olarak geri döneceğinden verilen sözlerde durmayı kişilik haline getirmek gerekmektedir.⁴⁶² Hz. Peygamber de verdiği sözde durmamayı, güvensizliğe yol açacağından yalan söylemeyi, kin ve nefreti arttıracığından ikiyüzlü davranmayı, tartışma esnasında kötü söz söylemeyi, küfürlü konuşmayı hoş görmemiştir. İlişkilerin sevgi, saygı ve canlı bir iletişimle korunmasını istemiştir. İlişkilerde sıcaklığın artması için birbirimizi sevmemizi, birbirimizle selamlaşmamızı ve selamı yaymamızı öğütlemektedir.⁴⁶³ Allah Resulü, insanların "dilinden ve elinden gelecek kötülükler konusunda güven içinde oldukları kimsenin daha faziletli olduğunu"⁴⁶⁴ söylemekle ilişkilerin ancak güven üzerine kurulabileceğini vurgulamıştır.

Kaynağın ilişkilerinde kişisel bir kazanç elde etmemesi iletişimin etkisini artırır.⁴⁶⁵ Kaynağın çıkar amaçlı iletişim kurduğu anlaşıldığında, insanların gözünde değeri azalmakta ve söyledikleri şüpheyle karşılanmaktadır.⁴⁶⁶ Bu nedenle bütün Peygamberler, aldıkları görevi

⁴⁵⁸ Nihal Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 88.

⁴⁵⁹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İletişim*, 63.

⁴⁶⁰ Şuarâ, 26/214.

⁴⁶¹ Casim Avcı - Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı* (Ankara: DİB Yayınları, 2018) 70-71; Mevlânâ Şibli, *Muhammedî (sav) Ahlak*, 49; Hüseyin Peker, *Kur'an ve Sünnete göre İletişim ve Halkla İlişkiler*, 147.

⁴⁶² Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 221.

⁴⁶³ Müslim, "İman", 54; Tirmizi, "Et'ima", 45.

⁴⁶⁴ Buhârî, "İman", 4 (4); Müslim "İman" 5.

⁴⁶⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım, 1988), 170.

⁴⁶⁶ Hüseyin Peker, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, 113.

yerine getirirken herhangi bir menfaat beklemediklerini, mükafatlarının Alemlerin Rabbi olan Allah'a ait olduğunu özellikle vurgulamışlardır.⁴⁶⁷

2.1.7. Empati yeteneği

Empati, modern psikolojide bireyler arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için temel unsur olarak kabul edilen ve insani duygularla yakından ilişkili olan önemli bir tutumdur.⁴⁶⁸ Kur'an-ı Kerîm, bu tutumu Hz. Peygamber'e bir iletişim metodu olarak öğretmiş, O da gerek sözlü gerekse fiili uygulamalarıyla topluma model teşkil etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, yalnızca empatik iletişim kurmakla yetinmemiş, rol model olması dolayısıyla topluma empatinin nasıl kurulacağını öğretme misyonunu da üstlenmiştir.⁴⁶⁹

Hz. Peygamber'in günlük yaşamındaki uygulamaları, onun empatik yaklaşımının somut örnekleriyle doludur. Örneğin, namazı uzatan bir imamı uyararak cemaat içerisinde hasta, yaşlı ve küçük çocuğu olan kadınların bulunduğu dikkat çekmesi ve namazın kısa tutulmasını talep etmesi, onun toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarına olan duyarlılığını göstermektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca, "Sizden biriniz kendisi için istediğini mü'min kardeşi için de istemedikçe kâmil manada iman etmiş olamaz"⁴⁷¹ şeklindeki hadisi, inancın temeline empatiyi yerleştirmesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁷² Burada vurgulanan, bireyin kendisi için arzuladığı olumlu nitelikleri başkaları için de talep etmesi gerektiğidir. Bu erdemi gerçekleştirebilmek için kişinin öncelikle kendi ihtiyaç ve beklentilerinin farkında olması, ardından benmerkezci tutumlardan sıyrılarak "sen" diliyle iletişim kurabilmesi gerekmektedir.⁴⁷³ Hz. Peygamber, diğer bir hadisinde müminleri bir vücudun organlarına benzetmiştir. Nasıl ki bedenin bir uzvunda meydana gelen rahatsızlık diğer uzuvları da etkiliyorsa, müminlerin de birbirlerinin acı ve sevinçlerine ortak olmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Bu metafor, toplumsal dayanışma ve karşılıklı anlayışın önemini vurgularken, aynı zamanda empatinin kolektif bilincin inşasındaki rolüne işaret etmektedir. Empati, farklılıkların ortak bir paydada buluşmasını sağlayan ve sosyal uzlaşmayı mümkün kılan bir olgu olarak değerlendirilmelidir.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ Sâd 38/96; Şuarâ, 26/109, 127, 145.

⁴⁶⁸ Selahattin Yakut, *Ahlaki Zeka, Din ve Dindarlık* (Ankara: İksad Yayınları, 2022), 43-44.

⁴⁶⁹ Mehmet Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 77.

⁴⁷⁰ Buhârî, "İlim", 29 (32); Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî Ahlak*, 99.

⁴⁷¹ Müslim, "İman", 71.

⁴⁷² Rabia Yurduseven, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Empati*, 61-63.

⁴⁷³ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 83-84.

⁴⁷⁴ Müslim, "Birr", 66.

⁴⁷⁵ Mehmet Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 16-17.

Hız. Muhammed, yetim çocuklara empatiyle yaklaşmış ve bu konuda topluma örnek olacak davranışlar sergilemiştir. Babası şehit düşmüş bir çocuğun ağladığını gören Resûlullah, ona: "Baban ben olayım, annen de Âişe olsun istemez misin?" diyerek teselli etmiş, çocuk da büyük bir sevinçle: "Babam ve annem sana feda olsun, ey Allah'ın Resûlü!" cevabını vermiştir.⁴⁷⁶ Peygamberimizin bu davranışı psikolojide "yerine koyma" olarak bilinen savunma mekanizmalarındandır. Yerine koymada, birey başa çıkamadığı durumlardan başka bir hedefe yöneltilerek kaygı kaynağından uzaklaştırılır.⁴⁷⁷

Hız. Peygamber, yetim çocuklarla bizzat ilgilenmekle yetinmemiş, toplumun diğer fertlerini de yetimlere iyi davranma konusunda teşvik etmiştir. Kalp katılığında şikayet eden bir sahabeye verdiği "yetimin başını okşa" tavsiyesi, bu konudaki incelikli yaklaşımını yansıtmakta⁴⁷⁸ ve iletişimde fiziksel temasın önemine işaret etmektedir. Hız. Peygamber, bu basit görünen davranışın kalpleri yumuşattığını ve manevî bağları güçlendirdiğini belirtmiştir. Günümüz pedagojisinde de kabul gören bu yöntem, özellikle ebeveyn şefkatinden mahrum kalan çocukların duygusal gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır.⁴⁷⁹ Toplumda yetimlere karşı duyarlılık oluşturmayı ve onların toplumsal hayata sağlıklı katılımını hedefleyen Hız. Muhammed, yetime iyi davranan aileleri "en hayırlı", kötü davrananları ise "en kötü" olarak nitelendirilmiştir. Yetimin bakımını üstlenen kişiyle cennette kendi arasındaki yakınlığı parmaklarını birleştirerek tasvir etmiştir.⁴⁸⁰ Hız. Muhammed'in (s.a.v), aile içi ilişkilerde ve toplumsal meselelerde empatik yaklaşımına somut başka bir örneği de boşanma sonrası çocuğun velayeti konusunda durumunu anlatan annenin psikolojik durumunu ve çocuğun ihtiyaçlarını dikkate alarak karar vermesidir.⁴⁸¹

2.2. Hız. Muhammed'in Kişiler Arası İlişkileri ve İletişimi

Hız. Muhammed, Allah tarafından yüklenilen rolü gereği toplumda farklı kesimlerle iletişim kurmuştur. Rollerini gereği bazen hakim, bazen öğretmen, bazen komutan bazen de aile reisi olmuştur.⁴⁸² Bu bölümde İslam dininin ikinci kaynağı olan hadislerden⁴⁸³ hareketle Hız.

⁴⁷⁶ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 91.

⁴⁷⁷ 1001 *Terapist*, "Yerine Koyma", Erişim tarihi: 14.04.2025.

⁴⁷⁸ Enes Hamza Kırıcı, *Hız. Muhammed'in İkili İlişkileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 77.

⁴⁷⁹ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 90.

⁴⁸⁰ Enes Hamza Kırıcı, *Hız. Muhammed'in İkili İlişkileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 77.

⁴⁸¹ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 80.

⁴⁸² Kırıcı, *Hız. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 69.

⁴⁸³ "İslam", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2019), 4/392.

Peygamberin aile içi, akrabalık, komşuluk ve ticari ilişkilerindeki iletişim yaklaşımına değinilmiştir.

2.2.1. Aile içi ilişkiler ve iletişim

İnsan, yaratılışı gereği sosyal bir varlık olarak ilişkiler ağı içinde var olur ve bu ilişkiler yaşamının temelini oluşturur. İlk sosyal etkileşimler aile, arkadaşlar, akrabalar ve komşular gibi yakın çevreyle başlar ve zamanla genişleyerek farklı dinamikler kazanır. Bu ilişkiler, bireyin beklentileri, değer yargıları ve karşılıklı etkileşimler doğrultusunda sürekli bir gelişim geçirir.⁴⁸⁴

İnsanın sosyal bağlar kurma ihtiyacı, yalnızca pratik gereksinimlerden değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal tatmin arayışından da kaynaklanır. Bu süreçte, aidiyet duygusu ve paylaşım arzusu, kişilerarası bağları güçlendiren temel motivasyonlar olarak öne çıkar. Toplumun en küçük ve temel birimi olan aile, bireyin kimlik gelişiminde ve sosyal uyumunda kritik bir rol oynar. Yalnızca hukuki bir sözleşme olmanın ötesinde aile; sevgi, güven, dayanışma ve kültürel aktarım gibi unsurları içeren çok boyutlu bir birlikteliktir. Nikah akdiyle resmiyet kazanan bu kurum, neredeyse tüm inanç sistemlerinde kutsal kabul edilerek toplumsal düzenin sürdürülebilirliği sağlanır. Aile ortamında hissedilen aidiyet ve paylaşım duygusu, bireyin psikolojik sağlamlığını desteklerken, toplumun da sosyal dokusunu güçlendirir. Bu nedenle, sağlıklı aile ilişkileri, yalnızca bireysel mutluluğun değil, aynı zamanda toplumsal huzurun da temel taşlarından biridir.⁴⁸⁵

Aile kavramı, tarih boyunca farklı kültürlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Geleneksel anlamda aile; baba, anne, çocuklardan oluşan ve kan bağıını ifade eden bir yapı olarak görülürken⁴⁸⁶ modern toplumlarda aile, ortak bir zamanı paylaşan ve geleceğe dair beklentileri olan bireylerin karşılıklı ilişkiler sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, aile yapısının sadece biyolojik veya yasal bağlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda duygusal, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlar üzerine inşa edildiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, ailenin sürekli değişen toplumsal koşullara uyum sağlayabilen esnek ve dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu esneklik onun varlığını sürdürmesini sağlamaktadır.⁴⁸⁷ Bu bağlamda Hz. Muhammed'in ailesi; çekirdek aile anlamında eşleri, çocukları ve torunlarından oluşurken geniş anlamda ise iman etmiş yakın akrabalarından oluşmaktadır. Peygamberimizin ailesi için "Ehl-i Beyt" kavramı kullanılır. Ehl-i Beytin önemi, Allah'ın aile

⁴⁸⁴ Nuran Hortaçsu, *Çocuklukta İlişkiler Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 25-26.

⁴⁸⁵ Adem Karafilik, *Anne Babalar Çocuğunuzla Yetişin Çocuğın Ruh ve Karakter Gelişiminde Aile* (Ankara: Yükseliş Yayınları, 2021), 51-52.

⁴⁸⁶ Selahattin Avşaroğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", 284.

⁴⁸⁷ Demet Gürüz -Aysen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, 137-138.

ilişkilerine yönelik ortaya koyduğu ilkelerin hayata geçirilip model olmasından gelir. İşte bu nedenle Hz. Muhammed'in ailesiyle ilişkilerinin gerekli yönleriyle bilinmesi önemlidir.⁴⁸⁸

Aile içi iletişim, aile üyeleri arasında gerçekleşen sözlü ve sözsüz etkileşimlerin bütünü ifade eden dinamik bir süreçtir.⁴⁸⁹ Bu süreç, yalnızca bilgi alışverişiyle sınırlı kalmayıp, duygusal paylaşımları, karşılıklı anlayışı ve ortak yaşam becerilerini de kapsayan çok boyutlu bir yapı sergiler. Sağlıklı aile iletişiminin temelini, bireylerin birbirlerinin duygu ve düşüncelerini doğru şekilde algılaması, ilişkinin gerektirdiği durumlarda uygun tepkiler vermesi ve ortak mutluluğu sağlamak için çaba göstermesi oluşturur.⁴⁹⁰ Bu süreç, yalnızca sözlü ifadelerle sınırlı kalmayıp, beden dili, jestler, mimikler ve diğer sözsüz iletişim unsurlarını da kapsayan bütüncül bir yapı sergilemektedir.⁴⁹¹ Sözlü ve sözsüz iletişim becerilerinin yanı sıra aile üyeleri arasında duygusal bağın kurulması ve bu bağın desteklenmesi etkili bir iletişim için önem arz etmektedir. Duygusal iletişim, sözcüklerin ötesine geçerek, aile bireylerinin birbirlerinin duygularını sezmesine ve anlamasına olanak tanımaktadır. Örneğin, bir eşin yüz ifadesindeki değişim, diğer eşin onun ruh halini anlamasına yardımcı olabilmektedir.⁴⁹² Bu tür bir iletişim, ilişkileri güçlendirmekte ve aile bağlarını daha sağlam hale getirmektedir. İletişim uzmanları, beden dilinin iletişim ve ilişkilerdeki payının %60 oranında olduğunu belirtmiştir.⁴⁹³ Bu oran bedeninin, duyguların dilini anlatmadaki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Peygamberin hanımları, davranışlarının yanlış olduğunu ve Peygamberin bu davranıştan hoşlanmadığını alnının ortasındaki damarın şişmesinden anlamaktaydı.⁴⁹⁴ Hz. Peygamber de eşi Hz. Aişe'nin kendi davranışına olan kızgınlık ve hoşlanma ifadelerini şöyle anlatmaktadır. "Resûlullah, bana: "Ben senin bana kızdığın ve benden razı olduğun zamanları biliyorum" buyurdular. Ben: "Bunu nereden anlıyorsunuz? diye sordum. "Benden razı oldun mu bana: "Hayır! Muhammed'in Rabbine yemin olsun!" diyorsun. Bana öfkeli olunca: "Hayır! İbrahim'in Rabbine yemin olsun!" diyorsun." dedi. Ben: "Doğru, ey Allah'ın Resulü, ben sadece senin adını terk ederim?" dedim."⁴⁹⁵ Bu örnekler bize Hz. Muhammed'in ve eşlerinin birbirlerinin

⁴⁸⁸ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 42.

⁴⁸⁹ Sultan Şahin - Neriman Aral, "Aile İçi İletişim", *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012), 62.

⁴⁹⁰ Nevzat Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (2015), 103.

⁴⁹¹ Şaban Karaköse, *Kur'an ve Sünnet Aydınlığında Aile İçi İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 10; Ahmet Acarlıoğlu, "Hz. Peygamber'in (s.a.s) Eşleri ile İletişimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 637.

⁴⁹² Adem Güneş, *Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2018), 11-16.

⁴⁹³ Rıza Toz, *Hadislerde Sevinç ve Hüzün*, 76.

⁴⁹⁴ Mustafa Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliği ve Beden Dili", *Din ve Hayat Dergisi* 22 (Haziran 2014), 25.

⁴⁹⁵ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı* çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 290; Buhârî, "Nikâh", 109 (157); Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 80.

hareketlerini gözlemlediğini ve onların “sözsüz iletişim kodlarını”⁴⁹⁶ farkında olduğunu göstermektedir. Bu durum, aile üyelerinin birbirlerinin duygu durumlarını sözsüz ipuçlarıyla anlamasının önemini ortaya koymaktadır.

Güven, aile bireylerinin birbirine açık ve dürüst bir şekilde bağlanmasını sağlar. Bu bağ, doğru iletişimle güçlenirken, yalan veya olumsuz davranışlarla zedelenir. Güvenin oluşabilmesi için, aile üyelerinin birbirlerine karşı şeffaf olmaları ve benliklerini tehdit altında hissetmemeleri gerekir. Özellikle çocuklar güvenli bir ortamda yetiştiklerinde sağlıklı bir kişilik geliştirirler. Benliklerini sürekli tehdit altında hissettiklerinde ise, savunma mekanizmalarını harekete geçirerek yalan söyleme gibi olumsuz davranışlar sergilerler. Yalana dayalı bir iletişim, zamanla duygusal iletişim yeteneğini zayıflatmakta ve aile içindeki bağları kopma noktasına getirebilmektedir.⁴⁹⁷ Bu nedenle, aile bireylerinin birbirlerine karşı açık, dürüst ve empatik bir tutum sergilemesi büyük önem taşımaktadır.

Ailede ilişkilerin ve iletişimin güçlü olması bireylerin aile ortamındaki mutluluğuna bağlıdır. Mutlu ailelerin ortak özelliği, olumlu ve yapıcı iletişim becerileri olarak görülmüştür. Aile içi iletişim becerisi yeterince dikkate alınmadığında iletişim eksikliği kartopunun çığa dönüşmesi gibi küçük sorunların büyük çatışmalara yol açmasına neden olur.⁴⁹⁸ Bu nedenle aile bireylerinin birbirlerini dinlemesi, anlamaya çalışması, işbirliği içinde hareket etmesi ve kişisel çıkar peşinde olmaması gerekir.⁴⁹⁹ Dinlemek, sadece söylenenleri duymak değil, karşıdaki kişiye değer vermek, saygı göstermek ve onu sevmek anlamına gelmektedir.⁵⁰⁰ Hz. Muhammed’in hayatına baktığımızda onun iyi bir dinleyici olduğu ve insanların sorunlarını sabırla dinlediği görülmektedir.⁵⁰¹ Örneğin Arkadaşlarıyla namazlardan sonra sohbet ettiği, onların dilek ve şikayetlerini dinlediği görülmektedir. Bir gün kadınlar Hz. Muhammed’e gelerek erkeklerden dolayı onu dinleme ve öğrenme konusunda geride kaldıklarını belirtmiş ve kendileri için ayrı bir gün talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed, kadınlar için özel olarak bir gün belirlemiş ve her hafta düzenli olarak onların sorularını dinlemiştir.⁵⁰² Bu toplantılara Peygamberin eşleri de katılmaktaydı. Bazı hanımlar rahatlıkla sorularını sorarken bazıları utandıklarından Hz. Âişe veya Hz. Hafsa’dan yardım alarak

⁴⁹⁶ Demet Gürüz –Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, 87.

⁴⁹⁷ Adem Güneş, *Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim*, 23-27.

⁴⁹⁸ Adem Güneş, *Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim*, 13-14.

⁴⁹⁹ Alfred Adler, *Yaşamın Anlamı ve Amacı* çev. Kamuran Şipal (Ankara: Say Yayınları,1993), 235-237.

⁵⁰⁰ Demet Gürüz –Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, 251-253.

⁵⁰¹ Kırıcı, Hz. Muhammed’in İkili İlişkileri, 60-61.

⁵⁰² Yurduseven, Hz. Peygamber’in Hadislerinde Empati (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 45.

sormuşlardır. Kendisine gelip sorusunu soran, derdini anlatan herkesi sabırla dinlemiş, dertlerine ortak olmuş ve problemlerini çözümsüz bırakmamıştır.⁵⁰³

Sağlıklı bir aile ortamının temelini, üyelerin birbirlerine yeterli zaman ayırması, sevgilerini hem sözle hem davranışlarla göstermesi ve karşılıklı empati kurarak olumlu bir iletişim dili benimsemesi oluşturur. İdeal aile yapısında, bireyler birbirlerinin iyi yönlerini takdir ederken, şikayet ve olumsuzluklar iletişimin tamamını kaplamaz; bu denge, aile bağlarının güçlü kalmasını sağlayan önemli bir kalite unsurudur.⁵⁰⁴

2.2.1.1. Ebeveyn İle İlişkiler ve İletişim

İslam peygamberi Hz. Muhammed, henüz doğmadan babası Abdullah'ı, altı yaşındayken de annesi Âmine'yi kaybederek yetim kalmıştı. Bu acı tecrübe, Peygamberi hem anne hem babadan yoksun bırakırken, aynı zamanda onun hayat boyu sürececek bir ebeveyn sevgisi ve saygısının temellerini atmıştı. Kendisi ebeveynlerine hayattayken hizmet edememiş olsa da, ümmetine sık sık anne-baba hakkının önemini vurgulayarak, "Onlara 'öf' bile demeyin"⁵⁰⁵ ayetiyle şekillenen bir saygı kültürü tesis etmiştir.⁵⁰⁶

Hz. Peygamber, kendisine bakım veren kadınlara karşı olağanüstü bir vefa örneği sergilemiştir. Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe, kendisini kısa süre emzirmiş olmasına rağmen, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra düzenli olarak ona yiyecek yardımında bulunmuş, sürekli halini hatırını sormuş ve bu ilgisini Süveybe'nin vefatına kadar kesintisiz sürdürmüştür. Sütanesi Halime'ye gösterdiği ilgi ise daha da derin bir bağın ifadesidir. Mekke'de yaşadığı dönemde, Halime'nin kıtlık şikayeti üzerine, ona kırk koyun ve bir deve hediye etmiştir. Medine döneminde ise Halime'yi gördüğünde "Anneciğim!" diyerek karşılımış, abasını yere sererek ona yer göstermiştir. Huneyn Gazvesi'nde esir alınan Halime'nin kabilesinden insanları bu bağ nedeniyle serbest bırakması, bu ilişkiye verdiği önemi göstermektedir.⁵⁰⁷

Habeşli cariye Ümmü Eymen ise Hz. Peygamber için özel bir yere sahipti. Annesi Âmine ile birlikte yaptıkları son yolculuğun tanığı olan Ümmü Eymen'i "Bu benim ev halkımdan sağ kalanıdır. O, annemden sonra benim annemdir" diyerek onurlandırmıştır.⁵⁰⁸ Cahiliye

⁵⁰³ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 299-300.

⁵⁰⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 28-34.

⁵⁰⁵ İsrâ, 17/23.

⁵⁰⁶ Ömer Sabuncu, "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (Haziran 2007), 231-232.

⁵⁰⁷ Sabuncu, "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi", 238.

⁵⁰⁸ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 86.

döneminde cariyelere verilmeyen değeri, Ümmü Eymen'e "anne" diyerek göstermiş, topluma önemli bir insanlık dersi vermiştir.

Amcası Ebû Talib'in eşi Fatma ise Hz. Peygamber'in hayatında anne figürünü en çok temsil eden isim olmuştur. Kendi çocuklarından önce Hz. Muhammed'i doyuran, ona annelik yapan Fatma Hatun'un vefatında büyük üzüntü duymuş, "Annem öldü" diyerek gözyaşı dökmüştür. Ona gömleğini kefen yapmış, kabrine inerek yanına uzanmış ve örnek bir vefa gösterisi sergilemiştir. "Ebû Talib'ten sonra bu kadıncağız kadar bana iyiliği dokunan hiç kimse yoktur" sözleriyle minnetini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in bu davranışları, sadece kişisel bir minnetin ifadesi değil, aynı zamanda toplumsal bir öğretilerdir. Kendi annesine hizmet fırsatı bulamamasına rağmen, annelik yapan tüm kadınlara gösterdiği bu derin saygı, İslam'ın anne sevgisine ve aile bağlarına verdiği önemi göstermektedir.⁵⁰⁹

Ebeveynlere iyi davranmak ve onlara saygı göstermek, İslam'ın temel ahlaki değerlerindedir.⁵¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de, ebeveynlere karşı güzel ve saygılı davranmanın vurgulandığı birçok ayet bulunmaktadır.⁵¹¹ Örneğin, "Rabbin, yalnızca kendisine ibadet etmenizi ve ana-babaya iyi davranmanızı emretti" ayeti, ebeveynlere iyi davranmanın Allah'ın emri olduğunu göstermektedir.⁵¹² Nisâ 36., En'âm 151. ve Ankebût sûresi 8. ayetlerde anne babaya iyi davranmamızı öğütlemektedir. Allahu Teâla, Lokmân sûresi 14-15. ayetlerinde anne babaya neden iyi davranmamız gerektiğini anlatmaktadır. Annesinin onu karnında taşımasının verdiği zorluk, doğumun sıkıntıları ve iki yıl boyunca süt emzirmesinden bahsettikten sonra kendisine ve anne babasına teşekkür etmesi gerektiğini söylemektedir. İsrâ sûresi 24. ayette anne babanın yanında yaşlanırlarsa onlara hiçbir davranışında "öf" gibi basit bir sıklanlık sözcüğünü bile söylememeyi vurgulamakta ve onlara göstermemiz gereken tavrı da anlatmaktadır.⁵¹³

İnsan hayatının doğal sürecinde ebeveynlerin yaşlanması kaçınılmaz bir gerçektir. Peygamberin öğretileri, bu dönemde çocukların kendi çocukluklarında gördükleri şefkati hatırlayarak ebeveynlerine karşılık vermeleri gerektiğini öğütlemektedir.⁵¹⁴ Bir gün Hz. Muhammed arkadaşlarına sohbet verirken: "Burnu sürtülsün." "Burnu sürtülsün." "Burnu sürtülsün." dedi. Yanındakiler "Kimin burnu sürtülsün ey Allah'ın Resülü?" diye sordular. Bunun üzerine Peygamber: "Ebeveyninden her ikisinin veya sâdece birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyenin" cevabını vererek anne ve babaya iyi muamelenin ehemmiyetini

⁵⁰⁹ Sabuncu, "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi", 239-240.

⁵¹⁰ Kusursuz, *Hadislerde Sıla-i Rahim (Kutüb-i Sitte Çerçevesinde)*, 67-68.

⁵¹¹ Murat Eskin, *Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32.

⁵¹² İsrâ, 17/23.

⁵¹³ Kusursuz, *Hadislerde Sıla-i Rahim (Kutüb-i Sitte Çerçevesinde)*, 68.

⁵¹⁴ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 78.

dile getirmiştir.⁵¹⁵ Peygamberin “burnu sürtülsün” ifadesini birden fazla söylemesi sahabelerin dikkatlerini vermek istediği mesaja yönlendirmektir.⁵¹⁶ Hz. Peygamber, ebeveynlere gösterilmesi gereken saygı ve hürmeti çeşitli hadislerinde vurgulamıştır. “Cennet annelerin ayakları altındadır” hadisi,⁵¹⁷ anne rızasının ebedi kurtuluştaki yerine işaret etmektedir. Benzer şekilde babalar için “Baba, cennetin orta kapısıdır”⁵¹⁸ ifadesi kullanılarak, ebeveynlere karşı sorumluluklarımızın uhrevî sonuçları hatırlatılmaktadır. Bu hadisler, ebeveynlerin hayattaki konumlarını ve evlatlar üzerindeki manevî haklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Yaşlılıkta ve hastalıkta ebeveyn bakımı, yalnızca maddî ihtiyaçların giderilmesi değil, aynı zamanda onur kırıcı davranışlardan kaçınma, sabırlı olma ve sevgiyle yaklaşma gibi erdemleri de kapsayan bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.⁵¹⁹ Bu konudaki bazı ayetler de şunlardır: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, anne ve babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. ‘Rabbim! Onlar bana küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.”⁵²⁰ Allah, evladın ebeveynlerine göz ucuyla dahi olsa kızgın bir şekilde bakmasından, kötü davranmasından hoşlanmadığını belirtmektedir.⁵²¹ Peygamber Efendimize büyük günahlar sorulduğunda Allah’a şirk koşmanın ardından anne babaya kötü davranmayı saymıştır.⁵²²

İslam’a göre ebeveynlerin çocukları üzerinde hakları; onlara saygı ve sevgi göstermek, ihtiyaçlarını karşılamak, rencide etmeyecek şekilde konuşmak ve davranmak şeklinde belirtilmiştir.⁵²³ Peygambere anne babanın çocukları üzerindeki hakları sorulduğunda “Onlar senin cennetin ve cehennemindir” şeklinde cevaplamıştır.⁵²⁴ Bu hadisiyle, ebeveynlerin haklarına riayet edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir adam Peygambere gelerek, “Ey Allah’ın Resûlü, kendisine en iyi şekilde davranıp hoş sohbet etmem gereken kimdir?” diye sorunca üç kez “Annen!” ve dördüncü kez “Baban!” diye cevap vermiştir.⁵²⁵ Bu hadis, evlat üzerindeki en

⁵¹⁵ Müslim, “Birr”, 9-10.

⁵¹⁶ Kırıcı, *Hz. Muhammed’in İkili İlişkileri*, 31.

⁵¹⁷ Nesaî, “Cihad”, 6.

⁵¹⁸ Tirmizi, “Birr”, 3.

⁵¹⁹ Emsal, *Kur’an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 79.

⁵²⁰ İsrâ 17/23-24.

⁵²¹ Ebû Dâvûd, “Akika”, 20-21; Nesaî, “Akika”, 1.

⁵²² Buhârî, “Şehadet”, 10 (18-19); Müslim, “İman”, 143.

⁵²³ Eskin, *Buhârî’nin el-Edebü’l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 33.

⁵²⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 1.

⁵²⁵ Buhârî, “Edeb”, 2 (2); Müslim, “Birr”, 1.

fazla hakka sahip olan kişinin anne olduğu vurgulamaktadır. Annenin evlat üzerindeki haklarının büyüklüğünü belirten başka rivayette ise Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Annene, yine annene, sonra babana, daha sonra da bunları takip eden yakınlarına."⁵²⁶ Peygamber bu tekrarlarla, annenin hakkını vurgulamış ve evlatlara annelerinin hukukunu ihmal etmemeleri gerektiğini öğütlemiştir.

Evlat üzerinde babanın da önemli hakları ve görevleri bulunmaktadır. Babalar, çocuklarının maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve anneye birlikte çocuğun bakımını üstlenmek gibi önemli sorumluluklar taşımaktadırlar.⁵²⁷ Allah Resulü, çocuğun babasının hakkını ödeyemeyeceğini ancak babasını köle olarak bulur da hürriyetine kavuşturursa ödeyebileceğini söylemektedir.⁵²⁸ Allah'ın rızasını babasının rızasına, memnuniyetsizliğini de babanın memnuniyetsizliğine bağlamaktadır.⁵²⁹

İslam dini, ebeveynlerle kurulan ilişkilerde insanî ve ahlakî sorumlulukları dinî inanç farklılıklarını gözetmeksizin sürdürmeyi temel bir ilke olarak benimsemiştir. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın müşrik annesiyle olan iletişimine dair hadis İslam'ın bu konudaki tutumunu somutlaştırmaktadır. Hz. Esmâ, henüz Müslüman olmayan annesi yanına gelip kendisiyle konuşmak istediğinde durumu Hz. Peygamber'e sormuştur. Hz. Muhammed'in "ona gereken hürmeti göster ve iyilikte bulun"⁵³⁰ şeklindeki talimatı, dini farklılıkların temel insani ilişkileri kesintiye uğratmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu olay üzerine inen "Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz..."⁵³¹ ayeti bu iletişimsel tutumun ilahî dayanağını oluşturmaktadır. Ancak bu ilişkilerde dikkat edilmesi gereken iletişimsel sınırlar bulunmaktadır. "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa onların sözüne uyma!"⁵³² ayeti, tevhid ilkesini ihlal eden talepler karşısında iletişimsel sınırların nasıl çizileceğine işaret etmektedir. Allah'a şirk koşmadan anne babaya itaat edip, yardımda bulunmasına izin verilmekte ve onlarla güzel bir şekilde geçinmemiz tavsiye edilmektedir.⁵³³

⁵²⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb" 129; Tirmizî, "Birr", 1.

⁵²⁷ Eskin, *Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 33-34.

⁵²⁸ Müslim, "İtk", 25; Ebû Dâvûd, "Edeb", 129; Tirmizî, "Birr", 8.

⁵²⁹ Tirmizî, "Birr", 3.

⁵³⁰ Buhârî, "Hibe", 27-28 (52), "Edeb", 7-8 (9); Müslim, "Zekât", 14 .

⁵³¹ Mümtehine, 60/8.

⁵³² Ankebût, 29/8.

⁵³³ Eskin, *Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 33.

İslam göre, ebeveynlere karşı sorumluluklar onların vefatıyla sona ermez. Bu konu, Benî Selime kabilesinden bir kişinin Hz. Peygamber'e yönelttiği soru üzerine açıklık kazanmıştır. Sahabe, "Ey Allah'ın Resulü! Annem ve babam vefat ettikten sonra onlara karşı yerine getirmem gereken bir görevim kaldı mı?" diye sorduğunda, Peygamberimiz (s.a.v) beş önemli sorumluluk sıralamıştır: Dua ve istiğfar etmek, vasiyetlerini yerine getirmek, dostlarına ikramda bulunmak, akrabalık bağlarını sürdürmek ve ebeveynlerin kurduğu sosyal ilişkileri korumak.⁵³⁴

2.2.1.2. Çocuklar İle İlişkiler ve İletişim

Çocukların doğum sonrası dönemde kurdukları ilk ve en önemli sosyal bağlar ebeveynleriyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle ebeveynler arasındaki iletişim şekli, bireyin tüm yaşamı boyunca kuracağı sosyal etkileşimlerin temelini oluşturmaktadır.⁵³⁵ Çocukların, ebeveynlerinin iletişim tarzlarını model alarak içselleştirdikleri; bunun sonucunda gelecekteki kişiler arası ilişki kalıplarını şekillendirdiği görülmektedir. Araştırmalar, bu iletişim kalıplarının çocukların özyeterlilik, tutum, davranış ve duygusal gelişimleri üzerinde belirleyici etkisi olduğunu göstermiştir.⁵³⁶ Çocuklarla kurulan sağlıklı ve destekleyici ilişkiler, onların psikolojik gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlarken, yetersiz veya olumsuz ilişkiler ise gelişim üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır.⁵³⁷

Anne ve babaların, çocuklarının maddi ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra onların insani, ahlaki ve dini gelişiminden de sorumlu olduğu ayet ve hadislerde belirtilmiştir.⁵³⁸ Hz. Peygamberin, "Her doğan çocuk (temiz bir) fitrat üzerinde doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi olarak yetiştirir"⁵³⁹ hadisi, çocukların doğuştan getirdikleri potansiyeli ortaya çıkarmanın ebeveynlerin görevi olduğunu vurgulamaktadır. Çocukların, ebeveynleri üzerindeki haklarından bir başkası da "Çocuğuna güzel bir isim koyması ve edebini güzel yapmasıdır."⁵⁴⁰

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir anne babanın çocuğuna verebileceği en güzel hediyeğin güzel ahlak olduğunu bildirmiştir. Kişinin, çocuğunu terbiye etmesini, vereceği sadakadan daha

⁵³⁴ Sümeyye Kahraman Sürücü, *Kur'an ve Hadislerde Aile Kavramı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 111-112.

⁵³⁵ Garibe Gül Kusursuz, *Hadislerde Sıla-i Rahim (Kutüb-i Sitte Çerçevesinde)* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 68.

⁵³⁶ Demet Gürüz -Aysen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, 151.

⁵³⁷ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2017), 184-190.

⁵³⁸ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 79.

⁵³⁹ Müslim, "Kader", 23; Buhârî, "Cenâiz", 92 (139).

⁵⁴⁰ Müslim, "Sıyâm", 136; Tirmizî, "Birr", 33.

hayırlı görmektedir.⁵⁴¹ Bu hadis, maddi mirasın geçici, ahlaki erdemlerin ise kalıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Anne babalar, evlatlarını dürüstlük, merhamet, sabır, adalet ve cömertlik gibi faziletlerle yetiştirdiklerinde, onlar için sadece bu dünyada değil, ahirette de sürekli sevap getirecek bir amel bırakmış olurlar. Çünkü hayırlı bir evlat, ebeveyninin vefatından sonra onlar adına dua eder, hayır hasenatta bulunur ve sadaka-i cariyeye niteliğindeki işler yapar.⁵⁴²

2.2.1.2.1. Çocuklara sevgi, şefkat ve empatiyle yaklaşma

Hz. Peygamber, çocuklara merhamet ve şefkat göstermenin önemini hem sözleriyle hem de davranışlarıyla vurgulamıştır. Allah Resûlü, çocukları çok sever, onlarla şakalaşır, onları kucağına alır, öper⁵⁴³ ve hastalandığında ziyaretine giderdi.⁵⁴⁴ Bir gün Akra' b. Hâbis, Allah Resulünün torunu Hasan'ı öptüğünü görünce, "Benim on tane çocuğum var, hiçbirini öpmüyorum" demişti. Allah Resûlü de "Merhamet etmeyene merhamet edilmez"⁵⁴⁵ diye cevap vermiştir. Resul-i Ekrem, siz çocuklarınıza merhamet, şefkat gösterin ki Allah da size merhamet ve şefkat göstere; siz onlara acıyın ki Allah da size acısın demektedir. Adâletle hükmeden bir kabile reisi olan Akra' b. Hâbis'in söylediği bu söz çocuklarına merhamet gösterme konusunda eksikliğinin olduğunu göstermiş ve Hz. Peygamber de bu eksikliğini gidermesi gerektiği konusunda imada bulunmuştur.⁵⁴⁶ Çocuklardaki sevilme ihtiyacı, fizyolojik ihtiyaçlar kadar hayati önem taşır. Psikoloji araştırmaları da sevgi yoksunluğunun çocuklarda davranış ve uyum bozukluğu gibi psikolojik sorunlara yol açtığını doğrulamaktadır.⁵⁴⁷

Hz. Muhammed, çocuklarını sevdiğini sözlü ve sözsüz şekilde belirtmiştir. Oğlu İbrahim küçük yaşta vefat ettiğinde gözyaşı döktü, bu durumuna şaşırıp soranlara ise bu gözyaşlarının çocuğuna duyduğu sevgi ve merhametten kaynaklandığını açıklamıştır.⁵⁴⁸ Efendimizin duygusal derinliğini ve ailesine duyduğu sevgiyi gösteren başka bir örnek de şöyle olmuştur. Hz. Peygamber, Bedir savaşına hazırlanırken kızı Rukiye hastalanmış ve savaş sırasında vefat etmiştir. Medine'ye döndüğünde Hz. Rukiye'nin kabrine gidince kabir başında kadınların

⁵⁴¹ Tirmizî, "Birr", 33; Nesâî, *İşretü'n-Nisâ'*, 1/5 1.

⁵⁴² Müslim, "Vasiyyet", 14; Ebu Dâvûd, "Vesâyâ", 14 .

⁵⁴³ Hatice Ünlü, *Sünette Aile İçi İletişim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 152-153.

⁵⁴⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 69.

⁵⁴⁵ Mustafa Karabacak, "Hz. Peygamberin Çocuklarla İletişimi", 42; Buhâri, "Edeb", 18 (26); Müslim, "Fedâil", 65; Ebû Dâvûd, "Edeb", 145; Tirmizî, "Birr", 12.

⁵⁴⁶ Kırıcı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 70.

⁵⁴⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 133-134.

⁵⁴⁸ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 59.

ağladığını görmüştür. Yanında bulunan Hz. Ömer, kadınların ağlamasına tepki gösterince, Hz. Peygamber “Bırak onları Ömer, ağlasınlar” diyerek onları susturmamıştı. O sırada ağlayan kızı Fatıma'nın gözyaşlarını elbisesinin ucuyla silmişti.⁵⁴⁹

Hz. Peygamberin çocuklarından en küçüğü ve yaşayan tek çocuğu olan Hz. Fatıma'ya sevgisini gösteren pek çok olay yaşanmıştır. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Ali'nin Ebû Cehil'in kızıyla evlenmek istediğini duyunca, bunun kızını üzeceğini ve aile huzurunu gölgeleyeceğini düşündüğünden “Ali, Fatıma'yı boşamadıkça üzerine kadın alamaz” demiştir. Kızının evinde çıkacak bir olumsuz olaylara ilk anda müdahale etmiştir. Hz. Ali de Allah Resulünü üzmemek istemediğinden bu teşebbüsten vazgeçmiştir. Kızı Fatıma'yı sevdiği gibi torunları Hasan ve Hüseyin'i ve damadı Hz. Ali'yi sevdiğini Hz. Âişe'den öğrenmekteyiz.⁵⁵⁰ Hz. Peygamber, kızı Hz. Fatıma ile damadı Hz. Ali arasında yaşanan bir anlaşmazlık sonrasında Hz. Ali'nin evden ayrıldığını öğrenince, onu aramak için mescide gitmiştir. Orada uyuyan Hz. Ali'yi bulmuş, şefkatle uyandırıp üzerindeki tozları temizlemiş ve onu evine götürerek aralarını bulmuştur.⁵⁵¹

Hz. Peygamber, büyük kızı Hz. Zeynep'in vefatından sonra torunları Ali ve Ümâme'ye özel ilgi göstermiştir. Özellikle küçük torunu Ümâme'ye karşı sergilediği şefkat dolu tutum, onun çocuklara verdiği değer en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Kaynaklar, Peygamberimiz'in namaz kılarken bile Ümâme'yi omzunda taşıdığını, secdeye varırken yere bıraktığını, ayağa kalkınca tekrar omzuna aldığını nakletmektedir. Bu davranış, dini vecibelerin yerine getirilmesi sırasında dahi çocuk sevgisinin devam ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Peygamber Efendimiz'in torununa olan bu özel ilgisi başka bir olayda daha kendini göstermiştir. Kendisine gelen değerli hediyeler arasındaki altın kolyeyi "ailemin en sevgili olanına" vereceğini belirtmesi üzerine, çevresindekiler bunun Hz. Âişe'ye verileceğini düşünmüşlerdir. Ancak Hz. Peygamber, küçük torunu Ümâme'yi çağırarak bu kıymetli hediyeyi onun boynuna takmıştır. Bu tavır, İslam'ın çocuklara verdiği önemi ve onların gönüllerinin nasıl hoş tutulması gerektiğini ortaya koyan önemli bir örnektir.⁵⁵²

Allah Resûlü'nün azatlısı Zeyd ve onun oğlu Üsame'yi sevmesi, Üsame'yi büyük bir orduya komutan olarak atması ve Enes b. Malik'e “oğulcuğum”⁵⁵³ şeklinde hitap etmesi, aile içindeki sevgi ve ilgiyi gösteren başka güzel örneklerden biridir. Aynı zamanda, ev ahalisinden saydığı Hz. Enes'in annesi Ümmü Süleym ve anneannesine söylediği iltifatlar, ayrıca Enes'in teyzesi

⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/335- 3/229, 270.

⁵⁵⁰ Buhârî, “Nikâh”, 110 (159).

⁵⁵¹ Nesâî, *İşretü'n Nisâ'*, 1/49.

⁵⁵² Apak, “Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, 55.

⁵⁵³ Müslim, “Edeb”, 31; Tirmizî, “Edeb”, 62.

ve dayısıyla da yakından ilgilenmesi aile bireylerinin birbirlerine değer vermesinin aile içindeki huzuru artıran önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵⁴

2.2.1.2.2. Çocuklarda tutum oluşturmada dürüstlük ve güvenin önemi

Bireylerin sosyal ve ahlaki gelişimlerini tamamlamalarında, çocukluk döneminin etkisi yadsınamaz. Bu dönemde öğrenmelerin büyük bir kısmı, örnek alma ve taklit yoluyla gerçekleşmektedir. Çocuklar, sözlerden çok davranışları gözlemler ve bu davranışların doğruluğunu ya da yanlışlığını sorgulamadan tekrar ederler.⁵⁵⁵ Bu nedenle, çocukların model aldığı kişilerin davranışları, onların kişilik gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır.⁵⁵⁶ Hz. Muhammed, bu gerçeği farkında olarak, çocuklarla olan iletişimde her zaman dürüstlük ve güven ilkelerini ön planda tutmuştur.⁵⁵⁷ Bir gün Hz. Peygamber, bir annenin çocuğunu “Yanıma gelirsen sana bir şey vereceğim” diyerek çağırdığını duyduğunda hemen annenin bu vaadini yerine getirip getirmeyeceğini sormuştur. Anne hurma vereceğini söyleyince Hz. Muhammed, “Eğer çocuğa hiçbir şey vermeseydin sana bir yalan günahı yazılacaktı”⁵⁵⁸ diyerek iletişimde dürüstlük ve güvenilirliği vurgulamıştır.⁵⁵⁹

Ebeveynler çocuklarını büyütürken yaşadığı sıkıntı ve zorluklara olumsuz tepkiler vermek yerine çocuklarıyla bağ kurmak ve ilişkilerine yatırım yapmak için bir fırsat olarak bakmaları uygun olacaktır. Ebeveynler, sevgi ve şefkat duygularını çocuklarına hissettiklerinde; onlar da güçlü güven ve sevgi bağıyla onlara bağlanırlar.⁵⁶⁰ Covey, bunun için bireyin birikim için para hesabının olması gibi “duygusal banka hesabı”nın olması gerektiğini savunmaktadır. “Duygusal banka hesabı” ilişkilerdeki güven ortamını betimlemek için kullandığı bir benzetmedir. Kibar, ince düşünceli olma ve sözünde durma gibi davranışları bu yatırımı besleyen damarlar olarak görmektedir. Bu damarları beslemek iletişimin rahat ve etkili olmasını sağlamaktadır.⁵⁶¹

Çocukların duygusal bankalarını besleyen damarlardan biri de sözü güzel bir üslupla söylemektir. İletişimde sözü söyleme şekli alıcının sözü yorumlama biçimini doğrudan etkiler. Araştırmalar, kelime seçimi, sesin tonu ve beden dilinin iletişimde ön planda olduğunu göstermektedir. Mesajın içeriği daha sonra gelmektedir. Uygun bir beden diliyle

⁵⁵⁴ Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 279.

⁵⁵⁵ Raşit Koç ve Hakkı Akdoğan, “Çocuklara Değer Aktarımının Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 2018, 6-12.

⁵⁵⁶ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), 22-23.

⁵⁵⁷ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber’in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 124.

⁵⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80.

⁵⁵⁹ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber’in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 125.

⁵⁶⁰ Stefan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 231-232.

⁵⁶¹ Stephan R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, 214-215.

desteklenmiş olan kibar, tatlı sözler⁵⁶² sihir etkisi yapmaktadır.⁵⁶³ Kelimelerin büyüsunün ortaya çıkması sunumun güzel yapılmasına dayanmaktadır. Güzel bir sunum “insanları kelimelerle yönetmeye” kadar gitmektedir.⁵⁶⁴ Hz. Muhammed’in ilişkilerinde her zaman güzel bir üslup kullandığını görmekteyiz.

2.2.1.2.3. Çocuklar arasında adaletli davranma

Hz. Muhammed, çocuğun ebeveyn üzerindeki haklardan başka birini de “onlara adalet ile davranma”⁵⁶⁵ şeklinde açıklamıştır. Ebeveynlerin çocuklara eşit muamelede bulunması, Hz. Peygamberin üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Malından bir kısmını oğluna hibe etmek isteyen ve bu hibeye Hz. Muhammed’i şahit yapmak isteyen sahabeye diğer çocuklarına da aynı şekilde verip vermediğini sormuştur. Hayır, cevabını alınca, “Allah’tan korkun, çocuklarınız hususunda âdil olun” diyerek bu hibeye şahitlik etmemiş⁵⁶⁶ ve çocuklar arasında adaletsizlik yapmanın yanlış olduğunu belirtmiştir. Çocuklar arasında adaletli davranılmayan durumlar, çocuklarda davranış bozukluklarına yol açabilmektedir. Kur’an-ı Kerim, bu konuda Hz. Yakub’un oğullarından Hz. Yusuf’a düşkünlüğünün diğer kardeşlerde uyandırdığı kıskançlık ve onu öldürme isteğini, örnek olarak sunmaktadır. Kardeşleri Yusuf’tan kurtulunca, babalarının ilgi ve sevgisinin onlara yöneleceğini ummuşlardır. Bu olay, anne-babaların çocukları arasında ayırım yapmaması gerektiğini ancak herhangi bir sebeple yapmak zorunda kaldıklarında söz ve davranışlarını gizlemelerinin daha uygun olacağını göstermektedir.⁵⁶⁷ Adaletli davranmak, kardeşler arasındaki sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmektedir.

İnsanlık tarihinde birçok toplum kız çocuklarına erkek çocuklarından farklı davranmıştır. Kadınlar değersiz birer meta olarak görülmüş, fikirlerine değer verilmemiştir.⁵⁶⁸ Cahiliye döneminde kız çocukları ayıplanma ve yoksulluk gerekçesiyle öldürülmüşlerdir.⁵⁶⁹ Hz. Muhammed, kız çocuklarını öldürmeyen, alçaltmayan, erkek çocuklarını kız çocuklarına tercih etmeyen kişiyi Allah’ın cennete koyacağını müjdesini vermektedir.⁵⁷⁰ İslamla beraber değişen bu duruma Hz. Peygamber davranışlarıyla öncülük etmiştir. Mesela kızı Fatıma’yı görünce sevinir, onu ayakta karşılar, başını öper ve ona güzel sözler söyleyip yerine

⁵⁶² Yeliz Çetin, *Çocuklarla İletişim ve Namaz*, 113.

⁵⁶³ Buhârî, “Edeb” 90 (5), 91 (3,6); Müslim, “Fezâilu’s-Sahabe”, 157 (7).

⁵⁶⁴ Ö. Faruk Reza, *Beden Dili ve Konuşma Sanatı* (Ankara: Tutku Yayınları, 2010), 285.

⁵⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 83.

⁵⁶⁶ Müslim, “Hibe”, 13

⁵⁶⁷ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, 93.

⁵⁶⁸ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, 129.

⁵⁶⁹ el-İsrâ, 17/31.

⁵⁷⁰ Buhârî, “Zekât”, 10 (22); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 120.

oturturdu.⁵⁷¹ Allah Resulü, kız çocuklarının varlığını kötü görmek yerine iyi, hayırlı görmeyi öğütlemektedir. Kızların cana yakın, tatlı, sevimli olduğunu belirtmektedir.⁵⁷² Erkek çocuğunu kız çocuğundan, sağlıklı olanı sağlıksız olandan, küçük olanı büyük olandan ayırmamak gerekmektedir. Resulullah (s.a.v), bir kişi çocukları kız doğduğu için sıkıntı çekerse, kızların onun için cehennem ateşine siper olacağını ve kıyamet gününde kendisiyle beraber olacağı müjdesini vererek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçmek istemiştir.⁵⁷³

Ebeveynler, cinsiyeti ve durumu ne olursa olsun çocuklarını kabullenmeli, onlara sevgi, şefkat, merhamet ve ilgi göstermelidir. Çocuklara gösterilen sevgi “büyüme vitamini” olarak nitelendirilmiştir. Çünkü sevgi, hiçbir maddi imkan ve gösterilen özenle sağlanamamaktadır.⁵⁷⁴ Bu bağlamda Hz. Muhammed, küçüklere merhamet etmeyen ve büyüklere de saygı göstermeyen kimsenin Müslümanlardan olmadığını⁵⁷⁵ belirterek çocuklara sevgi ve şefkatle yaklaşılmasını teşvik etmiştir. Çocukların da büyüklerine saygıyla davranmalarını istemiştir.⁵⁷⁶

2.2.1.2.4. Çocuklara dua ve iyi dileklerde bulunma

Aileyi birbirine bağlama işlevine sahip olan çocuklar, ailenin sürekli iletişim halinde olmasını da sağlamaktadır. Anne babanın çocuğuna dua etmesi de çocukların anne babalarına dua etmesi de bu iletişimin bir parçasıdır.⁵⁷⁷ Kur’an-ı Kerim’de, ebeveynlerin çocukları için dua etmeleri tavsiye edilmektedir: “Rabbim, beni ve ebeveynlerimi mübarek kıl ve beni çocuklarım için de mübarek kıl” ayeti, ebeveynlerin çocukları için iyi dileklerde bulunmalarının önemini vurgulamaktadır.⁵⁷⁸ Allah’ın elçisi bir hadisinde babanın duasının hiçbir engelle karşılaşmadan kabul olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁹ Kendisi de torunlarına ve torunu gibi sevdiği Üsame bin Zeyd’e duasında şöyle demiştir: “Allah’ım, bu ikisine rahmet ihsan eyle. Çünkü ben bunlara rahmet diliyorum.”⁵⁸⁰ Kızı Fatıma’dan olan torunları Hasan ve Hüseyin’e sarılırken şöyle dua etmiştir: “Bunlar benim ve kızımın oğullarıdır. Allah’ım ben

⁵⁷¹ Mevlânâ Şiblî, *Muhamedî Ahlak*, 110-111; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 143-144; Tirmizî, “Menâkıb”, 60.

⁵⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/151.

⁵⁷³ Apak, “Hz. Peygamber’in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, 49.

⁵⁷⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 73.

⁵⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58; Tirmizî, “Birr”, 15.

⁵⁷⁶ Sadık Cihan, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık İşletmesi, 2008), 159.

⁵⁷⁷ Nesâî, *İşretü’n-Nisâ’*, 1/41.

⁵⁷⁸ Ahkâf, 46/15.

⁵⁷⁹ İbn Mâce, “Dua”, 11.

⁵⁸⁰ Buhârî, “Edeb”, 22 (32).

onları seviyorum, Sen de onları sev, onları sevenleri de sev.”⁵⁸¹ Çocuklara dua etmek kadar beddua etmemek, yanlış davranışlarına karşı sabır göstermek de önemlidir. “Kendinize, çocuklarınıza, yanınızda çalışanlara ve mallarınıza beddua etmeyin. Olur ki Allah’ın dilekleri kabul ettiği bir zamana denk gelir ve kabul ediverir.”⁵⁸²

2.2.1.2.5. Oyunun çocuk ilişkilerindeki olumlu rolü

Çocukların kişiler arası iletişim becerilerini geliştirmede temel araçlardan biri olan oyun, "sonucu düşünülmeden, eğlenmek amacıyla yapılan hareketler"⁵⁸³ olarak tanımlanmıştır. Ebeveynler tarafından sıklıkla boşa geçirilen zaman olarak algılanan oyun, çocuğun saldırganlık dürtüsünü toplumca kabul edilebilir şekilde kanalize ettiği, kaygılarını yönettiği ve baş etmekte zorlandığı duygularını ifade etme fırsatı bulduğu kompleks bir iletişim aracıdır.⁵⁸⁴ Çocuklar oyun yoluyla hem zevk alma hem de duygusal becerileri geliştirirken, aynı zamanda karakter oluşumlarının temellerini de atmaktadırlar. Oyun sırasında üstlendikleri roller, onlara gerçek hayat senaryolarını deneyimleme ve sosyal becerilerini geliştirme imkanı sunmaktadır.⁵⁸⁵ Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarının oyunlarına aktif katılımı, çocuk gelişiminde çok boyutlu faydalar sağlamaktadır. Hz. Muhammed’in örnek teşkil eden uygulamaları, bu konuda önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.⁵⁸⁶ Peygamber Efendimiz, torunları Hasan ve Hüseyin’in güreş yapmalarını teşvik ederek hem fiziksel gelişimlerini desteklemiş hem de cesaret duygularını pekiştirmiştir. Bizzat onların oyunlarına katılarak, çocuklarla etkileşimin önemini somut bir şekilde göstermiştir.⁵⁸⁷ Torunu Hasan'a "yaramaz"⁵⁸⁸ şeklinde sevgi dolu takımlarda bulunması ve onunla oyun oynaması, çocuk eğitiminde sevgi, şefkat ve nezaketin nasıl bir arada yürütüleceğine dair günümüz ebeveynleri için de geçerli olan evrensel ilkeler sunmaktadır.

Hz. Muhammed, torunları ile oyunlar oynamış onları sırtında taşımaktan çekinmemiştir. Bir gün dışarda torunu Hasan’ı taşıdığını gören biri “Ey çocuk! Bindiğin binek ne güzeldir” demesi üzerine Allah Resulü “o da ne güzel binicidir” diye karşılık vermiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 31.

⁵⁸² Ebû Dâvûd, “Vitr”, 27.

⁵⁸³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 176.

⁵⁸⁴ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 169.

⁵⁸⁵ Yeliz Çetin, *Çocuklarla İletişim ve Namaz*, 45-46.

⁵⁸⁶ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 80.

⁵⁸⁷ Mustafa Karabacak, “Hz. Peygamberin Çocuklarla İletişimi”, *Hz. Peygamber ve İletişim*, ed. Mustafa Öztoprak (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 50-51.

⁵⁸⁸ Mustafa Karabacak, “Hz. Peygamberin Çocuklarla İletişimi”, 50.

⁵⁸⁹ Tirmizî, “Menâkıb”, 31; Mustafa Karabacak, “Hz. Peygamberin Çocuklarla İletişimi”, 51.

Çocuklar arasında adaleti sağlamak, onlarla oyun oynamak ve onların yakınlarına değer vermek, aile içindeki mutluluğu ve olumlu ilişkileri pekiştiren önemli faktörlerdir. Çocukların yanlış davranışlarında anlayacakları sözlerle konuşmak ve iyiye yönlendirmek olumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.⁵⁹⁰ Enes b. Mâlik'in (r.a) on yıllık hizmeti boyunca bir kez bile azarlanmamış olması, Hz. Peygamber'in eğitim metodundaki sabrı gösterirken; bir gün görevini yerine getirmeyip oyun oynayan Enes'i "Enescik" diye sevgiyle uyarması, çocuklarla iletişimde yumuşak üslubun önemini ortaya koymaktadır.⁵⁹¹

2.2.1.3. Eşler Arasında İlişki ve İletişim

Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in sünneti, evlilik kurumunu insanın fitrî ihtiyaçlarına cevap veren, huzur ve tamamlayıcılık üzerine inşa edilmiş kutsal bir bağ olarak ele alır. Rûm sûresinin 21. âyetinde eşlerin birbirleri için "huzur ve sükûn kaynağı" kılındığı, aralarında sevgi ve merhametin ilahî bir lütuf olarak var edildiği vurgulanırken, Bakara sûresinin 187. âyetiyle de eşlerin birbirini koruyup bütünlediği, adeta bir elbise gibi birbirlerini örttükleri ifade edilir. Hz. Peygamber'in hadislerinde de kadın ve erkeğin yaratılıştaki eşit ve birbirini tamamlayan iki unsur olduğu,⁵⁹² kulluk ve sorumlulukta aralarında bir fark bulunmadığı belirtilir.⁵⁹³ Hz. Muhammed'in eşleriyle olan ilişkilerini uyguladığı ve önemseydiği bazı ilkeler üzerinden açıklayacağız.

2.2.1.3.1. Eşlerine değer verme, eşit muamele ve vefa

Hız. Peygamber (s.a.v), eşlerine karşı adil davranmak için çaba sarf etmiştir. Her eşine aynı özeni göstermiş, her gün belli zamanlarda onlarla vakit geçirmiş ve her gece birinin yanında kalmıştır.⁵⁹⁴ "Farkına varmadan birini diğerinden çok sevebilirim, bu da haksızlık olur. Ey Rabbim! Elimden gelmeyen bu hususta senin rahmetine sığınıyorum"⁵⁹⁵ şeklindeki duası, hassasiyetini ve duygusal adalet anlayışını yansıtmaktadır. Hız. Ömer'in hayret ettiği bu nezaket ve incelik, onun eşlerine verdiği değerın göstergelerindendir.⁵⁹⁶ Ayrıca ayırım yapmaktan kaçınmak için yolculuklarda yanına alacağı eşini belirlemek için kura çekerdi.⁵⁹⁷

⁵⁹⁰ Dirican, *Hız. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 81.

⁵⁹¹ Apak, "Hız. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", 46.

⁵⁹² Ebû Dâvûd, "Tahâret", 94.

⁵⁹³ Arif Çok, *Hadislerde İnsanın Değeri* (Yozgat; Yozgat Bozok Üniversitesi, Soyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 102.

⁵⁹⁴ Kırıcı, *Hız. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 87.

⁵⁹⁵ Tirmizî, "Nikâh", 41.

⁵⁹⁶ Toğrul, *Hız. Muhammed ve İletişim*, 74.

⁵⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 37.

Aile içinde huzur ve mutluluğun sağlanmasında eşlerin birbirlerinin yakınlarına karşı izzet ve ikramda bulunması önemli bir rol oynamaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki örnek davranışları, İslam ahlakının aile ilişkilerine nasıl yansıdığını göstermektedir. Rivayetlerde belirtildiği üzere Hz. Muhammed, eşi Hz. Hatice'nin akrabalarına karşı son derece hürmetkâr davranmış, onları gördüğünde ayağa kalkarak karşılamış ve kendilerine ikramda bulunmuştur. Ayrıca maddi imkânları elverdiğinde Hz. Hatice'nin akrabalarına hediyeler göndermek suretiyle onlarla olan bağıını sürdürmüştür. Bu durum, sadece akrabalarla sınırlı kalmamış, Hz. Hatice'nin arkadaşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁵⁹⁸ Nitekim Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayete göre, Resulullah bir koyun kestiğinde, "Bunun etinden Hatice'nin arkadaşlarına da gönderiniz" buyurmuştur.⁵⁹⁹ Bu davranış, eşine duyduğu sevgi ve vefayı somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Zaman zaman bu durumu kıskanan Hz. Âişe, bir gün Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: "Sanki dünyada Hatice'den başka kadın yok. İhtiyarlıktan ağzının dişleri dökülmüş, bir zamanlar ölüp gitmiş Kureyşli bir kadının nesini anıp duruyorsun? Allah sana onun yerine daha hayırlısını verdi."⁶⁰⁰ Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Hayır, Allah Teâlâ bana ondan daha hayırlısını vermedi. Halk bana inanmazken o bana inandı. Herkes bana yalancı derken o doğru söylediğimi kabul etti. Kimse bana bir şey vermezken o beni malıyla destekledi ve Cenâb-ı Hak bana ondan çocuklar ihsan etti."⁶⁰¹ Bu cevap, Hz. Hatice'ye duyduğu derin saygı ve sevgiyi, aynı zamanda eşler arasındaki değer verme ve vefa önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Hz. Hatice'yi kast ederek sevgisiyle rızıklandırıldığını da ifade etmiştir.⁶⁰²

2.2.1.3.2. Eşleri ile nazik ve hoşgörülü iletişim

Allah Resûlü (s.a.v), evine her girişinde mutlaka selam vererek⁶⁰³ aile fertlerinin halini hatırını sorar, onlara güler yüzle yaklaşırdı. Selamsız eve adım atmaz, geceleyin ise uyuyanları rahatsız etmeyecek şekilde, ancak uyanık olanların duyabileceği bir ses tonuyla huzur ve muhabbet dolu bir giriş yapardı. Bu davranışı, ev halkına derin bir güven ve mutluluk verir; yüzlerinde en ufak bir hüznün sezdiğinde hemen sebebini sorar, dertlerini paylaşarak onlara destek olurdu.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 84.

⁵⁹⁹ Buhârî, "Edeb", 23 (33); Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 275-276.

⁶⁰⁰ Buhârî, "Menâkıbül Ensar", 19 (43); Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 78.

⁶⁰¹ *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 6.cilt, 2020), 350; Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensar" 19 (43); Tirmizî, "Menâkıb" 70, "Birr", 70.

⁶⁰² Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 75; Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 111.

⁶⁰³ Müslim, "Nikâh", 14.

⁶⁰⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 64-65.

Eşleriyle olan ilişkisinde daima nezaket, incelik ve hoşgörüyü esas alan Allah Resûlü, onlara karşı şefkatli, anlayışlı ve sabırlı davranırdı. Yüksek sesle konuşmaktan, kırıncı veya sert bir üsluptan özenle kaçınırdı;⁶⁰⁵ "Güzel söz sadakadır"⁶⁰⁶ hadis-i şerifiyle müminlere, güzel ifadelerin insan ilişkilerindeki önemini hatırlatırdı.⁶⁰⁷ Hz. Âişe'nin ifadesiyle, "Allah Resûlü, evinde insanların en yumuşak huylusu ve en güzel ahlâklısıydı. Ne sert davranırdı ne de çirkin söz söylerdi."⁶⁰⁸ Bu tutumuyla Resûlullah, aile içi iletişimde sevgi, saygı ve hikmetin nasıl bir dengeyle uygulanması gerektiğini bizzat yaşayarak öğretmiştir. Onun örnek hayatı, Müslümanlara, huzurlu bir yuva kurmanın ancak nezaket, sabır ve anlayışla mümkün olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber, kadınların fitraten hassas ve duyarlı bir yapıya sahip olduklarını bildiği için onlara her zaman nezaket, şefkat ve anlayışla yaklaşmıştır. Onları "kırılgan bir şişe" veya "eğme kemiği"ne benzeterek bu inceliklerinin doğal bir özellik olduğunu vurgulamış ve erkeklerin, kadınların bu hassasiyetlerine saygı göstererek hoşgörülü davranmaları gerektiğini öğütlemiştir.⁶⁰⁹ Böylece Allah Resûlü (s.a.v), hem kadınların doğasındaki inceliği anlayışla karşılamış hem de erkeklere, aile içi huzuru sağlamak için sevgi, sabır ve nezaketle davranmaları gerektiğini öğretmiştir. Onun bu örnek tutumu, Müslümanlara, kadın-erkek ilişkilerinde denge, saygı ve merhametin nasıl olması gerektiğini en güzel şekilde göstermiştir.⁶¹⁰

2.2.1.3.3. Eşleriyle şaka ve latifelerle samimi ilişki kurma

Hz. Peygamber, eşleriyle şakalaşarak samimi bir iletişim kurmuş, ancak şakalarında bile asla alaycı, küçümseyici veya yalan içeren ifadeler kullanmamıştır. Bir örnekte, eşlerine "Sana en önce hangimiz kavuşacak?" sorusuna "eli uzun olan" cevabını vermiş, ardından bunun "bol sadaka veren" anlamına geldiğini açıklayarak hem latife yapmış hem de önemli bir mesaj vermiştir.⁶¹¹ Bu tür davranışlar, eşler arasındaki bağı güçlendiren ve iletişimi keyifli hale getiren unsurlardır.

Aile hayatında huzur ve mutluluğa ermenin yollarından biri de şakalaşmadan geçmektedir.⁶¹² Allah Resûlü, değişik münasebetlerle Hz. Âişe'ye latifeler yapmıştır ayrıca akşamları yaptığı

⁶⁰⁵ Kırıncı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 60-61.

⁶⁰⁶ Nesâî, *İşretü'n-Nisâ'*, 1/54-55.

⁶⁰⁷ Buhârî, "Edeb", 34 (53); Müslim, "Zekât", 56.

⁶⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 39 (62).

⁶⁰⁹ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 134.

⁶¹⁰ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 62.

⁶¹¹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İletişim*, 74.

⁶¹² Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 120.

sohbetlerde hanımlarına neşeli ve ibretli kıssalar anlatmıştır. Eşleriyle muhabbetini arttıracak şekilde şakalaşmalarda bulunmuştur.⁶¹³ Bir keresinde bir bulamaç yemeğini Hz. Sevede'nin yememesinden dolayı Hz. Âişe bulamaçtan alıp Sevede annemizin yüzüne sürmüştür. Allah Resulü, Hz. Sevede'ye karşılık vermesini söyleyince o da Hz. Âişe'nin yüzüne sürmüştür. Hz. Muhammed de onları tebessüm ederek izlemiştir.⁶¹⁴ Ayrıca Peygamber şakalaşırken dahi doğru söylemiş, şakayla bile olsa yalan ifadeler kullanmamıştır.⁶¹⁵ Aile içinde ve insanlar arası ilişkilerde şaka kaynaşmayı sağlayan bir unsur olsa da dozu iyi ayarlanması gerekmektedir.

2.2.1.3.4. Eşleriyle istişare yapması

Sağlıklı bir aile yapısının temelini karşılıklı iletişim ve istişare oluşturur. Nitekim modern psikoloji araştırmaları, eşler arasındaki etkili diyalogun ilişki kalitesini artırdığını ve bireylerin mutluluğunu olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.⁶¹⁶ Hz. Peygamber, bu prensibi hem aile hayatında hem de toplumsal ilişkilerde uygulayarak, İslam'ın iletişime ve istişareye verdiği önemi somutlaştırmıştır. Allah, inananların özelliklerinden bahsederken işlerini birbirine danışarak yaptıklarını ifade etmektedir.⁶¹⁷ Hz. Muhammed de birçok konuda arkadaşları ve ailesiyle fikir alış verişi yapmaktan çekinmemiştir.⁶¹⁸ Eşlerinin görüşlerine başvurması, meseleleri istişare yoluyla halletmek istemesi de aile ilişkilerine verdiği önem ve değerlidir.⁶¹⁹ Vahyin ilk geldiği sırada yaşadığı korku ve heyecanı evine gelip eşi Hz. Hatice'ye anlatınca: "Allah seni asla mahcup etmez, çünkü sen akraba hukukunu gözetir, muhtaca yardım edersin"⁶²⁰ şeklindeki sözleriyle verdiği destek, bu durumu üzerinden atmasına yardımcı olmuştur.⁶²¹ Benzer şekilde, Hudeybiye Antlaşması sonrasında Müslümanların aleyhine oluşan ağır şartlar karşısında yaşadığı sıkıntıyı eşi Ümmü Seleme ile konuşup, onun tavsiyesini alarak gidermesi ailede sıkıntıları paylaşmanın ve iletişime verdiği önemi göstermektedir.⁶²² Eşleriyle sadece günlük meselelerde değil, stratejik kararlarda da danışması cahiliye döneminin kadınları değersizleştiren uygulamalarını kökten reddetmiş, bunun aksine kadınlara büyük önem verip, hürmet göstermiştir.⁶²³ Özellikle evlilik gibi hayati

⁶¹³ Müslim, "Hayız", 46; Nesâî, "Gusül", 10.

⁶¹⁴ Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, 4/315-316.

⁶¹⁵ Tirmizî, "Birr", 57.

⁶¹⁶ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 121.

⁶¹⁷ Şürâ, 42/38.

⁶¹⁸ Acarlıoğlu, "Hz. Peygamber'in (s.a.s) Eşleri ile İletişimi Üzerine Bir Değerlendirme", 639.

⁶¹⁹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İletişim*, 74-75.

⁶²⁰ Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1 (3); Müslim, "İman", 252.

⁶²¹ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İletişim*, 75.

⁶²² Buhârî, "Şurût", 15 (18); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 156.

⁶²³ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 60-61.

konularda kızların fikrinin sorulması ve evleneceği kişiyi görmesini istemiştir. Sevgi ve iletişim temeli üzerine evlilik kurulmasına isteyen Hz. Peygamber, kızı Fatıma'yı evlendirirken onun iznini almıştır.⁶²⁴

2.2.1.3.5. Eşleriyle zaman geçirme ve sevgiyi ifade etme

Hz. Muhammed, hanımlarıyla aralarındaki sevgi bağıni pekiştirecek, yakınlığı artıracak tarzda vakit geçirmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Hz. Âişe ile evliliklerinin ilk yıllarında yaptıkları koşu yarışmasıdır.⁶²⁵ Eş ve çocuklarının makul isteklerini yerine getirmiş ve onlarla zaman geçirmeye özen göstermiştir. Allah Resûlü bayramlarda veya düğün gibi merasimlerde eğlenceye izin vermiştir. Örneğin; bayramlarda Habeşlilerin çıkardığı eğlenceleri Hz. Âişe'nin seyretmesine izin verdiği gibi kendisine yardımcı da olmuştur.⁶²⁶

Peygamber, hanımlarına karşı sevgisini ifade etmekten çekinmemiştir. "Biriniz kardeşini sevdiği zaman, bunu ona bildirsin"⁶²⁷ hadisiyle, sevginin söz ve davranışlarla gösterilmesinin önemini vurgulamıştır. Amr b. Âs "Sana insanların en çok sevimli olanı kimdir?" diye Hz. Peygambere sorunca "Âişe" diye samimi bir cevap vermiştir.⁶²⁸ Hz. Peygamber, hanımlarının faziletlerini söylemiş,⁶²⁹ onları sevdiğini ifade etmiştir.⁶³⁰ Âişe validemize "kırmızı yanaklı" manasına gelen "Ya Hümeyra"⁶³¹ ve "Ayşecik manasına gelen "Uveys" gibi ifadelerle sevgisini göstermiştir. Hz. Âişe de sevgi sözcükleriyle karşılık vermiştir. Ayrıca, yolculuk esnasında bineğine hanımını alması,⁶³² hanımının bineğine binmesine yardımcı olması hatta kendi dizine bastırarak onların binmesini sağlaması⁶³³ ve kendisini yemeğe davet ettiklerinde "hanım da olursa"⁶³⁴ icabet edebileceğini belirtmesi, bir sıkıntıdan dolayı üzümlü ağlayan eşinin gözlerini elleriyle silip onu teselli etmesi gibi birçok davranışı, sevgisini gösterme biçimi olmakla beraber onlara değer verdiğini göstermektedir.⁶³⁵

⁶²⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İletişim*, 41-42.

⁶²⁵ İbn Mâce, "Nikah", 50; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 61-68; Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 279.

⁶²⁶ Buhârî, "Salât", 69 (100); Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 111.

⁶²⁷ Tirmizî, "Zühd", 54.

⁶²⁸ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 120.

⁶²⁹ Tirmizî, "Menâkıb" 61.

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 112-113; Tirmizî, "Zühd", 54.

⁶³¹ İbn Mâce, "Ruhûn", 16.

⁶³² Buhârî, "Libas", 102 (178), "Edeb", 104 (207); Müslim, "Nikâh", 87-88.

⁶³³ Buhârî, "Buyû", 111 (177); Müslim, "Nikâh", 87.

⁶³⁴ Müslim, "Eşribe", 139; Nesâî, "Sünenü'l-Kübra", 6.

⁶³⁵ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 113.

Aile efradına karşı sevgi duymada ve bunu ifade etmede muhabbetin dozunu kaçırmamak gerekmektedir. "Bir şeye karşı sevgin seni kör ve sağır eder"⁶³⁶ hadisi sevginin fazlalığı karşındaki insanı gerçek anlamda tanımamızı önlediğini vurgulamaktadır.⁶³⁷ Allah Resulü, sevgi ve kızgınlıkta aşırılığa kaçılmaması "sevdiğini bir ölçüde sev, belki bir gün o düşmanın olur. Kızdığına da yine bir ölçüde kız, belki bir dostun olur" sözüyle belirtmiştir.⁶³⁸ Bu hadis insana bir denge, ölçü ve sağduyu arayışı sunmaktadır. Bu, sevginin, kızgınlığın, öfkenin veya diğer duyguların aşırılıkla değil, bir dengeyle yaşanması gerektiğini hatırlatan bir öğüttür. "Belki bir dostun olur" ifadesi, olaylara ve insanlara zamanla daha hoşgörülle yaklaşmamız gerektiğine dikkat çekmektedir.

2.2.1.3.6. Eşlerine ev işlerinde yardım etmesi

Hz. Peygamber, toplumun her kesimine örnek olacak şekilde aile hayatında da ideal davranışlar sergilemiştir. Dinî, siyasî ve sosyal sorumluluklarına rağmen, ev işlerinde eşlerine yardımcı olmayı asla ihmal etmemiştir.⁶³⁹ Sahabe-i Kiram ve sonra gelenler Peygamberin evde nasıl yaşadığını ve ne yaptığını merak etmiş ve Hz. Âişe'ye sormuşlar. Onun verdiği cevap Hz. Muhammed'in sade yaşantısını ve eşlerine yardım ettiğini göstermektedir. "Ailesinin hizmetinde olur, namaz başlayınca mescide çıkardı."⁶⁴⁰ Hz. Âişe, bu hizmetlerin "ayakkabı tamiri, elbisesini yama yapma, evi süpürme, elbise temizliği, alışveriş yapma, hayvanlarla ilgilenme gibi her çeşit iş"⁶⁴¹ olduğunu söylemiştir. Enes bin Mâlik'in şahit olduğu gibi, bizzat develerini tımar eder ve vakıf develerini damgalardı. Bu davranışlarıyla, günümüz ailelerine ev işlerinde eşlerin birbirine yardımcı olması gerektiğini somut bir şekilde göstermiştir.⁶⁴²

Hz. Muhammed, Kızı Fatıma ile damadı Ali arasında yaptığı iş bölümünde, dışta yapılacak işleri Hz. Ali'ye, ev işlerini ise Hz. Fatıma'ya vermesi, eşlerin birbirine yük olmaktan kaçınması, ev işlerinde birbirlerine yardım etmeleri, aile huzuru ve eşler arasındaki saygının korunması açısından önemlidir.⁶⁴³ Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, eşini hizmetçi gibi gören bir anlayışın İslam'da yeri olmadığını açıkça göstermektedir.⁶⁴⁴ Günümüzde kadının iş

⁶³⁶ Hadislerle İslam, 3/83.

⁶³⁷ Ünlü, *Sünette Aile İçi İletişim*, 26.

⁶³⁸ Hadislerle İslam, 3/83.

⁶³⁹ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 123.

⁶⁴⁰ Buhârî, "Edeb", 40 (68).

⁶⁴¹ Buhârî, "Nafâkat", 8 (13), "Edeb" 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/256.

⁶⁴² Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 67.

⁶⁴³ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 123-124.

⁶⁴⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 68.

hayatındaki artan rolü düşünülürken, Hz. Peygamber'in bu örnek davranışları daha da önem kazanmaktadır.⁶⁴⁵

2.2.1.3.6. Eşlerinin kıskançlıklarına karşı tavrı

Eşler arasında kıskançlık gibi doğal duyguların olduğunu kabul eden Peygamber, bu durumlarda nezaket, sabır ve hoşgörüyle davranmıştır.⁶⁴⁶ Hz. Peygamber, bir hadis-i şerifinde "Allah erkeklere cihadı emrettiği gibi, kadınlara da kıskançlığı yaratmıştır" buyurarak bu duygunun kontrol edilmesi gerektiğini, ancak yok sayılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Kıskançlığa sabretmenin şehit sevabına denk olduğunu belirtmesi ise bu duyguyla baş etmenin erdemli bir davranış olduğuna işaret etmektedir.⁶⁴⁷

Günlük hayatta Hz. Peygamber'in bu konudaki sabırlı tavrı dikkat çekicidir. Hz. Âişe'nin kıskançlıkla Hz. Hafsa'nın gönderdiği yemek tabağını kırması karşısında, öfkeyle değil sükûnetle davranmış, dökülen yemeği toplayıp "Annenize kıskançlık geldi, haydi buyurun yiye" ⁶⁴⁸ diyerek durumu empatik yaklaşım göstererek çözümlenmiştir.⁶⁴⁹ Bu tutum, eşlerin duygusal tepkilerine karşı anlayışlı olmanın somut bir örneğini teşkil etmektedir.⁶⁵⁰ Ayrıca kıskançlık anlarında gerginliği azaltmak için latifeler yapmış, ancak asla alaycı veya incitici bir üslup kullanmamıştır. Ayrıca yeni bir tabak göndererek eşleri arasında çıkabilecek başka bir tartışmanın da önüne geçmiştir.⁶⁵¹ Hz. Peygamber'in anlık öfke yerine sakinliği tercih etmesi, günümüz psikolojisinin "duygusal zekâ" vurgusuyla tam bir uyum içindedir. Olumsuz davranışları "Annenize kıskançlık geldi"⁶⁵² gibi yapıcı ifadelerle çerçevelemesi ise iletişimde çatışma yerine çözüm odaklı yaklaşımın önemini göstermektedir.

Hz. Peygamber, kıskançlık karşısında her zaman sabırlı davranmakla birlikte, sınırların aşılması durumunda ölçülü tepkiler vermiştir. Önce güzel sözle nasihat ederek hatayı düzeltmeye çalışmış, aşırı durumlarda ise eşleriyle arasına sağlıklı bir mesafe koyarak taraflara düşünme ve pişmanlık duyma fırsatı tanımıştır. Bu yöntem, çatışmaları tırmandırmadan çözüme konusunda etkili bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵³

⁶⁴⁵ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 124.

⁶⁴⁶ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 63.

⁶⁴⁷ Mustafa Kıranatlıoğlu, "Peygamber Hanımlarının Kıskançlıkları", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 348.

⁶⁴⁸ Buhârî, "Nikah", 108.

⁶⁴⁹ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 84.

⁶⁵⁰ Mustafa Kıranatlıoğlu, "Peygamber Hanımlarının Kıskançlıkları", 354.

⁶⁵¹ Kırıcı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 89.

⁶⁵² Nesâî, "Muaşerat", 5.

⁶⁵³ Mustafa Kıranatlıoğlu, "Peygamber Hanımlarının Kıskançlıkları", 356-357.

2.2.1.3.7. Eşlerine iyi muamele etmesi

İslam dini, aile yuvasını müminin küçük cenneti olarak nitelendirir ve bu cennetin saadetini korumanın yolu, aile bireyleri arasında sevgi, saygı, güven ve hoşgörü bağlarının güçlendirilmesinden geçer. Hz. Peygamber (s.a.v.), aile içinde şiddetin her türlüünü kesinlikle reddetmiş, eşlerin birbirine karşı nazık, merhametli ve anlayışlı davranmasını emretmiştir. Özellikle erkeğin, ailenin reisi olması nedeniyle hanımına ve çocuklarına karşı sert ve kırıcı davranışlardan kaçınması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁴

Hz. Peygamber, döneminde bazı erkeklerin eşlerine fiziksel şiddet uyguladığını görmüş ve bu durumu şiddetle kınamıştır.⁶⁵⁵ "Birçok kadın, Muhammed ailesine gelerek kocalarını şikâyet ediyorlar. Kadınlarını döven o kimseler sizin hayırlınız değildir"⁶⁵⁶ hadisiyle, şiddet uygulayanların gerçek anlamda hayırlı ve iyi insanlar olmadığını açıkça ifade etmiştir. Buna rağmen hanımına iyi davranmayanlara ceza vermekten kaçınmamıştır. Örneğin, Sabit b. Kays'ın eşine uyguladığı fiziksel şiddet dolayısıyla kolunu kırdığını öğrendiğinde boşanmalarına hükmetmiştir.⁶⁵⁷ Hz. Muhammed, erkeklerin eşlerine iyi davranmaya teşvik ederken "İnsanlardan Allah'a en sevimli gelen, aile efradına iyi davranandır"⁶⁵⁸ ifadesini kullanır. Yüce Allah'ın, ailesine şefkat ve merhametle yaklaşanları sevdiğini belirterek erkeklerin daha dikkatli olmalarını istemiştir.

Hz. Muhammed, eşlerini döven erkeklerin bu davranışını şaşkınlıkla karşılamış ve "Sizden biri nasıl olur da gün içinde eşini köle döver gibi dövdükten sonra gece aynı yastığa baş koyar?"⁶⁵⁹ sözleriyle bu tutumun kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Hz. Muhammed, eşler arasındaki sorunların şiddetle değil, sabırlı nasihatler ve güzel öğütlerle çözülmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁶⁶⁰ Hz. Muhammed'in, eşleri ve hizmetçileri, onun hiçbir zaman fiziksel şiddet uygulamadığını açıkça ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber sadece kendisi şiddetten kaçınmakla kalmamış, çevresindekilerin de şiddet eylemlerinin önüne geçmiştir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek, Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe'ye Hz. Muhammed'e sesini yükselttiği için tokat atmak üzereyken araya girerek bu durumu engellemesidir.

Hz. Muhammed, kadınlara şiddet konusunda toplumu bilinçlendirmek için önemli çabalar göstermiştir. Kendisine "Eşlerimiz hakkında bize ne tavsiye edersiniz?" diye soran bir

⁶⁵⁴ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 58-59.

⁶⁵⁵ Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 279-280.

⁶⁵⁶ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 41-42; İbn Mâce, "Nikâh", 51.

⁶⁵⁷ Kırıcı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 90-91.

⁶⁵⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 63.

⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40-41.

⁶⁶⁰ Buhârî, "Nikâh", 80 Q.

sahabeye verdiği cevap oldukça nettir: "Yediğinizden onlara da yedirin, giydiğinizden onlara da giydirin, onlara vurmayın ve onları azarlamayın."⁶⁶¹ İnsanlara her konuda en güzel örnek olan Hz. Muhammed, evlilik ve aile ilişkilerinde de ümmetinin en güzel öncüsü olduğu⁶⁶² Hz. Âişe'nin rivayetinde şu şekilde belirtilmiştir: "Sizin en hayırlınız, ailesine karşı hayırlı olandır. Ben aileme karşı hepinizden daha hayırlıyım..."⁶⁶³ Enes bin Malik de "aile bireylerine karşı Resulullah'tan daha şefkatlisini görmedim" diyerek peygamberin ailesine ve eşlerine karşı olan eşsiz tutumuna vurgu yapmaktadır.⁶⁶⁴

Evli çiftler üzerinde yapılan araştırmalarda mutlu çiftlerin olumsuz davranışlar üzerine yoğunlaşmadıklarını, olumlu davranışları ön plana çıkardıklarını göstermiştir. Mutsuz çiftlerin ise olumsuz davranışlara yoğunlaştıkları görülmüştür. Eşlerin birbirine karşı destekleyici tavrı evlilikten doyum almalarını sağlamaktadır.⁶⁶⁵ Hz. Muhammed, "Koca, hanımının bir hareketinden dolayı hemen kızıp kükremesin! Hanımından razı olduğu başka bir hareket veya davranışını aklına getirip onunla teselli olsun"⁶⁶⁶ eşler arasında yaşanabilecek olumsuzluklarda bile olumlu yanları görmenin ve karşılıklı hoşgörünün ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Bu hadis, olumlu iletişimin Hz. Peygamber tarafından o dönemde kullanıldığının göstergesidir.⁶⁶⁷

Hz. Muhammed, eşleriyle yaşadığı anlaşmazlıklarda asla şiddet veya hakarete başvurmamıştır. Bunun yerine, mesafe koyma, sözlü uyarılarda bulunma ve empati kurarak kıskançlıklara anlayış gösterme gibi yapıcı yöntemler geliştirmiştir. Özellikle hanımlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenerek, sorunları barışçıl yollarla çözmeye çalışmıştır. Bu tutumu, sadece kendi aile hayatında değil, tüm Müslüman toplumunda kadına bakışın değişmesine öncülük etmiştir. Cahiliye döneminin kadını değersizleştiren anlayışına karşı, eşlerin birbirine sevgi, saygı ve hoşgörüyle yaklaşması gerektiğini yaşayarak göstermiştir.⁶⁶⁸

2.2.1.3.8. Eşleriyle güven ve mahremiyet temelli ilişkisi

Eşler arasındaki ilişkinin, sağlıklı ve sürdürülebilir olabilmesi, karşılıklı güvenin temin edilmesine ve eşlerin mahremiyetlerine saygı duyulmasıyla gerçekleşir. Hz. Peygamber, kadın

⁶⁶¹ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 42; İbn Mâce, "Nikâh", 3.

⁶⁶² Mustafa Karabacak, "Hz. Peygamber'in Eşleriyle İletişimi", 102-103.

⁶⁶³ Muhammed Ebu'n-Nûr, *Din - Psikoloji ve Sosyal Açından Evlilik*, çev. M.Said Şimşek (Konya: Uysal Kitabevi, 1995), 359; Tirmîzî, "Menâkıb", 85 .

⁶⁶⁴ Müslim, "Fedâil", 63; Casim Avcı - Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 278.

⁶⁶⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 542.

⁶⁶⁶ Müslim, "Radâ", 61.

⁶⁶⁷ Dirican, *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*, 63-64.

⁶⁶⁸ Kırıcı, *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*, 92-93.

ve erkek arasındaki iletişimi “emanet” bilinciyle⁶⁶⁹ ilişkilendirerek farklı bir kazandırmıştır: “Şüphesiz ki kıyamet günü, Allah’ın en çok ehemmiyet vereceği emanet, karı-koca arasındaki emanettir. Kadın ve kocası birbiriyle içli dışlı olduktan sonra, karısının sırlarını kocasının neşretmesi, o gün en büyük ihanettir.”⁶⁷⁰ Bu hadis, eşler arasındaki güvenin, sadakatin ve özel hayatın değerini vurgulamak açısından önemlidir. Ayrıca, "Allahu Teâlâ eşini senin için bir libâs, seni de onun için bir libâs kılmıştır"⁶⁷¹ hadisi eşlerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki tamamlayıcı ve koruyucu bir rol üstlendiklerini ifade etmektedir.

2.2.2. Akrabalar arası ilişkiler ve iletişim

Sosyalleşme yolunda bireylere fayda sağlayan bir kurum olarak kabul edilen akrabalık,⁶⁷² İslam'da Sila-i rahim ifadesi ile akrabaların korunması, iletişim kurulması ve sürdürülmesi gereken bir bağ olarak belirtilmiştir.⁶⁷³ Rahim kelimesi, hem akrabalık bağlarını hem de anne rahmini ifade etmektedir. Sila ise bağ, ilişki demektir. İnsanlar arasında süt emzirme, evlenme ve kan bağı yoluyla oluşan görünmeyen bir bağ bulunmaktadır.⁶⁷⁴

Akrabalık ilişkileri birer manevi sorumluluk ve Allah'ın rızasını kazanmak için bir araç olarak kabul edilir.⁶⁷⁵ Bu konuda Allah Resûlü şöyle demiştir: "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa, akrabalık bağlarını sürdürsün..."⁶⁷⁶ Bu hadisten, sila-i rahimin sadece bireysel sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal barış ve huzurun da bir gereği olarak görülmüştür. Akrabalık ilişkilerini güçlendirmek ve sürdürmek, Müslümanlar için hem dini hem de ahlaki bir görevdir.⁶⁷⁷ Bütün mahlukatı yarattıktan sonra Rahim dile geldiğinde Allah, kendisiyle ilişki kuranla ilişki kuracağını kendisiyle ilişkisini kesenle ilişkisini keseceğini belirtmiştir.⁶⁷⁸

Akrabalar arası ilişkiler Kur'an-ı Kerim'de İsrâ 26. ayette ve Rûm sûresi 38. ayette akrabaya hakkını vermeyi emrederken, Nahl 90. ayette ve Bakara sûresi 83. ayette akrabaya yardım ve iyilik yapmayı emretmektedir. "Allah, sizin kendisini tanıyıp bilmenizi, akrabalık bağlarını

⁶⁶⁹ Aydın, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 106.

⁶⁷⁰ Müslim, "Nikâh", 124; Ebû Dâvûd, "Edeb", 32.

⁶⁷¹ Ebu Dâvûd, "Edeb", 113.

⁶⁷² Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 136.

⁶⁷³ Mustafa Çağrı, "Sıla-i Rahim", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 37/112; Adem Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 33.

⁶⁷⁴ Çağrı, "Sıla-i Rahim", 37/113; Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 290.

⁶⁷⁵ Toğrul, *Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İletişim*, 78.

⁶⁷⁶ Buhârî, "Edeb", 85 (163); Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 289.

⁶⁷⁷ Emsal, *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 86.

⁶⁷⁸ Buhârî, "Edeb", 15 (20).

korumanızı emreder"⁶⁷⁹ ayeti, akrabalık ilişkilerini sürdürmenin ve bu bağları güçlendirmenin önemini ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Allah'a inanmak, anne babaya iyi davranmaktan sonra akrabaya ihsandan bahsedilmektedir. Bizans Kralı, Ebû Süfyan'a Peygamberin neyi emrettiğini sormuş o'da cevaben "... akrabalara iyi davranmayı" emrettiğini söylemiştir. Akrabalık ilişkileri Hz. Muhammed'in İslam davetinin ilk gününden beri bahsettiği ve üzerinde durduğu bir konu olması sebebiyle önemlidir. İslam dininin kaynakları arasında yer almaktadır.⁶⁸⁰

Babasını hiç görmeyen ve annesini de erken yaşta kaybeden Allah Resulü, önce dedesinin sonra da amcasının yanında büyümüştür.⁶⁸¹ Yanında büyüdüğü amcası Ebu Talib'in İslam'la şereflenmesi için çok çaba sarf etmiştir. Hatta bu sebeple Rabbinin uyarısına bile muhatap olmuştur.⁶⁸² Yiyecek sıkıntısı yaşanan bir dönemde amcası Ebû Talib'in oğlu Hz. Ali'nin bakımını üstlenerek yükünü hafifletmek istemiştir.⁶⁸³ Yanında büyüyen Hz. Ali'yi kızı Fatıma ile evlendirerek akrabalık bağlarını güçlendirmiştir.⁶⁸⁴

Hz. Muhammed, akrabalarla kaliteli ilişkiler kurulmasını ve sağlıklı bir iletişimi teşvik ederken bizatihi kendisi de ilişkilerini ziyaret etmek, yardımda bulunmak ve selam vermek gibi davranışlarla perçinlemiştir.⁶⁸⁵ Örneğin amcası ve sütkardeşi Hz. Hamza şehit edildikten sonra kızını gözetmiş ve kendisine gelen hediyelerden de ona vermiştir. Ancak bakımını Hz. Cafer ve eşi Hz. Esmâ'ya bırakmıştır. Esmâ'nın teyzesi olması sebebiyle anne gibi olduğunu ve onunla güzelce ilgileneceğini belirtmiştir. Ayrıca diğer amcası Hz. Abbas'a da sevgi ve hürmeti fazlacaydı. Onu sıkça ziyaret etmekte ve çocuklarına da ilgi göstermekteydi. Özellikle oğlu Abdullah'ın yetişmesi için ayrı bir özen göstermekteydi.⁶⁸⁶

İslam, akrabalık bağlarını toplumsal yapının ve ailevi ilişkilerin temel taşlarından biri olarak gördüğünden, bu ilişkilerin güçlendirilmesini ve korunmasını teşvik etmektedir. Hz. Peygamber, akrabalara yapılan iyiliklerin değerli olduğunu "En çok iyilik yapmanız gereken kimse anneniz, sonra babanız, sonra en yakın akrabanızdır" hadisiyle, vurgulamaktadır.⁶⁸⁷ Ayrıca, "Kim akrabasına yardım ederse, Allah ona yardım eder" hadisiyle, akrabalara yardım

⁶⁷⁹ Nûr, 24/21.

⁶⁸⁰ M.Ali Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 102-103; Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)", 39.

⁶⁸¹ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 324.

⁶⁸² Tevbe, 9/113.

⁶⁸³ Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)", 39.

⁶⁸⁴ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 290-291.

⁶⁸⁵ Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek", 38.

⁶⁸⁶ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 292.

⁶⁸⁷ Müslim, "Edeb", 1; İbni Mâce, "Vesâyâ", 4; Ebû Dâvûd, "Edeb", 120; Tirmizî, "Birr", 1.

etmenin manevi bir mükafat getirdiğini belirtmektedir.⁶⁸⁸ Akrabalık bağlarını koparmak İslam'da hoş karşılanmadığı gibi ve bu davranışın günah olduğu kabul edilmektedir. Hz. Peygamber, "Akrabalık bağlarını koparan kimse, cennete giremez." hadisiyle, akrabalık ilişkilerini sürdürmenin ve bu bağları koparmamanın önemini ifade etmektedir.⁶⁸⁹ Ayrıca, ömrünün uzamasını yani bereketli olmasını isteyen kişiye akrabasına iyilikte bulunmasını tavsiye etmiştir.⁶⁹⁰

Akrabalık bağlarının desteklenmesi konusuna önem veren Hz. Peygamber, Kubâ ahalisinin birbirleriyle dövüştüğü ve birbirlerini taşıdıkları olay sonrasında "bizi götürün de aralarımızı iyileştirip, barıştıralım" demiştir.⁶⁹¹ Ayrıca erdemli bir davranış olarak, sizden ilişkisini kesen bir akrabayı ziyaret edip ilişkiyi sürdürmek için girişimde bulunmayı göstermektedir.⁶⁹² Akrabalarla kurulan iletişim devamlı olduğu müddetçe ilişkiyi sürdürmek mümkün olacaktır. Bir veya birkaç defa kurulan iletişim akrabalık bağlarını güçlendirmek için yeterli olmayabilir.⁶⁹³ Bir gün bir adam Hz. Muhammed'e akrabalarına gidip geldiğini ancak onların kendisiyle ilişkilerini sürdürmediğini söyleyince, ilişkisine devam etmesini öğütlemiştir.⁶⁹⁴

Hz. Muhammed, "Akrabasına karşı hoşgörülü olana Allah da ona karşı hoşgörülü olur" hadisiyle, akrabalarla ilişkilerimizde takınacağımız tavrı vurgulamaktadır.⁶⁹⁵ Akrabalık bağlarının sürdürülmesi, Allah'ın rahmetini ve rızasını içermektedirken kesilmesi durumu da cezayı gerektirmektedir. İnananların akrabalarına yaptıkları hayırlar için iki mükafat alacağı bildirilmiştir. Bu nedenle iyilik yapma ve hediye vermede akrabalara öncelik verilmesi (özellikle de ihtiyaçları varken) tavsiye edilmiştir. Bu davranış ilişkileri arttıracak ve onların pozitif duygularını da harekete geçirecektir. Hz. Muhammed, akrabaya iyiliği yaparken karşılık beklemeden yapmamızı istemektedir. Karşılık beklenerek yapılan hiçbir amel, iyilik olarak sayılmamaktadır. Müslümanlardan, akrabaların davranışlarına ve sözlerine bakılmaksızın iyilik yapılması ve gözetilmesi istenmektedir. İlişkilerin her şartta devam ettirilmesi önerilmektedir. Bir selam vermeyle de olsa iletişimin kesilmemesini iyilik olarak görmektedir.⁶⁹⁶

⁶⁸⁸ Müslim, "Birr", 22.

⁶⁸⁹ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 290; Buhârî, "Edeb", 11 (13); Müslim, "Birr", 19.

⁶⁹⁰ Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)", 42.

⁶⁹¹ Buhârî, "Kitabu's-Sulh", 53 (4).

⁶⁹² Casim Avcı – Mevlana İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 290.

⁶⁹³ Dölek, "Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)", 41.

⁶⁹⁴ Sadık Cihan, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, 154.

⁶⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Zekât", 34.

⁶⁹⁶ M.Ali Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 105-111.

Bireyler kan bağıyla, evlenme ve süt emme yollarından biriyle akraba olmaktadır.⁶⁹⁷ Ancak Allah Resulü, akrabalık bağının sınırını geniş tutarak bütün insanlığı içine alacak hale getirmiştir. Mısır'ın fethi için gönderdiği komutana Hz. Hacer ve eşi Mariye sebebiyle Mısır halkını akraba olarak gördüğünü söylemiş ve fetih sırasında halka iyi davranılmasını tavsiye etmiştir.⁶⁹⁸

2.2.3. Komşular arası ilişkiler ve iletişim

İnsan için aile ve akrabalarından sonra toplumla iletişime geçtiği ve en çok karşılaştığı kişiler komşularıdır.⁶⁹⁹ Toplumla etkileşim sağladığımız birimlerden biri olan komşuluk, Arapçada “câr” kelimesiyle ifade edilir ve “yakın olma veya yakınlık” manasına gelmektedir. Bu “yakın olma” durumu, genellikle yakın evlerde oturan birey ve aileleri ifade etmektedir. Komşuluk sosyal yaşantımızın ailemizden sonraki en önemli ayağını oluşturduğundan hemen her kültürde ve dinde komşuluk ilişkilerine büyük önem verilmiştir. Bu nedenle, komşulukla ilgili birçok emir ve kural ortaya konmuştur.⁷⁰⁰

Komşuluk, bireylerin karşılıklı etkileşiminden doğan ve çift taraflı bir ilişkiyi ifade eder. Komşuların bir birlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. İslam dininde komşuluk haklarına baktığımızda, bu hakların kul hakları ya da diğer adıyla insan hakları kapsamında ele alındığını görmekteyiz.⁷⁰¹ İnsanların üzerimizdeki hakları konusunda “...bir topluluğa duyduğunuz kin sizi adaletsiz davranmaya itmesin...”⁷⁰² ayeti bize rehberlik etmektedir. İslam'da üç farklı komşuluk çeşidi mevcuttur. Birincisi hem akraba hem müslüman olan hem de sana yakın oturan komşudur. İkincisi yakın olan müslüman komşudur. Üçüncüsü ise evi sana yakın olan komşudur. Bunlar gayri müslim komşulardır.⁷⁰³

Kur'an-ı Kerim'de komşuluk ilişkilerine Nisâ sûresi 36. âyette “...yakın komşu ve uzak komşuya iyi davranın...” emriyle bize yol göstermektedir. Ayetteki “yakın komşu ve uzak komşu” ifadeleri hakkında İslam alimlerinin farklı yorumları olmuştur. Genel olarak yakın komşudan soy, inanç ve evin yakınlığı kast edilmiştir. Uzak komşudan kasıt ise yakın komşunun zıddı yani hem soy hem inanç hem de mekan açısından uzaklıktır. Allah-u Teâla inananların uzak yakın fark etmeksizin güzel ilişkiler kurmasını istemektedir. Böylece kişiler

⁶⁹⁷ Eskin, *Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 58.

⁶⁹⁸ M.Ali Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 108-109.

⁶⁹⁹ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 139.

⁷⁰⁰ Mustafa Çağrı, “Komşuluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/157.

⁷⁰¹ Çağrı, “Komşuluk”, 26/157.

⁷⁰² Mâide, 5/8.

⁷⁰³ Çağrı, “Komşuluk”, 26/157-158.

arası ilişkiler güçlenecek ve sosyal bütünleşme sağlanacaktır.⁷⁰⁴ Bir gün Hz. Âişe, Allah Resulüne komşularına ikramda bulunmak veya hediye vermek istediğini bu nedenle önce hangi komşusuna vermesi gerektiğini sormuştur. Peygamberimiz de “kapısı sana en yakın olan” diye cevaplamıştır.⁷⁰⁵ Bu hadiste Hz. Muhammed, komşuların evlerinin yakınlığı sebebiyle evde pişen ve eve giren şeylerden haberdar olmaları sebebiyle öncelik verilmesini isteyerek empati kurmaya yöneltmiştir.⁷⁰⁶ Alimler bu hadisi Nisâ sûresi 36. âyetteki “yakın komşu” ifadesinin açıklaması olarak görmüşlerdir.⁷⁰⁷

İkram etmede ve hediyeleşmede önceliği olan komşunun alım işlerinde de önceliği vardır. Allah Resulü bağ, bahçe veya evini satın alma önceliğinin komşuya ait olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁸ Bu hak, yakın komşuluktan dolayı oluşan bir haktır.⁷⁰⁹ Buna Şuf’a hakkı denilmektedir. Bu öncelik hakkının komşuya ait olması malı değerinin altında vermeyi de gerektirmez. Malın fiyatını değerinde verenler içinden komşuya öncelik verilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca komşunun farklı bir inanca sahip olması onun bu önceliğini bozmamaktadır.⁷¹⁰

Hz. Peygamber, bir defasında üç kere, “Allah’a yemin olsun ki iman etmiş olmaz.” buyurmuştur. Bunun üzerine sahabe-i kiram; “Kim o, ya Resûlullah?” diye sormuşlar. O da: “Komşusu zulmünden, şerrinden emin olmadığı kişi” karşılığını vermiştir.⁷¹¹ Özellikle şerrinden emin olunmayan komşuya dikkat çeken Hz. Muhammed, çevremizdeki kişilere güven vermenin önemine işaret etmektedir. Ayrıca üç defa yemin edilmesi de komşuluk ilişkisi ve güven oluşturmanın önemini vurgulamaktadır. İnanca bağlaması ise işin ciddiyetini ve önemini daha da arttırmaktadır. Başka bir hadiste, Allah’a ve ahiret gününe iman eden kişinin komşusuna rahatsızlık vermemesi gerektiği belirtilmiştir.⁷¹²

İslam dini, komşular arasındaki dayanışmayı teşvik ederek toplumsal bağları güçlendirmeyi hedefler. Hz. Peygamber, “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”⁷¹³ müminleri paylaşmaya ve birbirlerinin ihtiyaçlarını gözetmeye çağırmıştır. Hatta ashâbına, yaptıkları çorbaya su ekleyerek çoğaltmalarını ve ihtiyaç sahibi komşulara dağıtmalarını

⁷⁰⁴ Asuman Turğut, *Kur’ân’a Göre Komşuluk İlişkileri (Nisâ Sûresi 36. Âyet Bağlamında Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım* (Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 51-54.

⁷⁰⁵ Buhârî, “Edeb”, 32 (50).

⁷⁰⁶ Emsal, *Kur’an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 89.

⁷⁰⁷ Turğut, *Kur’ân’a Göre Komşuluk İlişkileri*, 54.

⁷⁰⁸ Tirmizî, “Ahkâm”, 31, 32, 33; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 73.

⁷⁰⁹ Buhârî, “Hiyel”, 14 (23-25); Ebû Dâvûd, “İcare”, 73.

⁷¹⁰ Türkmen, *Hadislerde Komşuluk*, 24-25.

⁷¹¹ Buhârî, “Edeb”, 29 (46); Müslim, “İman”, 18.

⁷¹² Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 293.

⁷¹³ “Komşu Hakkı”, *Hadislerle İslâm*, 341.

öğütlemiştir.⁷¹⁴ Burada çorbanın örnek verilmesi, basit yemeğin bile paylaşılabilirliğini, önemli olanın birlik ve yardımlaşma ruhunu canlı tutmak olduğunu göstermektedir. Bu anlayış, imkânlar sınırlı olsa dahi paylaşma kültürünün devam etmesi gerektiğine işaret eder. Böylece komşular arasında güçlü bir sosyal destek ağı oluşturularak yalnızlığın önüne geçilebilir.⁷¹⁵

Allah Resûlü, komşuluk bağlarını imanî yaşamın bir şartı olarak kabul ettiğinden müminleri şu şekilde uarmıştır: “Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa, komşusuna ikramda bulunsun. Kim Allah’a ve ahirete inanıyorsa, misafirine ikramda bulunsun ve kim Allah’a ve ahirete inanıyorsa, ya güzel şeyler söylesin ya da sessiz kalsın.”⁷¹⁶ Barış ve esenlik dini olan İslam, inananlara sadece ibadeti emretmez. Bireylerin birbirlerine yapacağı kötülüklerden ve zulümden korunmak için de emir ve öğütler vermektedir. Bu konuyu Allah Resulü, Cebrail (a.s) “bana o kadar çok komşu hakkından bahsetti ki komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım” diyerek açıklamaktadır.⁷¹⁷ Hadiste “miras kılacak sandım” ifadesi konunun ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır. Bir adam Hz. Muhammed’e, iyi ya da kötü bir insan olduğunu nasıl anlayabileceğini sorunca komşuların senin hakkında iyi derlerse iyi, kötü derlerse kötü olduğun anlamına gelir, diye cevap vermiştir.⁷¹⁸

Peygamber Efendimiz komşuluk ilişkileri için hanımlara özellikle seslenmiştir. Hanımların komşularına az bile olsa yemek vermelerini ve onlardan gelen yemeği de beğenmemezlik yapmamalarını, küçük görmemelerini tavsiye etmiştir.⁷¹⁹ Önemli olan az ya da çok olması değil iletişimi başlatacak ve ilişkileri sürdürecektir bir işleve sahip olmasıdır. Özellikle taziye durumlarında komşusuna yemek göndermeyi tavsiye etmiştir. Kendisi de kuzeni Hz. Cafer vefat ettiğinde ailesine yemek hazırlatıp onlara göndermiştir.⁷²⁰

2.2.4. Diğer insanlarla ilişkiler ve iletişim

Aile dışındaki sosyal etkileşimlerin önemli bir kısmı, bireyin arkadaş çevresiyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler karşılıklı etkileşim içerisinde şekillenmekte; hem onlardan etkilenmekte hem de onları etkileyerek hayata dair anlam inşasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Muhammed’in arkadaşlarıyla olan

⁷¹⁴ Müslim, “Birr”, 42-43; İbn Mâce, “Et’ime”, 58.

⁷¹⁵ Sabri Türkmen, *Hadislerde Komşuluk* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 14-15.

⁷¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 31 (48).

⁷¹⁷ Buhârî, “Edeb”, 28 (44-45); Müslim, “Birr”, 140-141; Tirmizi, “Birr”, 28; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/210 (No.5577).

⁷¹⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 25; Sadık Cihan, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, 60.

⁷¹⁹ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, 293-294.

⁷²⁰ Türkmen, *Hadislerde Komşuluk*, 45-54.

ilişkilerinde sergilediği tutum, günümüzde sağlıklı ve anlamlı arkadaşlık ilişkileri geliştirmek isteyen bireyler için önemli bir model teşkil etmektedir.⁷²¹

Hz. Muhammed, peygamberlik göreviyle birlikte insanlarla ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. Mekke ve Medine dönemlerinde, şehre gelen yabancılarla iletişim kurarak onlara İslam'ı tanıtmaya gayret etmiştir. Hac farızasını yerine getirmek üzere gelen bir grup Medinelilerle karşılaşarak onlara İslam'ı anlatma fırsatı bulmuştur. Müslüman olan bu grupla bir yıl sonra aynı yerde buluştuklarında Hz. Muhammed'i ve Müslümanları şehirlerine davet ettiler. Peygamberimiz ise onlardan, kendisini ve Müslümanları koruyacaklarına dair söz vermelerini istemiştir.⁷²² Bunun üzerine Medinelilerden bulunan Ebu'l Heysem b. Teyyihân, söz alarak şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, bizimle senin kavmin arasında bir anlaşma var. Biz sana söz verirken bu anlaşmayı bozan bir adım atıyoruz. Biz sana biat ettik, fakat Allah sana güç verip kavmine dönme imkânı tanır, biz sizin bizden ayrılmanızı istemeyiz." Bunun üzerine Hz. Peygamber gülümseyerek şu cevabı verdi: "Kanınız kanım, mezarlığınız mezarımdır. Ben sizdenim ve siz de bendensiniz. Düşmanlarınız düşmanım, dostlarınız dostumdur."⁷²³ Hz. Peygamber, onlardan aldığı söz karşılığında kendisi de onları bırakmayacağına dair söz vermiştir. Verdiği söze sadık kalarak vefat edinceye kadar hep Medine'de ikâmet etmiş ve vefatının ardından da oraya defnedilmiştir.

Hz. Peygamber, aile dostluklarını ve kardeşlik ilişkilerini sürdürmeye büyük önem vermiştir. Bu bağlamda, dostluk ve kardeşlik bağlarını zedeleyebilecek davranışlardan kaçınılmasını tavsiye etmiştir. Örneğin, Müslüman kardeşiyle tartışmaya girmemeyi, incitici şakalardan kaçınmayı ve yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunmamayı⁷²⁴ öğütlemiştir. Ayrıca, üç kişi bir aradayken ikisinin özel olarak konuşarak diğerini yalnız bırakmasının incitici olabileceğini belirterek bunu yasaklamıştır. Ancak grup büyüdüğünde ve yalnız kalan kişi kendini dışlanmış hissetmeyecek duruma geldiğinde bu tür konuşmalara izin vermiştir.⁷²⁵ İlişkilerini hoşgörü, nezaket ve güler yüzlülük üzerine kuran Allah Resûlü, bir müminin kardeşine tebessüm etmesini bile sadaka olarak nitelemiştir.⁷²⁶ Dostluğun nasıl kurulup sürdürüleceğine dair en güzel örnekleri kendi ilişkilerinde sergilemiştir. Nitekim Hz. Muhammed ile her görüşmek istediğinde reddedilmediğini belirten Cerîr bin Abdullah, "O, beni her gördüğünde mutlaka yüzüme gülümsemiştir" demiştir.⁷²⁷ Bu hadis, onun ilişkilerinde kullandığı sözsüz iletişim unsurlarını ortaya koymaktadır.

⁷²¹ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 295.

⁷²² Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 308-309.

⁷²³ "Vefakarlık", *Hadislerle İslâm*, 292.

⁷²⁴ Tirmizî, "Birr", 58.

⁷²⁵ Buhârî, "İsti'zân", 47 (61); Müslim, Selâm, 37-38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/110 (No.5023).

⁷²⁶ Tirmizî, "Birr", 36/58.

⁷²⁷ Müslim, "Fedâil", 135; Mevlânâ Şibli, *Muhammedî Ahlak*, 92.

Allah Resulü, dostluk ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde kurulup devam ettirilmesi için gereken özverili davranışları şu şekilde sıralamıştır: "Sana vermeyene vermek, sana zulmedeni affetmek ve sana gelmeyene gitmektir."⁷²⁸ İnsanlarla ilişkilerindeki ölçüsü bu olmuştur. Peygamberimiz, İslamiyet'in insan ilişkilerine verdiği önemi anlatmak için şöyle demiştir. "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selamı yayın."⁷²⁹ Bu konunun önemi daha da vurgulamak için şöyle buyurmuştur: "İnsanların yüce Allah katında en hayırlısı önce selam verendir."⁷³⁰ Resûlullah, başka bir hadisinde Müslümanların birbirleri üzerinde "Selamını almak, hasta ziyaretinde bulunmak, cenazesine katılmak, davetine icâbet etmek, hapşırınca Allah'tan rahmet dilemek" gibi haklarının olduğunu ve bu haklara riayet etmenin önemini vurgulamıştır.⁷³¹

Hz. Peygamber, hediyeleşmenin ilişkilerimizi canlandırdığını, devamını sağladığını ve sevgiyi artırmanın yollarından biri olduğunu şu sözleriyle anlatmaktadır: "Hediyeleşin çünkü hediye, gönülden kını söküp atar."⁷³² Başka bir hadisinde de "Musafaha edin (selamlaşın) ki, kalplerdeki kin gitsin, hediyeleşin ki birbirinize sevgi doğsun ve aradaki düşmanlık bitsin"⁷³³ buyurmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Âişe'nin yanına giderken kapıda elinde eşyalarıyla çıkan bir kadınla karşılaştı ve ona "Bu nedir?" diye sordu. Kadın da, "Bunu Âişe'ye hediye ettim ama kabul etmedi," diye cevap verdi. Hz. Peygamber, eşinin yanına gittiğinde ona, "O kadının hediyesini kabul etseydin ya!" dedi. Âişe, "Ya Resûlullah, o muhtaç birisi ve getirdiği hediye benden daha çok ihtiyacı var," diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Peki, hediyesini kabul edip ona daha iyi bir şey veremez miydin?" diye sordu.⁷³⁴ Allah Resûlü insanların gönülden verdikleri hediyeleri kabul etmemizi tavsiye etmiştir. Peygamber Efendimiz, arkadaşlarının hediyelerini onların sevgisinin göstergesi olarak kabul etmiş ve kendisi de onlara hediyeler vermiştir.⁷³⁵ Hediyeleşme konusunda din farkı gözetmeyen Peygamberimiz, Yahudi bir kadının hediyesini de kabul etmiştir.⁷³⁶ Bazı durumlarda hediye verirken müşrik kişileri mü'minlere tercih etmiştir. Amacı onların gönlünü İslam'a ısındırmak olmuştur.⁷³⁷ Kendisine gelen hediyeleri yanında bulunan arkadaşlarına da vermeyi ihmal etmemiştir. Mesela kendisine Taif'ten üzüm gönderildiğinde bir salkımı annesine götürmesi

⁷²⁸ "Dostluk", 4/352.

⁷²⁹ Müslim, "İman", 22 (93).

⁷³⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 132-133.

⁷³¹ Buhârî, "Cenâiz", 2 (4).

⁷³² Tirmizî, "Velâ", 6.

⁷³³ "Hediyeleşmek", 4/370-371.

⁷³⁴ "Hediyeleşmek Sevgiyi Artırmanın Yolu", *Hadislerle İslâm*, 4/370.

⁷³⁵ Mevlânâ Şiblî, *Muhamedi Ahlak*, 118-119.

⁷³⁶ Ebu Dâvûd, "Diyât", 6; "Zeyneb bint HÂRİS", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44/360.

⁷³⁷ Buhârî, "Vekâle", 7 (8.)

için Nu'man b. Beşir'e vermişti. O sıralarda küçük bir çocuk olduğundan eve varmadan hepsini yediği rivayet edilmektedir.⁷³⁸ Ayrıca kendisine hediye edilen baldan da arkadaşlarına tattırmıştır.⁷³⁹

Hz. Muhammed, bir iş yapacağı zaman eğer konuyla ilgili vahiy gelmemişse, arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunarak hareket etmiştir. İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların uğradığı eziyetler arttıkça, rahat yaşayacakları bir yer aramışlardır. Peygamberimiz, sahabeyle yaptığı fikir alışverişi sonrasında, adil bir kral olan Necaşi'nin ülkesine, yani Habeşistan'a gitmeye karar vermiştir.⁷⁴⁰ Peygamberimizin arkadaşları, kadın ve erkek ayrımı olmaksızın, rahatça kendisiyle görüşüp danışabilmişlerdir. Hanım sahabiler de her konuda, özellikle mahrem konularda dahi, çekinmeden sorular sormuş ve Peygamberimiz de onlara açık ve uygun bir şekilde cevaplar vermiştir. Gerekli yerlerde Hz. Âişe'den de yardım almıştır. Ensar kadınlarının dini konularda çekinmeden soru sormaları karşısında, Hz. Âişe bu tavrı takdirle şu şekilde ifade etmiştir: "Şu Ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanma duygusu onları, dinî hükümleri sorup öğrenmekten alıkoymuyor."⁷⁴¹

Hz. Muhammed, yalnızca Müslümanlarla değil, farklı din ve inançlara mensup birçok insanla da iletişim kurmuş ve ticari ilişkilerde bulunmuştur. Örneğin Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin, İslam'a ve Müslümanlara yönelik düşmanca tavırlarına rağmen, Hz. Muhammed her zaman hoşgörülü bir tutum sergilemiştir. Bir yahudi ailesinin çocuğu hastalandığında onu ziyaret etmiş, onunla vakit geçirmiş sonra ailesinin izniyle İslam'a davet etmiştir.⁷⁴²

2.2.5 Ticari ilişkiler ve iletişim

Ticari iletişim, bir hizmet veya malın satışını yapmak için dolaylı ve doğrudan yapılan tüm ilişkileri ve iletişimi içeren karmaşık bir süreçtir. Bu iletişimde kültürün değer ve normlarını yazılı ve görsel medya araçlarıyla alıcılara ulaştırılması hedeflenmektedir. Televizyon ve internette verilen reklamlarda ürün yerleştirme veya bilinçaltı teknikleri kullanılarak mesajlar verilmektedir.⁷⁴³ Özellikle çocuklara yönelik medya içeriklerinde bu tekniklerin yoğun kullanımı, ticari etik konusunda daha titiz davranılması gereğini ortaya koymaktadır. Bu durum, iş ahlakının içselleştirilmesi ve mesleki sorumluluk bilincinin geliştirilmesiyle aşılabilir. Etik davranışlar, hukuk sisteminin kapsamadığı alanlarda toplumsal denetim

⁷³⁸ İbn Mâce, "Et'ime", 61.

⁷³⁹ İbn Mâce, "Tıb", 7.

⁷⁴⁰ Casim Avcı – Mevlâna İdris, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 93.

⁷⁴¹ Müslim, "Hayız", 61.

⁷⁴² Mevlânâ Şibli, *Muhammedî Ahlak*, 165-167.

⁷⁴³ Hayrani Altıntaş, *İletişim Etiği*, 59.

mekanizması olarak işlev görmektedir. Bireylerin eylemleri, toplumsal fayda-zarar dengesi gözetilerek değerlendirilir.⁷⁴⁴

Yüce Allah, insanın başkasına muhtaç olmayacak şekilde çalışmasını, kazancını helal yollardan kazanmasını emretmektedir. Herkesin çalışmasının karşılığını alacağını da bildirmektedir.⁷⁴⁵ Bütün Peygamberler de çalışmış, alın teri döktükleri kazançlarından ailelerine yedirmişlerdir. Çalışarak kazanmak başkalarından istemekten daha hayırlı görülmektedir.⁷⁴⁶ Ayet ve hadisler; dolandırıcılık,⁷⁴⁷ rüşvet,⁷⁴⁸ tefecilik,⁷⁴⁹ karaborsacılık⁷⁵⁰ gibi haksız yollarla elde edilen mallarla ticaret yapılmasını yasaklarken, ancak karşılıklı rızaya dayanan alışverişe izin vermiştir.⁷⁵¹

Hz. Peygamber, malı satmayı pahalı olmasını bekleyen karaborsacıların lanetlendiğini, böyle girişimlerde bulunmayanların da rızıklandırılacağını söylemektedir.⁷⁵² Ayrıca emanet ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehlinin de peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olduğunu söylemekle ticarete dürüstlüğü teşvik etmektedir.⁷⁵³ Kuran-ı Kerim’de Mutaffifin Sûresinin ilk ayetlerinde tasvir edilen insanlar, kendisi için alacakları bir şey olduğunda ağırlığının arttırılmasını isteyen ancak kendileri satıcı olduklarında ise eksik tartmak isteyenlerdir.⁷⁵⁴ Bu insanlara tekrar diriltilecekleri günü hatırlatılarak bu yanlış davranıştan vazgeçmeleri istenmektedir.⁷⁵⁵ Hz. Şuayb’ın kavmi de ölçü ve tartıyı tam yapmaları konusunda uyarılmışlardır. Bu durum birçok ayette tekrar edilmekle konunun önemi gösterilmektedir.⁷⁵⁶ Câhiliye döneminde yaygın olan, belirsizlik sebebiyle mağduriyete ve haksız kazanca yol açan alışveriş türlerinin tamamını yasaklamıştır.⁷⁵⁷ Gıda maddelerini teslim almadan başkasına satılmasını uygun görmediği gibi,⁷⁵⁸ olgunlaşmamış meyvelerin satışını da uygun görmemiştir.⁷⁵⁹

⁷⁴⁴ Hayrani Altıntaş, *İletişim Etiği*, 57-58.

⁷⁴⁵ Necm, 53/39.

⁷⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Zekat”, 26.

⁷⁴⁷ Müslim, “İman”, 164.

⁷⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 4.

⁷⁴⁹ Bakara, 2/275.

⁷⁵⁰ Müslim, “Musâkât”, 130.

⁷⁵¹ Nisâ, 4/29.

⁷⁵² İbn Mâce, “Ticâret”, 6.

⁷⁵³ Müslim, “Birr”, 105.

⁷⁵⁴ Mutaffifin, 83/1-6.

⁷⁵⁵ Emsal, *Kur’an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri*, 109.

⁷⁵⁶ A’râf, 7/85-86; Hûd, 11/84-86; Şuarâ, 26/181-183.

⁷⁵⁷ Nesâî, “Büyû”, 26.

⁷⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/61 (No.4736).

⁷⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/84 (No.4869).

Hız. Peygamber, alışverişlerde haksız rekabeti önleyici kurallar koymuştur. Özellikle, bir satıcı ile müşteri arasındaki pazarlığa üçüncü bir kişinin müdahale ederek fiyatı yapay şekilde artırması veya düşürmesi yasaklanmıştır. Nitekim bir hadis-i şerifte, "Hiçbir kimse, din kardeşinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın; kardeşi kendisine izin verinceye veya pazarlığı bırakıncaya kadar onun pazarlığına müdahale etmesin"⁷⁶⁰ buyurarak, bu tür davranışların toplumsal güveni zedeleyeceği vurgulanmıştır. Bu yasak, özellikle iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Birincisi, kendini alıcı gibi göstererek malın fiyatını suni şekilde yükseltmek, ikincisi ise aracılardan köylü veya üreticiler adına hareket ederek halkı fahiş fiyatlarla mağdur etmesidir. Her iki durum da ticari ilişkilerde güveni sarsmakta, insanlar arasında kin ve düşmanlığa yol açmaktadır.⁷⁶¹ Hz. Peygamber, bu tür hileli uygulamaları engelleyerek, adil ve şeffaf bir pazar düzeni oluşturmayı hedeflemiştir.

Hız. Peygamber, satıcının malını satmak amacıyla yalan yere yemin edip müşteriyi ikna etmeye çalışmasının müşteri sayısını arttırabileceğini ancak alışverişin bereketini azaltacağını belirtmiştir. Satıcıya duyulmayan güven alışverişi bitireceği gibi iletişimi de kesecektir.⁷⁶² Peygamberimiz başka bir hadisinde "Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Bir Müslümanın, diğerine ayıplı malı, kusurunu gizleyerek satması helâl değildir"⁷⁶³ Ancak satıcının, malının kusurlarını dürüstçe söylediği takdirde malının bereketleneceğini söylemiştir.⁷⁶⁴

İletişim ahlakı, yazılı olmayan toplumsal normları, gelenekleri ve hukuki düzenlemeleri bilmeyi gerektiren çok boyutlu bir kavramdır. Ticari etik ise alışveriş süreçlerinde dürüstlük, karşılıklı saygı ve empati kurmayı esas alan geniş bir davranışlar bütünüdür.⁷⁶⁵ Ticari ilişki ve iletişimin gerçekleşmesi için bazı ahlaki kuralların dikkate alınması gerektiği hadislerde vurgulanmıştır. Hz. Muhammed, bir gün pazarda buğday satışı yapan bir adamın çuvalının üst tarafının kuru alt tarafının ıslak olduğunu görünce sebebini sorar. Adam yağmurdan dolayı ıslandığını belirtince "ıslak olanı üste çıkarsaydın insanlar alacağı malı görselerdi." Sonra şunu ilave etmiştir: "Bizi aldatan, hile yapan bizden değildir."⁷⁶⁶ Bu örnek, malın kusurunu gizlemenin dinen kabul edilemez bir aldatma olduğunu ve müşterinin hakkını korumanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁷⁶⁷ Alışverişte dürüst davranmanın önemi, Hz. Peygamber'in bir hanım sahabeye verdiği tavsiyede açıkça görülmektedir: "Satmak istediğin malın gerçek

⁷⁶⁰ Buhârî, "Büyü", 58; Müslim, "Nikâh", 49.

⁷⁶¹ Yurduseven, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Empati*, 94-95.

⁷⁶² Şencan, *İletişim Kavramı ve Hız. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 124.

⁷⁶³ İbn Mâce, "Ticâret", 45.

⁷⁶⁴ Buhârî, "Büyü", 19 (31); Müslim, "Büyü", 47.

⁷⁶⁵ Hayrani Altıntaş, *İletişim Etiği*, 60-61.

⁷⁶⁶ Şencan, *İletişim Kavramı ve Hız. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*, 124; Müslim, "İman", 164; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/126 (No.5113)

⁷⁶⁷ Yurduseven, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Empati*, 93.

değerini söyle, alıcının alıp almamasına bakmadan doğruyu söyle."⁷⁶⁸ Bu prensip, günümüzde yaygın olan "yüksek fiyat söyleyip indirim yapıyormuş gibi davranma" veya "malı değerinin çok altında fiyatla pazarlığa başlama" gibi hileli davranışları reddetmektedir.⁷⁶⁹

Ticari ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ayetlerde belirtilmiştir. Bu bağlamda Bakara 282. ayet, İslam hukukunda borç ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin en kapsamlı hükmü içermektedir. Borç söz konusu olduğunda tarafların alacak ve borç ilişkilerinin yazıya geçirilmesi, yazının adaletle yapılması ve bu görevi bilgili bir katibin üstlenmesi gerektiği ifade edilmekte; bu görevin Allah'ın bir lütfu olarak görüldüğü belirtilmektedir. Borcun bütün ayrıntılarının borçlu tarafından yazdırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Borç miktarı, ister küçük ister büyük olsun, vadesi de belirtilerek yazılması emredilmiş ve bu işlemde ihmalkarlık yasaklanmıştır.⁷⁷⁰ Ayet, şüpheyi ortadan kaldırmak ve tarafları korumak için kayıt tutmanın gerekli olduğunu, adalet ve dürüstlüğün toplum düzeni için vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır.

Yolculuk gibi yazılı borç belgesi düzenlenemediği zaman, fiziksel bir teminat olan rehin geçici bir güven unsuru olarak kullanılabilirdiği belirtilmektedir. Taraflar arasında bir güven olduğu takdirde, borçlu kişinin borcunu gönüllü olarak iade etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Tanıklık yükümlülüğü, toplumun adalet düzeni için çok kritik görülmekte; bu nedenle tanıklığın gizlenmesi de ağır bir ahlaki kusur olarak belirtilmektedir. Kişilerin içsel niyetlerinin ve eylemlerinin bilindiği, Allah'ın gözetimi altında oldukları hatırlatılarak, kişiler dürüstlüğe teşvik edilmektedir.⁷⁷¹

Hz. Peygamber, borç alacak kişiye sadece ödeyebileceği kadar borç almasını tavsiye etmiştir. Böylece vefat ederse geride kalanlar borçlarını ödemedi zorlanmazlar.⁷⁷² O da borçlu olarak ölen arkadaşlarının borçlarını ödemiş ve onların mirasını ailelerine bırakmıştır.⁷⁷³ Borcuna sadık olup ödeme zorluğu çeken kişiye, alacaklının müsamaha göstermesi veya vadesini uzatması, faiz gibi haram yollara düşmesini engelleyecektir.

Hz. Peygamber, ticarete kolaylaştırıcı olmayı teşvik ederek, "Allah, alışverişte ve borç ödemedi müsamahalı olanı sever" buyurmaktadır.⁷⁷⁴ Başka bir rivayette hoşgörülü olup kolaylık sağlayanın cennete gireceği bildirilmiştir.⁷⁷⁵ Peygamber Efendimiz de alacaklılarının

⁷⁶⁸ İbn Mâce, "Ticâret", 29.

⁷⁶⁹ Yurduseven, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Empati*, 94.

⁷⁷⁰ Bakara, 2/282.

⁷⁷¹ Bakara, 2/283.

⁷⁷² Ebû Dâvûd, "Büyû", 9.

⁷⁷³ Mevlânâ Şiblî, *Muhamedî Ahlak*, 110.

⁷⁷⁴ Tirmîzî, "Büyû", 75.

⁷⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289 (No. 410).

borcunu en güzel şekilde ödemiştir.⁷⁷⁶ Ensar'dan bir adamdan aldığı borç hurmaya karşılık daha güzel hurmalarla borcunu ödemiştir. Allah Resulü, borcunu en güzel şekilde ödeyen kişilerin erdemli kişiler olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁷ Borçlu olan kimsenin zamanı geldiğinde borcunu tam olarak ödemekle alacaklıya kolaylık sağlamalıdır.⁷⁷⁸ Borcunu ödeme konusunda duyarsız davranmak, alacaklının sabrını zorlayacaktır. Oysa borçlu sözünü tuttuğunda değerini ve güvenilirliğini artırır.

Borç almak için kefil göstermekte bir beis görülmemiştir. Hz. Muhammed'in borç almak isteyen bazı kişilere kefil olduğunu görmekteyiz. Borçlu, borcunu ödemediği veya ödeyemediği zaman kefil ödeme yapacaktır.⁷⁷⁹ Elinde imkanı bulunmayan kimseye maddi imkan sağlanana kadar süre verilmesi Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Hatta alacaklının bu borcunu istemeyip sadaka niyetiyle bağışlaması, kendisi için daha hayırlı olacağı bildirilmektedir.⁷⁸⁰

Ticarette ortaklık, dinen ve hukuken izin verilen bir eylemdir. Resûlullâh, biri diğerine ihanet etmediği müddetçe iki ortağın üçüncüsünün Allah olduğunu ancak biri arkadaşına ihanet ettiğinde Allah'ın aralarından çekildiğini söylemektedir.⁷⁸¹ İslam, inananlardan ticaret yaparken her türlü davranış ve sözünde doğru olmayı, ölçüp tartmada adaletli olmayı, borcunu vaadinde ödemeyi, satılan malın kusurunu gizlememeyi ve yalan yere yemin etmemeyi beklemektedir. Ticarette ortaklık yapanların tutum ve davranışlarını anlatan ayette, ortak çalışanların birçoğunun birbirlerinin haklarını gasp ettikleri, yalnızca inanıp yararlı işler yapan kişilerin bunun dışında olduğu belirtilmiştir. Bunların sayısının ise çok az olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸²

⁷⁷⁶ Buhârî, "Vekâle", 5-6 (6-7); Tirmizî, "Büyû", 75.

⁷⁷⁷ Mevlânâ Şiblî, *Muhamedî Ahlak*, 100.

⁷⁷⁸ Yurduseven, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Empati*, 92.

⁷⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Büyû", 2; İbn Mâce, "Sadakât", 9.

⁷⁸⁰ Bakara, 2/280.

⁷⁸¹ Ebû Dâvûd, "Büyû", 27.

⁷⁸² Sâd, 38/24; Zümer, 39/29.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kendimizi diğer insanlarla kurmuş olduğumuz ilişkilerle var ederiz. Var olmak, iletişim halinde olmak demektir. Bu bağlamda, iletişim, insanlar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan ve bireylerin kendilerini ifade etme, anlama ve anlaşılma süreçlerini kapsayan karmaşık bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden iletişimin tek bir tanımını yapmak oldukça zordur. İletişim, sosyoloji, sosyal psikoloji, dil bilimi, antropoloji ve iletişim bilimleri gibi pek çok disiplin tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Bu disiplinler arası yaklaşımlar, iletişimin toplumsal, kültürel, psikolojik ve teknolojik boyutlarını ortaya koymaktadır. İletişimin bilim haline gelmesi ile ilgili ilk çalışmalar Chicago Okulu tarafından başlatılmıştır. Bu okul, iletişimi sosyolojik bir olgu olarak ele almıştır. John W. Riley ve Mathilda W. Riley de iletişimi sosyolojik bir bakış açısıyla ele almış ve iletişim sürecinde toplumsal grupların önemini vurgulamışlardır.

İletişim, belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik insan faaliyeti olarak görülmektedir. İletişimin oluşması için mesajı iletecek kişiye (kaynağa), karşısında mesajı alacak alıcıya, bu mesajı iletecek bir araca ve kanala ihtiyaç duyulmaktadır. Alıcının, mesajları bir simgeyle kodlayarak kaynağa iletmesi gerekmektedir. Kaynağın mesajın kodlarını açması ve geri bildirimde bulunması bu sürecin içinde yer almaktadır.

İletişim modelleri arasında mesajın kaynaktan, bir kanal aracılığıyla alıcıya iletildiği ve tek yönlü olarak ilerlediği çizgisel model, iletişimin çift yönlü kaynaktan alıcıya, alıcıdan kaynağa daire biçiminde ilerlediğini kabul eden dairesel model, iletişimin başladığı yere dönmeyen sarmal modele evrilmiştir. Daha sonra, iletişime katılanların ortak bir anlama ulaştıkları ve bu anlamı birbirleriyle paylaştıkları etkileşimli model geliştirilmiştir. Ayrıca, iletişimin kaynak ve hedef tarafından eş zamanda gerçekleştiğini savunan transactional (tamamlayıcı) model, sosyal ve kültürel bağlarla iletişimin gerçekleştiğini kabul etmektedir.

İletişim kişinin kendisiyle, diğer kişilerle, gruplarla ve kitlelerle iletişimi şeklinde gerçekleşebilmektedir. Günlük hayatımızda iletişim türlerinden daha çok kişiler arası iletişimi sıkça kullanırız. Kişiler arası iletişim, iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen, karşılıklı etkileşimi içeren bir süreçtir. Diğer insanlarla kurduğu ilişkilerle yaşamdan zevk alır, varlığını anlamlandırır ve ihtiyaçlarını karşılar. Aldığı geri bildirimlere göre bu ilişkilerini sürdürür veya sonlandırır. Kişiler arası iletişimi algı, kişilik, benlik ve duygular gibi kişisel özellikler etkileyebildiği gibi, iletişimin gerçekleştiği ortam ve kültürü de etkileyebilir. Ortamın sıcak ya da soğuk olması, gürültünün varlığı iletişimi olumlu ya da olumsuz hale getirebilir. Etkili bir iletişim için kaynaktan, hedeften ve kanaldan kaynaklanan engellerin kaldırılması gerekmektedir.

Kişiler arası iletişim, bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. İslam dininin temel hedeflerinden biri, insanların hem dünya hem de ahiret saadetini

sağlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için Hz. Peygamber, iletişimi boş ve anlamsız sadece bir faaliyet olarak değil, kişisel ilişkileri düzenleyen ve toplumları belirli hedeflere yönlendiren stratejik bir araç olarak görmüştür. İletişim sürecinde kaynak, alıcı, mesaj ve kanal gibi temel unsurlar bulunmaktadır. Hz. Muhammed, vahyi insanlara ulaştırmada iletişimin kaynağı olarak rol almış, hedef kitlesi ise tüm insanlar olmuştur. Bütün insanlığa bu evrensel mesajı ulaştırmak ancak etkili ve istikrarlı bir iletişimle mümkün olabilmektedir.

Hz. Muhammed, hem bir insan olarak hem de bir peygamber olarak, birbirinden farklı ırk, kabile ve karakterdeki bireylerle kurduğu ilişkilerde sözlü, sözsüz ve yazılı iletişim türlerini kullanmıştır. Özellikle okuma yazma oranı düşük bir toplumda, sözlü ve sözsüz iletişim daha etkili olmuştur. Beden dilini etkili bir şekilde kullanması, onun kişiler arası ilişkilerdeki başarısını artıran bir faktör olmuştur. Beden dili, sözlü iletişimi destekleyen ve mesajın daha anlaşılır hale gelmesini sağlayan unsurlardan biridir.

Hz. Muhammed, iletişimi tek yönlü bir süreç olarak değil, karşılıklı anlayış ve diyalog temelinde gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan etkileşimli iletişim modeline benzemektedir. Özellikle sahabelerle olan ilişkilerinde, onların sorularını dinlemiş, geri bildirimlerini almış ve bu doğrultuda mesajlarını şekillendirmiştir. Hz. Muhammed, iletişimde empati kurmaya ve duygusal bağlar geliştirmeye büyük önem vermiştir. Empati, etkileşimli iletişim modelinin temel unsurlarından biridir. İnsanların duygularını anlamış ve onlara şefkatle yaklaşmıştır. Örneğin, yetimlerin, yoksulların ve zayıfların sorunlarına duyarlılık göstermesi, onun iletişiminde empatinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Hz. Muhammed, iletişim sürecinde geri bildirim önem vermiştir. Sahabeler, onun mesajlarını yorumlamış ve kendi anlayışlarını ifade etmiştir. Bu, dairesel iletişim modeline benzer bir yaklaşımdır. Hz. Muhammed de bu geri bildirimleri dikkate alarak iletişimini sürdürmüştür. Örneğin, savaş stratejileri veya toplumsal meselelerde sahabelerin görüşlerini alarak kararlar vermiştir.

Hz. Muhammed, iletişim sürecinde toplumsal ve kültürel bağlamı da dikkate almıştır. Bu yönüyle tamamlayıcı (transactional) iletişim modeline uygun bir yaklaşım sergilemiştir. Mesajlarını, toplumun anlayışına ve kültürel yapısına uygun bir şekilde sunmuştur. Örneğin, Arap toplumunun şiir ve hitabet geleneğine uygun bir üslup kullanarak mesajlarını etkili bir biçimde iletmiştir.

Hz. Muhammed, iletişim sürecinde toplumsal grupların ve sosyal sistemin etkisini de göz önünde bulundurmıştır. Sosyal sistemin göz ardı edilmemesi Riley ve Riley'in sosyolojik modeline benzer bir yaklaşımdır. Özellikle Medine'deki farklı kabileler ve dinî gruplarla iletişim kurarken, toplumsal yapıyı ve grupların normlarını göz önünde bulundurmuş ve bu yapıya uygun bir sözleşme hazırlamıştır.

H. Muhammed, McLuhan'ın "araç mesajdır" yaklaşımına benzer bir stratejiyle dönemin teknolojik imkanları olan yazılı, sözlü iletişim ve elçileri etkili bir şekilde kullanmıştır. Özellikle elçiler aracılığıyla farklı bölgelere mesajlarını iletmiş ve iletişim ağını genişletmiştir.

Bu çalışmada insanların rol model olarak alabilecekleri en güzel örnek olarak sunulan H. Muhammed'in etkili iletişimi ve kişiler arası ilişkilerindeki ilkeleri bir araya getirilmiştir. İletişimi ve kişiler arası ilişkilerine dair çok sayıda hadis bulunduğu görülmüştür. H. Muhammed'in kişiler arası ilişkilerinde ve iletişiminde dikkat ettiği bazı noktalar şunlardır:

1. İletişim kurduğu insanlara karşı söz ve davranışlarıyla samimi, candan olması, yapmacık davranışlardan kaçınması ve dürüst olması ona duyulan güveni arttırmıştır. Özünde ve sözünde dürüst olması insanların mesajını kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.
2. Mesajını iletirken bir menfaat gözetmemesi, hedef kitlede mesajına karşı merak uyandırmıştır.
3. Davranışlarında mütevazı olması ve insanlara üstünlük taslayan gösterişli davranışlardan kaçınması, alıcıdan kaynaklanacak iletişim engellerini ortadan kaldırmıştır.
4. Kişisel bakımına dikkat etmesi, onurlu bir kişiliğe ve güzel ahlaka sahip olması bireylerin onu örnek almalarını sağlamıştır. İnsanlarla alay etmemiş, onurlarına değer vermiştir.
5. Öğretilmek istenen davranışı H. Muhammed, kendisi göstererek toplumun gözlem ve taklit yoluyla öğrenmesine imkân sağlamıştır.
6. Konuşma üslubunun yumuşak ve güzel olması, muhatabının gönlüne girmesini sağlamıştır.
7. Merhametli, affedici ve cömert olması birçok insanın İslam'la müşerref olmasına vesile olmuştur.
8. Eşi, çocukları ve torunlarıyla iletişiminde sevgi, saygı, şakalaşma ve değer verme gibi öğretim amaçlı davranışları açıkça sergilemiştir.
9. Akraba ve komşularına hürmet etmiş, onlara ikramda ve iyilikte bulunmuştur.
10. Yetimler, köleler ve eşi vefat eden kadınlar gibi toplumda dezavantajlı durumdaki kişilerle ilgilenmiş, ashabının da onları gözetmesini ve iyilikte bulunmalarını tavsiye etmiştir.
11. Kardeşler arasında düşmanlık oluşmaması ve kardeşlerden birisinin veya birkaçının haksızlığa uğramış hissetmemesi için ebeveynlere, çocuklarına eşit muamelede bulunmalarını emretmiştir.
12. Alacaklıların, borçluların durumlarını dikkate alarak mühlet vermelerini ve kolaylık göstermelerini istemiştir.
13. Ticarete hem alırken hem de satarken hoşgörülü, müsamahalı olmayı, ölçü ve tartıda adaletli olmayı tavsiye etmiştir.

Bu çalışma kapsamında gelecek çalışmalara yön verecek öneriler aşağıda belirtilmiştir:

1. İletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim programlarında, Hz. Muhammed'in iletişim prensiplerine yer verilmesi önerilmektedir. Bu, özellikle liderlik ve toplumsal iletişim alanlarında faydalı olabilir.
2. Günümüzde yaygın olan dezenformasyon ve güven erozyonu sorunlarına karşı, Hz. Muhammed'in dürüstlük ve güven temelli iletişim yaklaşımı bir rehber olarak benimsenebilir.
3. Hz. Muhammed'in iletişim tarzı ile diğer liderlerin ya da kültürlerin iletişim tarzları arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak iletişim bilimine yeni perspektifler kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Açıköz, Hacı Mustafa. *Etkili İletişim*. Ankara: Elisa Yayınları, 2005.
- Adler, Alfred. *Yaşamın Anlamı ve Amacı*. çev. Kamuran Şipal. Ankara: Say Yayınları, 1993.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. İshak Doğan. 9 cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 1442/2021.
- Akay, Recep. *İletişim Sorunları*. Konya: Aybil Basımevi, 2015.
- Akgündüz, Ahmet. "İlâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 199.
- Altıntaş, Bayram. *Evlilikte Sevgi ve İletişim*. İstanbul: Gökkuşuğu Sanat Merkezi, 2015.
- Altıntaş, Hayrani. *İletişim Etiği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Apak, Adem. "Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 43-67.
- Arkonaç, Sibel A. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2001.
- Arkonaç, Sibel A. *İnsan İnsan İçinde*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.
- Avcı, Casim – İdris, Mevlana. *Hz. Muhammed'in Hayatı*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Avşaroğlu, Selahattin. "Aile İçi İlişkiler ve İletişim". *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 280-302. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Aydın, Mustafa. *Değişim Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2015.
- Aydın, Nevzat. "Hz. Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri". *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (2015), 99-129.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtıluğatı, 2006.
- Aziz, Ayseli. *İletişime Giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.
- Baysal, Zehra. *Hz. Peygamber'in Sözsüz İletişimine Dair Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Beşbudak, Miray. "Beden Dili ve Yüz İfadelerinde Yalanı Farketmek". *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*. ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloglu. 117-133. Konya: Literatürk Academia, 2015.
- Bilgili, Fatih Menderes. *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Mehmed Sofuoğlu. 16 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l Müfred*. nşr. Halil Atalay. 2 Cilt. Konya: Dizgi Ofset, 2016.
- Castells, Manuel. *İletişim Gücü*, çev. Ebru Kılınç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Cefa, Kübra. *Yalnız Bireylerde Kişilerarası İletişim İhtiyaçlarının Sosyal Etkileşimler ve Kendini Açma Bağlamında İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Cihan, Sadık. *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık İşletmesi, 2008.

- Covey, R. Stephen. *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, çev. Osman Deniz Tekin – Filiz Nayır Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları, 40. baskı, 2011.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan İnsana*. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1979.
- Cüceoğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 28. Basım, 1990.
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Cüceloğlu, Doğan. *İletişim Donanımları Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Çağbayır, Yaşar. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Çağdaş, Aysel. “Çocukla İletişim ve Beden Dilini Kullanma”. *İnsan İlişkileri ve İletişim* ed. Adem Solak. 84-109. İstanbul: Hegem Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. “Komşuluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/157-158. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa. “Kul Hakları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/350-351. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa. “Sıla-i Rahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çankaya, Zeynep Cihangir. “Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Dinleme”. *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 100-114. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Çetin, Yeliz. *Çocuklarla İletişim ve Namaz*. İstanbul: Veciz Yayınları, 2022.
- Çok, Arif. *Hadislerde İnsanın Değeri*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirci, Esra. *Kişilerarası İletişim Süreçlerinde Niyet Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- DeVito, Joseph A. *Kişilerarası İletişim*. çev. Sacide Vural. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, 2010.
- Dirican, Nihal. *Hz. Peygamber ve Aile İçi İletişim*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, 28.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Doğan, Ayhan. “İletişim Kavramı ve Süreci”. *İletişim Bilgisi*. ed. Eyyüp Akbulut. 4-22. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017.
- Doğan, İsmail. *İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1998.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 31. Basım, 2005.
- Dölek, Adem. “Hadisler Işığında Akrabalarla İletişim Kurmak ve Sosyal Yardımlaşmada Akrabalık Hakkını Gözetmek (Sıla-i Rahim)”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2010), 33-56.
- Durmaz, Mustafa. *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, Genişletilmiş 2.Baskı, 2004.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvud Tercümesi ve Şerhi*. nşr. Necati Yeniel - Hüseyin Kayapınar. 16 cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, 1988.
- Ebu'n-Nûr, Muhammed. *Din – Psikoloji ve Sosyal Açından Evlilik*. çev. M.Said Şimşek. Konya: Uysal Kitabevi, 1995.
- Ellul, Jacques. *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.

- Erdem, İlhan. "İletişim Sürecinde Konuşma Becerisi". *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 360-381. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Erdoğan, İrfan. *İletişimi Anlamak*. Ankara: Erk Yayınları, 2011.
- Eriş, Ufuk. "Sözel İletişim". *İletişim Bilgisi*. ed. Barış Kılınç - Ufuk Eriş. 19-64. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018.
- Eskin, Murat. *Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrvan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zekâ*, çev. Klinik Psikolog Banu Seçkin Yüksel. İstanbul: Varlık Yayınları, 52. Basım, 2020.
- Gökçe, Orhan. *İletişim Bilimine Giriş*. Ankara: Turan Kitabevi, 1993.
- Gökdağ, Rüçhan. *Kişilerarası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*. Eskişehir: Sınırsız Araştırma Yayınları, 2016.
- Görgün Baran, Aylin. *İletişim Sosyolojisi*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1997.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. *Kur'an'da İletişim Dili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 18. 01. 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Güneş, Adem. *Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2018.
- Güngör, Nazife. *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Güngör, Nazife. *İletişime Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Gürüz, Demet. - Temel Eğinli, Ayşen. *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Genişletilmiş 2. Basım, 2011.
- Gürüz, Demet. - Temel Eğinli, Ayşen. *İletişim Becerileri Anlamak – Anlatmak – Anlaşmak*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 3. Baskı, 2014.
- Güz, Nükhet. "İletişim Süreci ve Temel Öğeler". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 7/10238 (1998), 121-142. Erişim tarihi: 15.01.2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22884/244797#article cite>.
- Güzeloğlu, Ebru B. – Özdemir Erel, Gaye – Özdemir Kuşku, Emel. "Sanal Ortamda Duygular: Bireyler, Sanal Topluluklar, Takımlar". *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*. ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu. 181-210. Konya: Literatürk Academia, 2015.
- Hartley, Peter. *Kişilerarası İletişim*. çev. Ülkü Doğanay vd. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.
- "Hasta Ziyareti", *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 4/377-386. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Haşimi, M.Ali. *Müslüman Şahsiyeti*, çev. Resul Tosun. İstanbul: Risale Yayınları, 2005.
- Hayes, Nick. *Sosyal Psikolojinin Temelleri* çev. A. Erkan Koca, Seda Öz Yıldız, Yasin Turna, Ozan Kavıracı. Ankara: Atıf Yayınları, 2016.
- "Hediyeleşmek". *Hadislerle İslam*. 4/365-376. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Hinde, Robert A.- Stevenson-Hinde, Joan. *Aile İçi İlişkiler* çev. Rüçhan Gökdağ. Ankara: Töz Yayınları, 2022.

- Hogan, Kevin. *Konuşarak İknâ Psikolojisi*. çev. Pınar Polat. İstanbul: Yakamoz Yayınları, 2015.
- Hogg, Michael A. – Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*, çev. İbrahim Yıldız – Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2014.
- Hortaçsu, Nuran. *Çocuklukta İlişkiler Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- “Hz. Peygamber’in Konuşma Tarzı”, *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 6/309-318. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Işık, Metin. “Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri”. *Selçuk İletişim* 1/1 (1999), 70-77. <https://doi.org/10.18094/si.19325>
- Işık, Metin (ed.). *Genel ve Teknik İletişim*. Konya: Eğitim Yayınevi, 4. Baki, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. nşr. Haydar Hatipoğlu. 10 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982-1983.
- “İletişim”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 4/295-302. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları – İSAM Yayınları, 2020.
- İnceoğlu, Metin. *Tutum, Algı ve İletişim*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2011.
- “İslam”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 4/388-430. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları – İSAM Yayınları, 2020.
- “İsraf”, *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 3/513-524. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- İspir, Naci. “Dil, Kültür ve İletişim”. *İletişim Bilgisi*. ed. Eyyüp Akbulut. 23-40. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım, Gözden Geçirilmiş 7. Basım, 1988.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem – Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım, 17. Basım, 2015.
- Karabacak, Mustafa. “Hz. Peygamberin Çocuklarla İletişimi”. *Hız. Peygamber ve İletişim*. ed. Mustafa Öztoprak. 37-59. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık. 2017.
- Karafilik, Adem. *Anne Babalar Çocuğunuzla Yetişin Çocuğın Ruh ve Karakter Gelişiminde Aile*. Ankara: Yükseliş Yayınları, 2021.
- Karaköse, Şaban. *Kur’an ve Sünnet Aydınlığında Aile İçi İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları. 2011.
- Karasar, Nurdan. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 31. Baskı, 2016.
- Karataş, Mustafa. “İletişimde Hz. Peygamber’in Örnekliliği ve Beden Dili”. *Din ve Hayat Dergisi* 22 (Haziran 2014), 22-28.
- Kartarı, Asker. *Kültür, Farklılık ve İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kaya, Alim (ed.). “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”. *İnsan İlişkileri ve İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları. 17. Baskı, 2016.
- Kayaalp, İsa. *İletişim ve Dil*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1998.
- Kılınç, Barış. “İletişime Giriş”. *İletişim Bilgisi*. ed. Barış Kılınç – Ufuk Eriş. 3-10. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018.

- Kıranatlıoğlu, Mustafa. "Peygamber Hanımlarının Kıskançlıkları". *Batman Akademi Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 343-362.
- Kırıcı, Enes Hamza. *Hz. Muhammed'in İkili İlişkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koca, Fatih. "Hz. Muhammed'in Sesinin Güzelliğine Dair Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 26/64 (Haziran 2023), 9-23. <http://doi.org.10.15745/da.1273812>
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Koç, Raşit Ü. - Akdoğan, Hakkı. "Çocuklara Değer Aktarımının Önemi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6951>, Number: 65, Spring I 2018, p. 1-16.
- "Komşu Hakkı", *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 4/335-343. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Konrad, Stefan - Hendl, Claudia. *Duygusal Zekâ Sayesinde Başarılı bir Hayat Duygularla Güçlenmek*, çev. Meral Taştan, İstanbul: Hayat Yayınları, 2001.
- Köknel, Özcan. *İnsanı Anlamak*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Köknel, Özcan. *İnsanı Anlamak*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1997.
- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Kur'ân Yolu*. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kusursuz, Garibe Gül. *Hadislerde Sila-i Rahim (Kutüb-i Sitte Çerçevesinde)*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Küçükalkan, Yavuz. "İletişim Türleri". *İletişim Bilgisi*. ed. Eyyüp Akbulut. 57-73. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017.
- Leigh, A. ve Maynard, M. *Kusursuz İletişim*, çev. Fusun Doruker. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. 1999.
- Lings, Martin. *Hz. Muhammed'in Hayatı* çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Macit, Yusuf. "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 271-303. <https://doi.org/10.17120/omuifd.23903>.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları, 1998.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'uş-şâhîh*. nşr. Ahmed Davudoğlu. 11 cilt. İstanbul: Sönmez Yayınları, 2. Basım, 1977.
- Narin, Ayşe. "Belirsizlik Kuramları". *Kişiler Arası İletişim Kuramları*. ed. Ayşen Temel Eğinli. 41-66. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar. *Sünen'ün Nesâî*. nşr. A.Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ömer Faruk Harman, Yaşar Erol. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar. *İşretü'n-Nisâ'*. thk. Hanifi Akın - F. Havva Özbey. 2 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 1439/2017.
- Oğuz, Mustafa Tarkan. "Bireylerarası İletişim ve Grup İletişimi". *İletişim Bilgisi*. ed. Barış Kılınc - Ufuk Eriş. 73-91. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2018.
- Oskay, Ünsal. *İletişimin ABC'si*. İstanbul: İnkılap, 2014.
- Öcal, Derya. "Kişilerarası İlişkilerin Tanımı ve Önemi, Süreci, İletişim Becerileri". *Kişilerarası İletişim*. ed. Sema Becerikli. 4-73. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019.
- Özbaş Anbarlı, Züleyha. "Kişilerarası İlişkiler". *Sosyal Psikoloji I*. ed. Sezen Ünlü. 117-129. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2019.

- Özök, Ertuğrul. *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*. Ankara: Tan Kitap Yayın, 1985.
- Özodaşık, Mustafa (ed.). *Halkla İlişkiler ve İletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018.
- Özsoy, Duygu. "İletişim Kavramı ve Süreci". *İletişim Bilgisi*. ed. Eyyüp Akbulut. 74-91. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2017.
- Özşenler, S. Didem. "Günlük Yaşamda Duygusal Okuryazarlık". *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*. ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu. 9-25. Konya: Literatürk Academia, 2015.
- Öztoprak, Mustafa. "Bir Yaklaşım Modeli Olarak Hz. Peygamber'in Toplumun Farklı Kesimleriyle Kurduğu İletişim Yolları". *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"*. ed. Yunus Araz - Sercan Yavuz - Barış Çakan. 390-402. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Peker, Hüseyin. *İletişim ve Halkla İlişkiler*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2016.
- Reca, Ömer Faruk. *Beden Dili ve Konuşma Sanatı*. Ankara: Tutku Yayınları, 2010.
- Sabuncu, Ömer. "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (Haziran 2007), 229-241.
- Siyez, Diğdem Müge. "Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi". *İnsani İlişkiler ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 66-96. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Solak, Adem. "Davranışlar, İlişkiler ve İletişim". *İnsani İlişkiler ve İletişim*. ed. Adem Solak. 70-81. İstanbul: Hegem Yayınları, 2008.
- Sürücü, Sümeyye Kahraman. *Kur'an ve Hadislerde Aile Kavramı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şahin, Sultan - Aral, Neriman. "Aile İçi İletişim". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012), 55-66.
- Şencan, Emine. *İletişim Kavramı ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde İletişime Dair Örnekler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şibli, Mevlânâ. *Muhammedî (sav) Ahlak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Talipoğlu, Ümmüğülsüm. "Kişilerarası İletişim sürecinde Tutum ve Davranış Değişimlerine Kuramsal Bir Bakış". *Kişilerarası İletişim Güncel Yaklaşımlar ve Kuramsal Temeller*. ed. Serhat Ulağı. 93-107. İstanbul: MottoYayınları, 2018.
- Taylı, Aslı. "Kişiler Arası İlişkiler ve İletişimde Duygusal Zekâ". *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 250-278. Ankara: Pegem Yayınları, 2024.
- Telman, Nursel. - Ünsal, Pınar. *İnsan İlişkilerinde İletişim*. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005.
- Temel Eğinli, Aysen (ed.). *Kişiler Arası İletişim Kuramları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. nşr. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığıt). 6 cilt. İstanbul: Yunus Emre Yayınları, 1975.
- Toğrul, Hüseyin. *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İletişim*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tolsty, Lev Nikolayeviç. *Anna Karenina*. İzmir: İlya Yayınevi, 2005.
- Toz, Rıza. *Hadislerde Sevinç ve Hüzün*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Turğut, Asuman. *Kur'an'a Göre Komşuluk İlişkileri (Nisâ Sûresi 36. Âyet Bağlamında Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)*. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Vakfı Yayınları, 2000.

- Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun: Erol Ofset, 1996.
- Türkmen, Sabri. *Hadislerde Komşuluk*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Uyar, Gülgün. "Zeyneb bint HÂRİS". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/360. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uz Baş, Aslı. "Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Güvengenlik". *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 196-219. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Üçok, Esra. "Kişilerarası İletişimin Psikolojik Boyutu". *Kişilerarası İletişim Güncel Yaklaşımlar ve Kurumsal Temeller*. ed. Serhat Ulağlı. 81-88. İstanbul: Motto Yayınları, 2018.
- Ünlü, Derya Gül. "Kişilerarası İletişim Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Kimliği Kalıpyargılarının Belirlenmesi: İletişim Kaynağının Beden Dili Üzerinden Bir İnceleme". *Erciyes İletişim Dergisi* 6/1 (2019), 243 – 262.
- Ünlü, Hatice. *Sünette Aile İçi İletişim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Vardar, Berke. *Dilbiliminin Temel Kavramları ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.
- "Vefakarlık", *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 3/281-292. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Yakut, Selahattin. *Ahlaki Zeka, Din ve Dindarlık*. Ankara: İksad Yayınları, 2022.
- Yalçın, Melis. "Kültürel Farklılıkların Sözsüz İletişime Yansımaları". *Kalbin Yolu Bir Sosyal Yaşamdan Kurumsal Yaşama İletişim Kodları ve Duygular*. ed. Gaye Özdemir Erel - Ebru B. Güzeloğlu. 71-91. Konya: Literatürk Academia, 2015.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1993.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1986.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 10. Basım, 1997.
- Yaylagül, Levent. *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Yazıcı, Hikmet – Altun, Fatma. "Kişilerarası İlişkilerde Sözel Olmayan İletişim". *İnsani İlişkiler ve İletişim*. ed. Alim Kaya. 166-193. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Baskı, 2016.
- Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Yurduseven, Rabia. *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Empati*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Zillioğlu, Merih. *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2014.
- Wiredu, Kwasi. "İnsan İletişimi Kavramına Felsefi Bir Bakış". çev. Ioanna Kaçuradi. *İletişim ve Toplum Sorunları Kuram ve Uygulama Unesco / Türk Sosyal Bilimler Derneği*. Ankara: Olgaç Matbaası, 1983.
- 1001 Terapist. Erişim tarihi: 14.04.2025. <https://www.1001terapist.com/psikoloji-sozlugu/yerine-koyma>